FLAVII VEGETI RENATI

EPITOMA REI MILITARIS.

RECENSVIT

CAROLVS LANG.

LIPSIAE

IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI.

MDCCCLXVIIII.

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEVBNERI.

J. CHR. F. BAEHRIO

GRATO ANIMO

S.

PRAEFATIO.

Flauium Vegetium Renatum ampliorem in militia gradum obtinuisse non solum ex ipso, quo innotuit, opere perspicitur sed etiam codicum auctoritate firmatur, qui 'inlustris (ill.) uiri' et 'comitis' dignitatem illi attribuant. Eundem christianum fuisse ex compluribus locis, quos apud ipsum legas (*p.* 4, 3. 37, 16 *sq.* 72, 18. 151, 18, 19. 158, 12), *satis elucet. Contra Romanum fuisse Vegetium, quamquam dicendi ratione, qua usus est, totiusque libelli condicione probari uidetur, pro certo tamen non potest definiri*). De nomine autem auctoris nostri illud est monendum, 'Vegati' formam, quae passim in optimis codicibus adstipulante antiquissimo* (*VII. saeculi*) *excerpto Vaticano* (*Vat. Reg.* 2077; *cf. Mommsen Hermes I.* (*a.* 1866) *p.* 130—133) *nullam, unice ueram 'Vegeti' esse; haec enim sola cum in epigraphicis monumentis reperitur* (*Grut.* 817. *Murat.* 1762) *tum in ipsa operis inscriptione ab omnibus codicibus antiquis agnoscitur; deinde, ut 'Vegatium' prorsus respuamus, amplectamur 'Vegetium', deriuandorum propriorum nominum ratio**) maximopere suadet; locupletissimus uero*

---

*) *Cf. Fabricii bibl. lat. ed. Ernesti III p.* 173; *Schwebel.* (1767) *praef. p.* 4. *Comitem Constantinopolitanum Nostrum diserte dicunt Harleianus* 2551 (*XIV. s.*) *Vat.* 2193 (*XIV. s.*) *Vat.* 4494 (*XIV. s.*) *In recentioribus aliquot codicibus comes 'Etylius' uel 'Etolius' uel 'Atilius' Vegetius nominatur* (*cf. Vat. Reg.* 1512 (*XIV. Saec.*) *et unum ex Bodleianis* (*b. canonic. Nr.* 274. *XV. saec.*)). *Illud uero 'Etylii' ex male lecto V. C. ET ILL.* (*i. e. uiri comitis et illustris*) — *id quod Librianus codex* 1028 (*uide infra*) *XI.* (*immo XII.*) *saec. in operis indice praebet — quin natum sit, non dubito.*

**) *Vt flauus — Flauius, nouus — Nouius, septimus — Septimius, ita uegetus — Vegetius.*

testis est Prisciani locus (*Inst. lib. III*, 21, *p.* 97. *Hertz: cf. p.* 23, 19 *nostrae Vegetii editionis*), *ubi quas codices praebent lectiones* '*uegitius*, *uegitus*, *uegetus*, *uigitus*'*) *ei formae, quam quidem unam probauimus, mirum quantum fauere negari nequit.*

Iam uero, qua aetate Vegetius uixerit, quaeritur. Quam ad rem peruestigandam id maxime ualere consentaneum est, ut, cuinam imperatori (*cf. p.* 32 *et* 33) *Noster operis sui primum librum obtulerit eiusdemque iussu conscripserit reliquos, accuratius disceptetur. Et sunt quidem certi fines, intra quos conicientibus nobis licet uagari; neque enim ante a.* 384 *Vegetius epitomam suam rei militaris composuit* (*cf. p.* 21, 6 '*diuo Gratiano* († 383)) *et ante a.* 450 *Vegetii opus peruulgatum fuit* (*cf. subscriptionem, quam ad quarti libri calcem ε codicum genus exhibet* '*Fl. Eutropius emendaui sine exemplario Constantinopolim consul. Valentiniano Augusto VII. et Auieno*'**) (*codd.* '*Abieni*' *et* '*Abieno*'); *qui est annus* 450). *Fuerunt autem intra hos sexaginta sex annos imperatores Valentinianus II.* († 392), *Theodosius I.* († 395), *Honorius et Arcadius*, *Theodosius II.* (408—450) *et Valentinianus III.* (425—455). *Iam uero id mihi ante omnia exploratum uidetur, maximopere falli uiros doctissimos Gibbonem* (*history of the decline etc. V* 90) *et Richterum****) (*das westrœm. Reich etc. p.* 666), *ut qui ad Valentiniani III aetatem Vegetium promoueant*†). *Neque minus Arcadium et Theodosium II. aspernandos operae pretium non est ut*

---

*) *rh, manus alterae codicum RH, praebent* '*Vegetius*'; *illam* (*r*) *ad IX. saec. pertinere opinatur Keil praef. p. X.*

**) *De qua subscr. uide Ottonem Iahnium act. soc. Sax. a.* 1851 *p.* 344 *et Fr. Haasium* '*de latinorum codicum manuscr. subscriptionibus commentat.*' (*ind. lect. Vratislau. hibernarum anni* 1860).

***) *Cautius Richter saeculo quinto omisso imperatoris nomine Vegetium adscribit.*

†) *Cf.* '*Institutions militaires de Végèce*' (*Bourdonii de Sigrais interpretatio Francogallica addita editioni Schwebelianae* 1767) *p. XIII. Vitia rei militaris, de quibus Vegetius conqueritur, ad totam illam aetatem pertinent.*

demonstretur. At enim duo codices ΠV iique satis bonae fidei 'ad theodosium imperatorem', nimirum Th. I. intellegentes, inscriptioni libelli adiciunt alibique (D quoque) agnoscunt. Sed, quin interpolatoris additamentum illud sit, nemo dubitabit, qui, quam infra accuratius aperiemus, naturam illorum codicum probe perpenderit; accedit, quod, cur illud imperatoris nomen, si genuinum fuisset, ab s cod. genere in tradendis rubris illo quidem sollicitissimo non fuerit cupidissime arreptum, uix potest intellegi. Verumtamen nescio an rectissime iste coniectauerit); certe praedicationes quaedam, quales in libello nostro leguntur — 'continuis uictoriis ac triumphis'* p. 32, 2, 3, '*domitori omnium gentium barbararum*' p. 32, 11, '*tanti principis*' *ibid.* 14, '*huius felicitatis*' p. 51, 1, '*cunctos imperatores felicitate**) — praecedis*' p. 127, 21, '*regni animique tui bona cernimus — quantum uel humana mens petere uel gratia potuit diuina conferre*' p. 128, 1—5 *incl.*, '*imperator inuicte*' p. 5, 2. 28, 4. 32, 5. 63, 16. 123, 11. 149, 4. (*cf. etiam* 50, 15.) — *quamquam ex aetatis illius more in quemuis alium imperatorem pertinere possunt, tamen in Theodosium I. potissimum cadere uidentur. Verum sunt etiam quaedam uerba, quae derecto huius imperatoris indolem ac facta adumbrant; uerba enim* '*Ab illis enim uel paucae uel singulae, a pietate tua innumerabiles urbes ita iugi labore perfectae sunt, ut non tam humana manu conditae quam diuino nutu uideantur natae*' p. 127, 18 *quamuis redoleant adulatorem, quamuis sequenti libro, qui est poliorceticus, quasi praeludant, uide ne aliquid certi uerique in eis contineatur. Iam uero eam laudem nulli illorum imperatorum*

---

*) *Cf. Baehr, röm. Litteraturgeschichte, vierte Auflage III* § 389.

**) '*Moderatione castimonia exemplis indulgentiae, studiorum amore*', *quas uirtutes, licet re uera magis in Valentinianum II. quadrent, Theodosio quoque, ut Pacatum panegyricum omittam, uindicat Sexti Aurel. Victor. Epit.* c. 48. *Si quem talia delectant, conferat Latin. Pac.* c. 11, 4 ('*Gothus — Hunnus — Alanus*') *et* c. 32, 4 ('*Gothus ille et Hunnus et Alanus*') *cum Nostri* p. 21, 4; *Latinus Theodosium constanter appellat* '*imperator*' *aut* '*imperator Auguste*' (*cf. Nostri* p. 96, 19).

uindicari posse arbitror, nisi Theodosio I., cuius praefectus Cynegius 'uniuersas prouincias longi temporis labe deceptas ad pristinum statum reuocauit' *). *Hoc unum est, cur nec de infelici illo Valentiniano II., sub quo uolgo Vegetius uixisse perhibetur* **), *nec de Honorio* ***) *esse cogitandum crediderim.*

Cum igitur de ipso imperatore, cui Vegetius libellum suum inscripserit, ex hoc certi nihil constet, Theodosium autem fuisse uerisimile saltem sit, restat, ut de duabus aliis ansis disseramus, quas nobis Vegetius ad definiendam dedit aetatem. Lib. I. c. 20 *Gothorum mentionem facit. Si post a.* 410 *Vegetius scripsisset, nemo, qui libellum nostrum perlegerit, Romam per Gothos deletam eum illo loco non omissurum fuisse infitietur; 'tantae' autem 'urbes' quin ad Thraciam deuastatam pertineant, dubium non est, si modo confers ea, quae de Gratiano militiae neglegenti et Gothorum uictoriis a.* 378 *P. Diaconus et Ammianus Marcellinus narrant. Alterum subsidium ex uerbis p.* 149, 7 *'quia iam dudum pacato mari cum barbaris nationibus agitur terrestre certamen' captari posse quis credat, utpote ex quo loco cum Marcellini chronico sub anno* 400, *quo pugna naualis facta memoratur, comparato ante a.* 400 *Vegetium scripsisse efficiatur; sed cum Marcellini auctoritas minima sit, hinc nihil omnino colligendum censeo. Igitur artissimi, qua Vegetii epitomam conscriptam putemus, aetatis fines, si de imperatore rem integram relinqui-*

---

*) *cf. Descriptionem consulum sub anno* 388. *Vide etiam Richteri l. l. p.* 609: *'Theodosius that wenigstens das Mögliche um die Städte noch sichrer zu befestigen', et Haenel corp. leg. anteiust. p.* 229 *et* 233.

**) *Ad hoc usque tempus Valentiniani nomen in ipsis antiquis codicibus inscriptioni adiectum extare opinio fuit. At ante tertium decimum saeculum (cf. Bandin. IV* 175) *illud additamentum in codicibus repperi nullum. Mirum est quod in catalogo manuscriptorum a Librio surreptorum legitur p.* 230: *'Perhaps the work was successively dedicated to both those emperors (Theodos. I and Valentin. II.)'.* (!)

***) *Nihili facio quod 'polyptychorum' uox (p.* 51, 17) *in codice Theodosiano non nisi sub annis* 400 *et* 401 *occurrit.*

mus, anni sunt 384—410, *sin uero de Theodosio recte disputauimus*, 384—395.

Scripsit autem Vegetius epitomam) rei militaris. Qui index ab ipsone Vegetio sit profectus, merito potest dubitari; nam, id quod iam supra indicauimus, eorum, quos nunc quattuor libros habemus, primus, 'libellus de dilectu atque exercitatione tironum'* (*p.* 33, 1), *a Vegetio imperatori suo oblatus est et post aliquod demum tempus* ('*dudum*' *p.* 33, 2) *reliqui eiusdem iussu a Nostro compositi sunt. Hinc etiam fusiorem illam* (*p.* 29) *libri primi subscriptionem codicum εDP nec non libri secundi praescriptionem codicum εD pendere opinor. Utut est, consentiunt optimi libri manuscripti in inscriptione 'epitoma rei militaris', et, ut hoc addamus, in quattuor non quinque**) libris. Qui in hanc rem accuratius inquirere uolent, ad eorum usum singulorum a nobis adhibitorum codicum indices operis hic subiciemus.*

A: Flaui Vegeti Renati Viri Inlustri(s) (*per abbreu.*) Comiti(s) Epithoma Rei Militaris liber IIII Incipiunt Feliciter.

M: Flauii Vegeti Renati Viri inlustri(s) (*abbr. ut in A*) Comiti(s) Epithoma Rei Militaris liber Nῶ (i. e. numero) IIII Incipit Feliciter.

G: Flauii Vegeti Renati Uiri Inlustri(s). Comiti (*sed haec uox postea erasa est*) epithoma Rei Militaris Libri Numri (—°2) IIII.

---

*) *'Quod putat Barthius XXVII Aduers. et alibi Epitomen tantum librorum Vegetii atque adeo Epitomen Epitomes hodie superesse, minus uerisimile uidetur. Et nescio quomodo ille uir doctissimus nimis acutus erat in olfaciendis usquequaque Epitomis.' Fabric. l. l.*

**) *Antiquissimus eorum codicum, qui diserte quinque libros agnoscunt, est unus ex Laurentianis partim ad XIII. partim ad XIV. saeculum pertinens* (*cf. Bandin. III* 407); *ceterum etiam posthac rarius accidit, ut Vegetius in quinque libros discriberetur. In libris typis excussus Scriuerii primi editiones quinque exhibent libros. Virum doctissimum errasse non solum codicum auctoritas sed etiam elenchus librorum probat; cf. etiam Casaubonum ad finem Polybii poliorcetici, qui et ipse de bello nauali enarrationem poliorcetico suo libro subnexerat.*

Q: Flauii Vegeti Renati Vir̄ Inlust̄s (*s a 2 add.*) Epithoma Rei Militaris Lib Num̄ IIII. Incipiunt Feliciter.

L: inscriptio et lib. I. desunt.

Π: Flauii uegeti renati uiri illustris comitis sacrum*) epitoma rei militaris libri quattuor ad theodosium imprem. Item periochae cuiusque libri.

V: Incipit liber flauii uegetii renati uiri illustris epytoma institutorum rei militaris ad theodosium imperatorem feliciter.

D: In Nōm̄ Dī Sūmi Incipiunt Libri IIII[or] Flauii Vegeti Renati Viri Illustris Epitoma Institutorum Rei Militaris.

P: Flauii Vegetii Illustris Viri Epithoma Rei Militaris Libri Numero IIII[or] Incipiunt Feliciter.

Adicio E (*exc. Vat. Reg.* 2077): Ex libro quarto Publi(!)**) Vegati Renati (p. u. r.?) de re militari in titulo XXXVIIII (*immo* XXXVIII) post praecepta belli naualis quae incipiunt a titulo supra scripti libri XXXI inter cetera et ad locum.

Cum A et Π maximam habeant auctoritatem, rectissime spero me ita, ut factum est, indicem nostri libelli constituisse, nisi forte librorum numerum additum uis.

Priusquam accedamus ad quaestionem de codicum generibus disceptandam, cum de elencho librorum tum de rubricis pauca praemittenda uidentur. Elenchum librorum quin recte uncis incluserim, dubium esse nequit; contra de rubricis ambigi potest, cum Vegetius ipse de primo quidem libro tale quid significet uerbis 'per quosdam gradus et titulos' p. 4, 18. *Sed ut profectas eas ab ipso auctore negemus, primum facit prauissima hic illic eaque Vegetio indignissima* (*e. g. II,* 24) *uel absurdissima* (*e. g. IIII,* 44) *dicendi ratio, deinde, quod saepe ineptissime non nisi ad aliquam solam neque eam grauissimam orationis partem spectant* (*e. g. III,* 10) *postremum, quod interdum per-*

---

*) *i. e. sacrarum cf. Boecking Not. dign. p.* 330. *Librarium fugisse uidetur 'comitem' uocabulum optime absolute dici eoque dignitatis inprimis militaris gradum non officium significari. 'Comitis sacrum' codicis Vatic.* 4497 (*XIV. saec.*) *quoque index exhibet.*

**) *Publii Vegetii mulomedicina fertur.*

uersum in modum orationem interrumpunt atque conturbant (e. g. II, 18.) *Quae argumenta cum omnia etiam in primum librum quadrent (cf.* 1, 8, 12, 28), *cunctas rubricus, et primi libri et reliquorum, a posteriore scriptore quinti fere uel sexti saeculi — iam enim in eo codice, ex quo fragmentum Vaticanum VII. saec. excerptum est, rubricae adscriptae fuere — additas contenderim; referendum autem illud 'per gradus quosdam et titulos' uidetur ad 'Rerum ordo deposcit etc.' c.* 2, *'Sequitur etc.' c.* 3, *'nunc — exploremus' c.* 4, *'Sequitur' c.* 7; *'Signatis itaque tironibus per cotidiana exercitia armorum est demonstranda doctrina' in c.* 8 (*p.* 12, 1, 2, *huc usque de dilectu tironum egerat Vegetius, iam alteram partem ad exercitationem tironum spectantem ingreditur), 'Locus exigit, ut etc.' c.* 20, *'castrorum quoque etc.' c.* 21 (*— c.* 25 *incl.); abrupte sane c.* 26 *et* 27 *exercitationem tironum ad finem deducunt;* 28 *est epilogus. Quae cum ita sint, titulos illos ex ipsa oratione tollendos arbitrati sumus, praesertim cum, si quis totam hanc rem diligentius perscrutari uolet, ex capitum indicibus, quos singulis libris praemissos et codices habent et nos uncis inclusos retinuimus, subsidium ei redundare possit certissimum, etiamsi in minutioribus quibusdam rebus capitulationes ab ipsis discrepent interdum rubricis. Hoc loco non omittemus nos paenitere, quod non numeros quoque capitulorum prorsus ex oratione exstirpauimus ac solummodo in margine adnotauimus.*

*Sequitur, ut de codicum generibus affinitatibusque disputemus. Qui cum adeo multi extent, ut, quantum mihi quidem eruere licuit, centum quadraginta excedant numerum, ita rem institui, ut eorum codicum, qui post duodecimum saeculum exarati sunt, nullam fere habendam rationem censuerim. Ceterorum autem, quos quidem pro uirili parte omnes**) *respeximus, duo sunt genera, unum mutilum ac perquam neglegenter scriptum* (ε), *alterum plenius et correctius* (π' *uel* π); *sunt autem illius quasi primaria nota hiatus*

*) *Excipias Montepessulanum Nr.* 133 *XII. saec. 'incomplet et en mauvais état' (Catalogue géneral des manuscrits des bibliothèques publiques des départements I* 334).

p. 153, 4—9 *et* 164, 4—7. *Huc accedit, ut in prioris generis codicibus subscriptio illa Eutropiana*), quam supra protulimus, adsit, contra in altero nil tale compareat. Unde ne quis ea, quibus ε ab π discrepet, ad Eutropium emendatorem colligat esse referenda, tria potissimum impedimenta sunt: primum lemmata, quae a posteriore scriptore profecta supra demonstrauimus, duorum illorum codicum ordinum sunt communia, deinde in cunctis codicibus l. I, c.* 1. *primum enuntiatum 'In omni — uictoriam' elencho librorum postponitur, postremum, ut insiticia quaedam (e. g. totum caput* 26 *l. III) omittam, in ipso uerborum contextu in adeo multis consentiunt uitiis, ut ex uno eodemque archetypo eoque iam deprauato ε et π non fluxisse non possint. Sequitur, ut etiam π genus ad Eutropii librum reuocetur, sed ita, ut per neglegentiam subscriptionem illam in archetypo huius classis omissam statuamus. Iam uero cum uix sit credibile, ab Eutropio, quem rubricas quoque confecisse negauerim, multos illos errores esse intrvsos, archetypum omnium codicum superstitum ad sextum fere saeculum promouendum censeo.*

Pergentes ad archetyporum utriusque generis naturam et condicionem edisserendam incipiemus ab eo, quem ε nota indicauimus. Cuius pleraque uitia — et sunt quidem plurima — a neglegentia incuriaque et inscitia eius, a quo est exaratus, pendere satis est manifestum. Huc pertinent quattuor potissimum erratorum species: 1) *quod ex aetatis inferioris indole α) singulas litteras (o et u, i et e, c et r, p et f 'ex' uel x et s, x et f (p.* 157, 4)) *confundit, β) n litteram alienis locis intrudit aut abicit (e. g. uincere — uicere; angariis — agrariis), m litteram finalem, prout libet, addit et omittit;* 2) *quod litterarum similitudine fallitur (i — c, t — c, r — s, d — ti, m — nc etc.) uel sigla non comprehendit (e. g. 'diei' et 'die' — dei — dĩ, 'istae' — istãe — instructae).* 3) *quod omittit α) saepissime singulas litteras uel β) singulas syllabas (e. g. 'hortem' uel 'hostem' — cohortem, 'firmiores' — infirmiores, 'in africam' —*

*) *In Bernensi et cod. Q casu excidit.*

intra africam, '*turio*' — *centurio etc.; similiter* '*prolixa*' — *prolixiora*); *γ*) *frequenter singula uel plura uocabula* (*e. g.* [*altissimae*] *latissimaeque*, [*iterum*] *iterumque*, [*aut ineptum uideatur*] *aut longum*); *δ*) *saepenumero tota commata* (*cf. praeter ea, quae supra commemorauimus, p.* 41, 17, *p.* 119, 11). 4) *quod interdum uocabula uel syllabas iterat* (*cf.* '*facie faciebant*' *p.* 159, 2, *longitudinis* '*addinis additur*' *p.* 81, 23, '*marti martis*' *p.* 92, 20). *Hinc repetendum etiam* '*hanate*' *p.* 127, 21 = '*nanate*' *uidetur Vegetioque* '*natae*' *uindicandum; nam N litterae forma antiqua proxime ad H accedit.*

Rariora sunt ea errata, ad quae aut mendo leui eius codicis, unde descripsit suum, aut male legendo librarius delatus est (*e. g. p.* 5, 22 '*seuire* (*i. e. saeuire*) *in desides uindicando*' — *seuire in desides uindicare* — *seuere in desides uindicare; p.* 12, 23 '*ede*' *i. e. aede* — *ade* — *AcIe* — *acie*, 95, 13: '*capias*' — *captis* — *captes**) *etc.*). *Emblemata quoque partim interlinearia partim marginalia quaedam quamuis pauca in ipsum uerborum ordinem inseruit, nempe loc. Vergil. p.* 110, 22, *p.* 76, 8 '*insidiatores in alio loco inpulsant transuersos frequenter incursa*' (*i. e. incursant*), *ubi* '*in alio loco inpulsant*' *quin glossema ad uocem pertinens* '*incursant*' *sit, uix dubium est; simili modo natum uidetur* '*explicitos uelites*' *p.* 100, 18. *Praeterea* ὁμοιοτέλευτα *quaedam* (*cf.* 78, 14) *multaque alia uitia inrepserunt, quae ad neglegentiam solam librarii redire haud difficile est intellectu. Denique p.* 34, 12 '*barbaricae*' ('*barbarae*' *π*) *interpolatane sit lectio, nunc quidem in dubio relinquam.*

Huius classis primarii testes sunt Parisinus 7230 *saeculi decimi ineuntis* (— *sec. catalogum s. noni* —) *nobis A Bernensis* 208 *Parisinusque* 6503 *inter se ad uerbum fere consentientes, quibuscum etsi artissime cohaeret Monacensis* 6368 *eiusdem aetatis nobis M, tamen non*

---

*) *Ita fortasse etiam* 49, 1 '*reparari*' *ex* '*sperari*' — *celerum praecedit etiam* '*reparata*' — *ortum est, paenitetque nunc* '*reparari*' *recepisse.*

ex eodem libro descriptus est. Secundarii testes sunt ab una parte Guelpherbytanus Gudianus 84 *saeculi X. exeuntis uel undecimi nobis G — quem Schwebelius adhibuit — et Parisinus* 7230 *A, quem non in certamen uocauimus utpote cum G in omnibus fere uariis lectionibus consentientem ipsumque neglegentissime exaratum, ab altera parte Parisinus* 7383 *X. saec. nobis Q, Laudunensis* 428 *X. s. ineuntis nobis L, Dresdensis D* 182 *X. saec. Illos cum A esse coniunctissimos, hos — nobis λ*) — quamquam mirum quantum interpolatos ac deprauatos prorsusque nullius pretii tamen in quibusdam leuioribus ad M proxime accedere constat. Quod Bernensem Parisin.* 6503 *Dresdensem ab apparatu nostro exclusimus, neminem, spero, offendet; factum est ex ea criticae ratione, quam in hac recensione ineundam iudicauimus (cf. quae in Teubneri 'Mittheilungen etc.'* 2. *p.* 7. *de nostra editione professi sumus).*

Venimus ad archetypum alterius classis, quem π uel π' — quid differat, uide infra — nominamus. Quem pleniorem atque correctiorem quam ε fuisse ut iam supra dictum est, ita qui leuiter, quae inter ε et π intercedunt, discrepantias percurrerit, hunc codicum ordinem pro fundamento instituendae criticae editionis habendum iudicauerit. Sed aliter res se habet. Primum antiqui libri, qui ad hanc classem pertinent, longe pauciores sunt, unde fit, ut traditarum lectionum origo et progressus hoc in ordine minus sit perspicuus; deinde quicumque diligentius naturam huius classis perscrutabitur singulis, quibus ε et π differunt, locis accurate consideratis atque expensis, ita eam comparatam reperiat necesse est, ut, id quod iam supra, cum de operis inscriptione ageremus, leuiter quidem tetigimus, ab ingenioso quodam homine scriptus uideatur, qui cum haec illa, quae haud probe mente adsequeretur, suo arbitrio atque emendandi studio interpolaret tum antiquitus tradita uitia, quae

*) *Ad hanc deterrimam familiam pertinuit codex, unde Cusana excerpta ('Ueber eine Handschrift des Nicolaus von Cues etc.' auctore Jos. Klein p.* 39 *et* 40) *sumpta sunt.*

adhuc in ε seruantur, falso corrigeret. Quam rem ut melius possis diiudicare, nonnulla exempla subiciemus.

p. 26, 10	sine perturbatione et celeriter ε	sine perturbatione et celeriter et caute π
37, 14	uicturis punctis ε	picturis punctis π
56, 4	ut ε	quod π
89, 2	consuluere ε	coluere π
92, 11	delebarunt (i. e. debellarunt) α' (= *AM*)	deleuerunt π
94, 1	marię eius (i. e. marcidus) α (= *AGM*)	anhelus π (incautus λ)
94, 2	hos — ε	haec — π
4	exercitus didicerunt ε	exercitus perdiderunt π
14	quasi †se fac. peruenturi ε	quasi sperent se peruenturos π
103, 10	[Exceptis — amittit] *titulo adiunctum habet ε*	*orationi inseruit π*
113, 15	quas ε	quasi π
113, 17	auersis ε	aduersis π
135, 8	aliaque ε	atque alia π'
146, 3	odore *εP*	nidore π'

Sed neglegentia quoque non prorsus immunis fuit ille librarius; a qua repetenda sunt uitia ut 'lentiones' pro 'linteones', 'enucleatim (π')' pro 'enucleati', 'exspectat' pro 'spectat', 'anteferentarios' pro 'ferentarios' (antecedente 'antesignarios'), 'superuenientibus' in capitul. III, 9, *'duplex proponitur' pro 'duplex prope ponitur', 'fidissimis' pro 'fidelissimis', 'barbari quoque' pro 'barbaricoque', 'numerum' pro 'munerum'. Denique cum omnino ei parum sit religionis, tum minuta quaedam, ut 'cornum' missibilia', parum diligenter tradit.*

Huius classis testes primarii sunt Palatinus 909 *X. saec. nobis Π et Vaticanus* 4493 *XII. saec. nobis V, secundarii Parisinus* 7231 *XII. saec. nobis D aliquatenus cum α familia classis ε contaminatus et Perizonianus F* 17 *XI. saec. nobis P ualde cum λ familia ε classis contaminatus, ad cuius exemplum* P_2 *etiam alias intrusit correctiones*); quem cum eodem iure etiam ad ε genus referas, consensum librorum*

*) *Oudendorpius (obseru. miscell. VI. VII. VIII. IX), quod maximi hunc codicem aestimavit, magnopere errauit.*

Π VD propria nota π', consensum librorum Π VDP π' littera expressimus. Librum D, quamuis frequentissime et praecipue in interpolationibus cum Vita consentiat, ut in editione nostra duos hos codices una littera δ comprehensos uideas, tamen hoc praefationis loco, ut pro se uterque rectius aestimetur, a V separandum duximus. Ipsi denique primarii huius classis testes Π et V maxime inter se differunt, cum et Π suas easque permultas habeat interpolationes — cuius rei periculum in unaquaque fere pagina fieri licet — et V ex eodem ac D archetypo fluxerit multis illo quidem in locis deprauato atque interpolato. Nihilominus uterque perbonus codex est habendus neque omitti debet V potissimum nonnullis in locis, ubi ceteri omnes delirant, rectum seruasse uel restituisse.

Haec pauca de singulis generis π codicibus disserenda existimauimus, ut nunc quaestio de discrimine archetyporum ε et π instituta ad finem possit deduci. Restat enim, ut in eis locis, quibus Π et δ (uel etiam interdum Π V et D) et ab ε et inter se differant, consentiant generis ε libri certe primarii, quaenam sit sequenda lectio, statuamus. Quam rem inuestigantibus nobis apparuit omnibus fere talibus in locis ε ueram lectionem praebere; id quod his paucis exemplis probatur:

p. 8, 12	per laborem usu militiam (— a *A*) *α'*	per laborem usū militie *Π* per laboris usum militiam *δP*
47, 17	semispathia (— tia *A'*) *εP*	semispathias *Π* semispatium *D* (*in V excidit*)
58, 1	aut seruare aut augere *Aμ*	aut seruare aut agere *Π* aut certare aut agere *δP*
73, 11	mota *ε*	nota *Π* mutata *δP*
92, 14	ambronum *ε*	umbonū (r2) *Π* umbrorū *δP*
124, 1	iungeretur *α*	iniungeretur *Π* ingeratur *δP*
136, 19	proserit *α*	proferit *Π* profert *δP* (*λ*)
150, 4	ionio mari *ε*	in ionio mari *Π* ionio in mari *VP*

Extremum est, ut de excerpto Vatic. VII. saec. nobis E pauca addamus. Quod quamquam ad π pertinet, tamen complura sunt, in quibus cum ε consentit:

p. 34, 10	ut — censerentur *Eε*	[ut] — censebantur *Π* et — censuerunt *δP*
154, 2	experimentum posterioris (— es α') (potioris *E*) aetatis (— es α') XII (duodecim α) *Eα*	experimento posterior aetas *δP* non solum posterioris aetatis [d.] *Π*
154, 7	solstitio *EεP*	solfatio *V* equinoctio *Π*
155, 4	aparcias *EAμ*	aparkias *Π* apartias *P* apartius *V*
155, 5	thrascias (trasc. *A*) *Eε*	thraskeas *Π* τρασκίας *P* traschias *V*
155, 7	consuerunt *Eε*	consueuerunt *π*
156, 11	easdem *EεP*	eiusdem *Π*

Habet autem et E suas interpolationes e. g.

p. 154, 4	horum	quorum *E*
154, 12	hoc	id *E*
157, 11	quo	quod *E*

et, qui est locus grauissimus,

p. 155, 4	adhaeret (aderit α)	est *E*

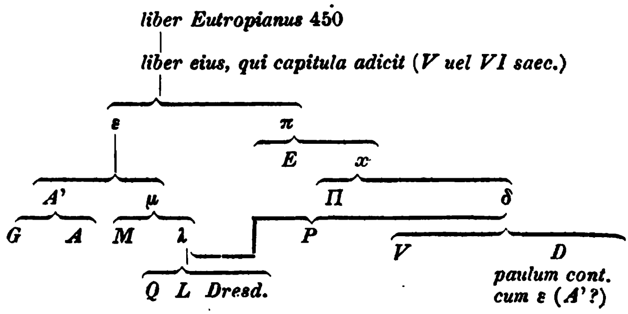
Quare etiam 'Pliadum' 156, 3 *formae* 'Pleiadum' *praetulerim. Denique* 'urbium' *p.* 157, 9, *quod EΠ praebent, quamuis Mommsen V. Cl. l. l. aliter sentiat, interpolationem archetypi π puto paenitetque in textum recepisse.*

Etiam in eis, quae liberius excerpsit ex II 6 *et* 2, *sunt quaedam menda. Postquam enim IV c.* 38 *inde ab* 'Igitur' *usque ad c.* 41 *excl. perscripsit, hunc in modum pergit:*

'Item ex superioribus libris eiusdem operis inter cetera et ad locum. Apud Romanos in legione X cohortes (38, 4 sq.) erant quarum prima habet pedites ∞ CV equites XXXII et dicitur millenaria (*immo* 'miliaria'). relique nouem cohortes habent pedites quingentenos quinquagenos quinos equites sexagenos senos et appellantur cohortes quinquagenariae (*immo* 'quingentariae'). plena legio habet pedites sex milia centum equites DCCXXX. legiones ergo proprie (34, 4 *sq.*) romanorum sunt. macedones uero greci dardani phalangas habuerunt ut in una phalanga armatorum VIII milia censerentur. galli atque celtiberi pluresque barbarae nationes cateruis utebantur in praelio in quibus erant sena milia armatorum'.

Reliqua leuiora uitia huius excerpti uide in uariae lectionis (V. L.) *et supplementi lectionis* (S. L.) *laterculo.*

Ex his igitur, quae de archetyporum ε et π (π') condicione disputauimus, in constituendo textu neque unum potissimum codicem neque unam solam classem sequentibus id nobis agendum putauimus, ut in dubiis utriusque generis naturae quam accuratissima ratione habita, quid legendum esset, statueremus, in orthographicis uero A codicis) scripturam adoptaremus. Atque ecce iam stemmatis, ut dicunt, imaginem, eo quidem consilio deliniatam, ut, quo modo singuli codices ex libro Eutropiano descendisse uideantur, uno quas conspectu possit cognosci.*

*) *Consensus omnium codd. effecit, ut 'directus' 'epistola' alia, quae abhorrent ab orthographiae genere hoc tempore usitato, intacta relinqueremus.*

CODICVM RECENSVS.

I. Codices, quos in hac editione adhibuimus.

a) Classis ε:

1. *A**) = *Parisinus* 7230, *in fol. maiore, saec. X. ineuntis (secundum catalogum IX. saec.), integer; fol.* 27. 29 *sunt transposita, fol.* 39 *uers. glossas nonnullas, quae nullius sunt pretii, a manu recentiore conscriptas continet. Fol.* 1 *r. uiginti nouem linearum, quod ualde dilutum est, 'Praeceptum Dagoberti de fugitiuis ad ecclesiam sancti dionisii' continet his uerbis incipiens 'Dagobertus rex francorum uir inlustris omnibus episcopis abbatibus etc.' lin.* 17 *'Finis priuilegii nicholai apostolici de rebus et stipendiis francorum'. Fol.* 1 *u. incipit Vegetius; fol.* 2 *r. in inferiore parte legitur 'Solinius de mirabilibus mundi liber s̃ci dionisii SL✠ XXXb). XT)ΓX).' Fol.* 53 *r. Solinus***) *incipit. In ultimo folio manus satis antiqua adleuit 'Hec accepit Odo rex de thesauro s̃ci dyonisii.' Sequitur index rerum pretiosarum, ut fibularum cultellorum uasculorum calicum palliorum etc. Multi errores correcti alii intrusi a manu recentiore* (A_2) (*partim atramento partim stilo cerussato*)*; in foliis prioribus a manu satis antiqua quaedam correcta alia ad marginem excerpta sunt e. g. ad p.* 6, 16—19 *n. ed. 'iste nationes largo sanguine*

---

*) *cf. p. XIII.*

**) *Mommsen in codicum Solini recensu hunc et cod.* 7230 *A mire confudit.*

redundant.' Inuolucrum Caroli IX. habetur. Post Haasium Du Rieu alios ipse (a. 1866) *hunc codicem contuli. Iterum complures locos in meam gratiam inspexit Dr. Augustus Behaghel collega (a.* 1868). *Exceptis uocabulis per 'e' uel 'ę' non 'ae' et uice uersa scriptis (e. g. aequos = equos, quae = que) totum hunc codicem in apparatum recepimus.*

2. *M**) = *Monacensis* 6368 (*olim Frisingensis* 168) *in quarto, saec. X. incip., nisi fallor, omnium antiquissimus. Integer est habetque folia* 43, *binis columnis scriptus; fol.* 2 *u. et* 42 *u. atramenti bona pars euanuit. Fol.* 1 *sq. legitur (ab antiqua manu) 'lib̄ iste ē sc̄e marie et sc̄i corbiniani frisiḡ'. Altera manus* (M_2) *rarissime occurrit. Inuolucrum ligneum est a tineis perforatum, quod et ipsum perantiquum, qua intus uestitur, membrana IX. saec. ecclesiastica quaedam continens testatur. Post Haasium* (1845) *Halmium Zangemeisterum* (1865) *Du Rieu* (1866) *ipse* (1867) *eum contuli. Iterum complures locos in meam gratiam inspexit humanissime Halmius V. Cl. Exceptis uocabulis per 'e' uel 'ę' non 'ae' et uice uersa scriptis (e. g. aequos = equos, quae = que) omnem eum in apparatum recepimus.*

3. *G***) = *Gudianus* 84, *in folio paulo latiore, meo iudicio saec. X. ex. uel XI. Schoenemann ('Hundert Merkwürdigkeiten der Wolfenbüttler Bibliothek', Nr.* 18.) *eum IX. saec. attribuit; ipse Gudius 'Censeo' ait in inuolucri parte interiore 'codicem hunc annorum septingentorum et magni pretii esse | Marq. Gudius anno CIƆ IƆC LXXXVI'* (1686). *Correctiones* (G_2) *hic codex habet partim ab ipso, ut uidetur, qui eum exarauit, librario — ceterum non ab una eademque manu scriptus uidetur — partim a manu recentiore, quae quidem eadem ad exemplum familiae δP nonnulla emendauit; ab illa antiqua profectae sunt notae marginales, quae ad locos orationis ipsius aut difficiles aut aliquid singulare habentes spectant (e. g,* 77, 5. *'galiarias' in margine iterum scriptum est). Ruber color non inuenitur. Fol.* 67 *'Incipit Libellus De Vita. Et Moribus Imperatorum*

---

*) *cf. p. XIII.* **) *cf. p. XIII.*

Breuiatus Ex Libris Sex. Aur. Victor A Cesare Aug. Usque Ad Theodosium.' *Post Korttium* (1726) *Wernsdorfium* (*in Schwebelii* (1767) *usum*) *L. Trossium* (1861), *qui 'Vegetium accuratissime excussit et ad litteram transscripsit, quod apographum in bibl. Monacensi est* 252 *IP*, *Zangemeisterum* (1866), *'qui Vègetium Gothae contulit' et quo 'teste hic codex optimus est huius familiae' ipse* (1867) *contuli. Iterum complures locos mea gratia inspexit Dr. Bartels.*

4. *L**) = *Laudunensis* 428, *s. X. ineuntis* (*secundum catalogum* (*'Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques des départements' tom. I* 227 (*cf. etiam I p.* 43)) *IX. saec.*), *in quarto paulo minore; haud integer; incipit enim his l. II. capitulationis uerbis: 'qui promouentur. XXI. Quid inter tubicines et cornicines et classicum intersit.'* (*p.* 31 *nostr. ed.*). *Manus altera* (L_2) *est satis antiqua. Hanc habet praescriptionem ab antiqua sed non eadem, qua ipse codex scriptus est, exaratam: 'Hunc libellum dedit dom̃ dido dō et s̃cae marię laudunensis eclę. Si quis abstulerit irã dĩ et scę marię incurrat.'* (*inde ab 'laudunensis' atramento alio usus est librarius.*) *Dido episcopatum iam anno* 883 *obtinebat et a.* 893 *concilio Remensi interfuit* (*Gallia christiana IX* 519). *Inter pennae probationes ad finem operis* (*fol.* 67 *r.*) *adiectas uersus Horatianus legitur 'omnib; hoc uitiũ est cantorib;'; fol.* 67 *u. a recentissima manu scriptum extat: 'Iste liber est manc⁹ | collegiũ laudunẽ est meum'. Ipse* (*a.* 1866) *contuli.*

5. *Q***) = *Parisinus* 7383, *X. saec., in quarto paulo minore, olim Colberti, postea Monsardi* (*cf. fol.* 1 *u.*); *integer excepto ultimo folio* (74), *cuius exterior margo ad dimidiam prope paginam est abscissum; praeterea in superiore fol.* 4—6 *angulo pauca uocabula madore sunt affecta. Ruber color non existit. Exaratus est hic codex a librariis minimum tribus, correctus quoque a manu satis antiqua eaque, nisi fallor, librariis illis aequali* (Q_2); *rarissime recentioris cuiusdam correctoris manus* (*XV. s.*) *occurrit. Est Laudunensi praeferendus; deest sub scri-*

*) *cf. p. XIV.* **) *cf. p. XIV.*

ptio (cf. 164 n. ed.), quamquam (fol. 74 u.) supererat spatium; neque tamen recentiores manus id intactum reliquerunt: adleuerunt alphabetum, notas musicas (e. g.), 'rnati uerbi misterium nosce oculis lux tue' (XIV. saec.) alia. Fol. 58 u. (in fin. quaternionis) (n. ed. p. 123, 2) desinit 'necessita' reliquo spatio et lineae et paginae uacuo; pergit fol. 59 r. 'te confligunt' etc.; et hunc locum in suum usum recentior quaedam ecclesiastica manus conuertit (e. g. 'Sc̄a maria mat̄ dn̄i nr̄i ih̄u XP̄I in manus filii tui et tuas ꝯmedo hodie et in oī tempore animā meā ét corp⁹ meū. (i. e. sancta Maria, mater Domini nostri Jesu Christi, in manus f. t. et tuas commendo h. e. in omni t. animam meam et corpus meum). Fol. 2 r. et in superiore et in inferiore margine rasurae comparent: diluta sunt quae pauca manus XV. saec. ad marginem eiusdem folii superiorem conscribillauerat. Post Haasium et Du Rieu ipse (a. 1868) contuli. Complures locos iterum inspexit Dr. Aug. Behaghel collega. — Memoria dignissima est epistula ad Vegetium spectans, quam hic codex ipsi operi praemittit. Ea cum a Friderico Haasio (l. l.), quae diligentissime tractaretur, digna habita sit neque dubium uideatur, quin rectissime Hrabano Mauro Vegetii exemplum Lothario regi dedicanti uindicetur, non possumus non eam hoc quoque loco subicere. Id uero monendum est, Frid. Haasium, qui in Paris. 7230 A hanc epistulam inesse doceat, contra de cod. 7383 prorsus taceat, numero esse falsum: neque enim aut in Par. 7230 aut in Par. 7230 A, de quo infra pauca uerba faciemus, tale quid apparet; accedit, quod, quas codicis Parisini (P) uarias affert, optime in Par. 7383 quadrant. Praeterea commemorandum est illam epistulam non solum, quos Haasius affert, a Treuirensi (XV s.), Vindobonensi (Basileae a. 1437 scripto; cf. Endlicher catal. codd. Vindob. lat. p. 206), Florentinis plut. 45, 20 (XV. s.) (e quo Bandinius in catal. II p. 357 eam ediderat), plut. 45, 21 (XV. s.) et plut. 53, 12 (saec. XIV.) et italice uersam (XIII. saec.) a Bono

Giambonio exhiberi, cuius interpretationem Vegetii Franc. Fontanius (Firenze 1815) *publici iuris fecit, sed etiam extare in Parisinis* 7233 (*XIV. saec.*). 7387 (*XV. s.*), *Vatic. Regin.* 1880 (*XV. s.*) *et Ambrosiano G* 83. *Epistula autem, qualis quidem in Parisino* 7383 *legitur, haec est**):

Populus iubente deo israheliticus libenter munera obtulit ad fabricam tabernaculi, cuius exemplar dei famulo moysi fuerat ostensum in monte. alii quidem aurum (auāru *c.*) et argentum uel cetera (cętera *c.*) copiose metalla nec non et lapides preciosos, quidam uero ligna aut pelles rubricatas, pauperiores uero pilos caprarum, ut non uacuus appareret quispiam in conspectu domini, quoniam non quantitatis munerum est trutinator sed animi deuoti inspector; qui duo minuta uiduae inspiciens plus eam diuitibus in corbanan misisse (milſisse *c.*) testatur. In magna enim domo diuersi uasa sunt generis, uilia quidem suis usibus necessaria ait poëta: non omnia possumus omnes. Ego quidem inclite rex, famulus deuotissimus excellentiam sensus uestri sciens et acumen ingenii gaudio perfusus sum (sum *om. cod.*), quod amore sophiae (sofphiae *cod.*) animus sit uestrae indolis (indolis *supra lineam script. in cod.*) nobilissime succensus. quamobrem statui uobis offerre libellos flauii uegeti renati de re militari, quos corrigere curaui sine exemplario**), quoniam unum, quod reppereram tantum, uicio scriptorum ita erat deprauatum, ut literatura (l. *dilutum in cod.*) nequaquam ‖ *fol.* 1. *u.* manere aut intellectus inde utiliter colligi possit, ut post paschales uenerabilium doctorum dapes et diuini fluenta eloquii seu mellifica (mellefica *cod.*) poetarum carmina his frui libellis condescendendo delectatione exercitii non pigeat. non enim aquila, quae ceteris (cęteris *cod.*) auibus altius uolare et radiis solis intuitus figere (fi^g^ere *cod.*) consue-

---

*) *Inscriptionem 'Epistola Senecae ad Lucanum' unus habet Treuirensis. Initium usque ad uoces* Ego quidem *non edidit Endlicher.*

**) *Cf. eadem uerba subscriptionis Eutropianae.*

uit, semper in caelo haerendo (her. *cod.*) manet sed ima pro sua commoditate petit. miles etiam quamuis bellicosissimus post inmensos sui laboris triumphos et uictoriae palmam laureasque coronas armis depositis tessera aliquoties ludit aut ceteris infantialibus iocis. Igitur post libros ab inicio mundi usque ad regna francorum (frãcoꝝ *cod.*) in Galliis a paruitate mea congestos (congest=os *cod.*) ex hagiographorum (agiografsphorum *cod.*) siue gentilium historiis, in quibus continentur quaeque (quęque *cod.*) uidentur uel frequentantur digna in singulis partibus orbis uel in eminentioribus regnis memoria, seu quo modo initia sumendo inchoauerunt, *hic desinit Noster uersu extremo, uacuis duabus eiusdem paginae lineis relictis, ceteri, qui hanc epistulam habent, pergunt:* uel qua desidia uel incuria singularum regna gentium defecerunt*), cui operi si regia maiestas adriserit, utiliter subnectendos hos censeo fore tomos, quibus inspectis cum superioribus libris, si diuina permiserit gratia, principes sua suorumque incommoda praecauere poterunt.

Ineptos errores et manifesta menda nec non orthographica singulorum codicum Gλ (λ = LQ) fere omisimus.

II. Classis π:

6. *Π = Palatinus* 909**) *in folio X. saec.; binis columnis diligenter exaratus caracteribus Longobardicis. Mentio fit huius codicis iam apud Scriuerium, qui eum Palatinum quartum dicit. In fol.* 1. '*heinricus imperator istum dedere dinostitur* (?) *librum' litteris pulcherrimis exaratum legitur, quae ad Henricum IV.* (1006—1056) *summo iure referas, unde sequitur librum in Italia scriptum in Germaniam delatum et illi imperatori dono datum esse. Gothicis litteris additum est 'monasterio scorũ martyrũ stephani. uiti. iustini. atti. dyonisii', cui eidem manui debemus titulum 'hic liber gesta narrat romanorum'; tunc cernitur praeter-*

*) *Verba* in quibus continentur — defecerunt *non edidit Endlicher; uerba* uel qua des. — defecerunt *om. Treuirensis.*

**) *cf. p. XV.*

pennae probationem 'hoc libro lippoldꝰ decanꝰ maior studuit', saeculo nempe recentiore; fragmentum orationis canticorum notis adscriptis pro parte saec. XI. ineunte exaratum non facit ad rem nostram. Fol. 1 u. 'Incipit historia romana eutropii gentilis usque ad obitum iouiani imp̄toris cui aliqua paulus aquilegensis diaconus addidit rogatu adelpergae beneuentanae ductricis deinde idem paulus ex diuersis auctoribus colligens a ualentiniani imperio incipiens usque ad tempora iustiniani; quem landolfus sagax secutus plura et ipse ex diuersis auctoribus colligens in eadem historia addidit et perduxit eam usque ad imperium leonis quod est annus dominicae incarnationis DCCCVI in diē. VII. Incipit lib̄ primꝰ historiae romanae feliciter'. Subiungitur series imperatorum a Caesare ad Basilium et Constantinum scripta ab horum aequali, ut uidetur, sedulo; adnotata sunt regnorum spatia nec non summa eorum, quae ad rem christianam pertinent. Fol. 305 'Augustae romanorum quae constantinopolim regnauerunt'. Series incipit ab 'Fausta uxor constantini magni helene filii', desin. 'Eudocia uxor michahelis'. Fol. 306—359 continetur Vegetii epitoma. Exaratus est codex a christiano, ut ex lectione uaria in quibusdam locis colligitur; in margine nec non inter lineas apparent glossae, quas parui feci; sunt autem eiusdem manus Longobardicae; eidem debemus multas in textu correctiones, quae in tempus antequam Henricus ille uixit cadant necesse est. Plures insunt manus, quas difficile distinguas; nam iam prima post finitum laborem complures locos emendasse uidetur, aliis locis apparet altera manus, aliis tertia. Indicia quaedam docent hunc ex codice Longobardice scripto manasse. Libro extremo (f. 359 r.) adleuit recentior quaedam manus (in sinistra columna): explīc iste lib'; ad eandem manum referenda uidentur quae in eiusdem paginae uacua dextra columna leguntur: 'Quis deus magnus sicut deus noster | tu es deus qui facis mirabilia | solus.'

Quae de Palatino 909 protuli, cuncta ex schedis sum-

sumpsi uiri doctissimi Du Rieu; qua enim ille est eximi humanitate, postquam de consilio meo Vegetii edendi cas certior est factus, multa sua de Vegetii codicibus script una cum multis collationibus ultro ad me misit. Contuleru autem hunc codicem post Du Rieu Zangemeister atque i meum usum Dr. Fridericus Schlie, a quo etiam excerptu illud Vatic. VII. saec. transscriptum habeo; idem Vatica 4493, *qui mihi dubii erant, locos mecum accuratissime com municauit. Ita euenit, ut, cum duobus Palatini* 909 *colla tionibus a Du Rieu et Schlie confectis exornatus essem rarissime lectio huius codicis in dubio relinqueretur; ul autem nihilominus id est factum, nota? indicauimus. Ho codice, prout fieri licebat, in eundem modum usus sum quo codicibus AM.*

7. *V*)* = *Vaticanus* 4493, *in. fol. min., XII. saec quamuis accurate et diligenter ac satis correcte fere ex aratus, tamen saepissime singula commata terminationun similitudine lapsus omittit. Desinit in IV,* 39 *cf.* 156, 2 *etiam capitulatio libri IV non ultra caput* 39 *progreditur. praeterea inter fol.* 6 *et* 7 *unum excidit folium (cf. p.* 21, 21 *et* 25, 8.) *Qui codex cum unus ex optimis sit ac dignus, qui iterum quam diligentissime excutiatur, haud superfluum puto nonnulla ad orthographiam huius libri spectantia specimina, quae Du Rieu excerpsit, proponere.* balista *et* ballista, molior, cincinatus, thesali, quintio, quotiens, adquirere, adgredi, assumo, ascribere, amminiculum, aspicere, adgregare, adtentus, atenuare, aduectere, annotare, adsolere, adportare, adsuefacere, adplicare, apponere. audatia, prouintia, inficiari, fidutia. Gneus, tyro, Tyber, Tideus, epytoma, Illiricum, olym *corr. in* olim, clipeus, monoxilus, myxtus, Pirrhus, cilinder. sescenti, xerses, expectare, existere, extinguere, exerere, sedecim. conexus, conplures, conponere, conparare, conpellere, conplere. inlecebrae, inmergere, inminere, inpedimentum *et* impedimentum, inlatus, inpossibilis, inbuere, inpulsus, inpressio, inrumpere, inruere, inbellis, inpugnare, inligare, inpar, inportare, inpune, inprouisus, inpensa; surrogare, summota.

*) *cf. p. XV.*

quicquid, catafracta, falanges, phęnum, scafa, elefanti. obtimus, obponere. cedes, aequites *et* aequi *passim corr.*, aciȩ, loetale, mesi, federatus, poene, fedari. adrianus, ordeum, inhermis, halani, exaurire, scola, honus, arpago, nihilhominus, labyrintus, habundare. ostes, spata, mitridates, orror, anthiochus, iugurta, matheria, troclea, corda. uelud, relinqd (*semel*), dendatus. *Contulit Du Rieu.*

8. *D**) = *Parisinus* 7231, *in fol. minore, XII. saec. Deest lib. IV* 31—*fin., neque capitulatio libri IV ultra caput* 30 *progreditur, etiam 'naualis — subnectit' elenchi librorum uerba omissa sunt; fol.* 13 *u. paulo ante finem recentior manus addidit 'Fl. uegetij de re militarj lib. IIII et ultimus'. Inter cetera, ('Solin., excerpta ex libris Ciceronis ad Herennium in sex partes diuis., Cic. partitiones orator., Iulii Seueriani syntomata, fragm. e Quintiliani libro decimo, Sancti Augustini de musica lib. sex, Cic. ad Beturium lib. de synonymis') quae hoc codice continentur, insignis est 'notarum tachygraphicarum' collectio. Scriptura haud ita pulchra, uersus absque linea recta et angustissimi. Inter cimelia habetur. Post Haasium Du Rieu alios ipse* (1866) *eum contuli. Complures locos iterum in meum usum inspexerunt Dr. Zotenberg et Dr. Aug. Behaghel.*

9. *P***) = *Perizonianus ('ex legato Iacobi Perisonii') F* 17, *in fol. maiore, XI. saec; integer. Insunt praeter Vegetium 'Machabiorum liber primus' multis cum imaginibus* (61 *cap.*) *XI. s., 'Registrum siue tabula libri uigecii de re militari' (i. e. index eorum uerborum, quae in rubricis Vegetii occurrunt), ut omnia, quae secuntur, XV. saec. ineuntis, fol.* 15 *'uocabularius liber uigecii de re mil.'. fol.* 21 *'Incipiunt capitula libri qui uocatur sextus frontonius in quo tractantur q̃dā ualde utilia et necessaria ad opus bellicum' (= Frontini strategemata cum glossis), fol.* 33 *'Incipiunt uocabula rariora super frontoneo de re bellica', fol.* 37 *'Incipit tabula frontonij de re militari in qua nomina et uerba atque quaedam dictionȩs secundum ordinem alphabeti collocantur etc.' fol.* 41 *corollaria tria postrema iterum*

---

*) *cf. p. XV sq.* **) *cf. p. XV.*

in tenuiore membrana inscripta secuntur. Ipse Vegetius *diuersis manibus* (P_2) *correctus est. primum ab ipso libra rio qui codicem exarauit, deinde ab alia manu satis antiqua, postremum, id quod rarius est factum, a recentissima* (*XV. s.*)*; item glossae, quas multas praebet hic codex, in primo libro* (— *I*, 24) *ad tres diuersas manus redeunt, ad duas antiquas et tertiam XV. saec., quae quidem et in reliquis libris crebra addidit interpretamenta; horum maior pars in uocabulario, quem commemorauimus, libro denuo occurrit. Inter antiquas illas libri primi glossas nonnullae sunt germanicae**), *quas publici uiris fieri operae pretium iudicauerim. Sunt autem hae:*

tymbron
p. 10, 15 fabroſ
ſmidoſ
ibid. ferrarioſ
g.
wanneroſ
ibid. carpentarioſ
ſuingas
p. 14, 21 clauaſ

corboſ
p. 25, 24 qualoſ.

Eximia Leidensis bibliothecae praefecti Pluygersii V. Cl. beniuolentia mihi contigit, ut hic codex Heidelbergam transmitteretur ibique tres menses remaneret (1868). *Complures locos iterum mea gratia inspexit Dr. Du Rieu.*

Codicibus VDP in eundem modum usus sum, quo GLQ; scribendi autem rationem uocabula, qua hi codices utuntur, nequaquam respexi.

10. *E* = *Vat. Reg.* 2077 *uide p. IV. X. XVI sq.*

---

*) *In uocabulario Vegetii haec repperi germanica uocabula: 'eӯ jaerfrucht' sub 'annona', 'eyn halm uel stoppel' sub 'culmus'; 'uiualter uel ſomeruogel' sub 'papiliones'; in Frontini uocabulario (fol. 33 sq.) hae mihi occurrerunt germanicae uoces: 'eyn huuel' sub 'collis', 'ellende uel uerdriet' sub 'exilium', 'ſmallich uel cleynlich' sub 'gracilis', 'hinderlagē' sub 'insidiae', 'glauie uel eӯ sper' sub 'lancea', 'eyn mudde' sub 'modium' 'eӯ molen' sub 'mola', 'overkomynge' sub 'superuentus', 'omgekiert' sub 'transuersus'.*

II. Codices examinati sed paucis tantum locis adhibiti.

a) Classis ε:

11. *Bernensis* 203 (*falso* 280), *in fol. longiore, saec. X. Deficiebat iam saec. XV. ultimum folium; quare Eutropiana illa subscriptio in hoc codice non apparet. In indice operis adicit cum Monacensi et Gudiano* '*numero*'; *quod sequitur*, *IIII*, *erasum est. Distinguas duos correctores*, *unum antiquiorem alterum recentem. Contulit Du Rieu; conspirat accuratissime cum A.*

12. *Parisinus* 6503, *in fol. maiore*, *Haasio auctore ante X. saec. scriptus; rectius catalogus*, *qui eum XI. saeculo adiudicat. Haud integer; incipit* '[*l*]*egionis merita*' (41, 11 *n. ed.*). *Insunt praeter alia recentioris aetatis* a) *praecept. moral. fragm. latine et graece* (— '*Glossae optimae notae*' —) *IX. saec. b*) *Vegetius. c*) *Alexandri Magni ad Aristotelem epistola de situ Indiae XII. s. d*) *Daretis Phrygii historia de Troiae excidio XII. s. Post Haasium et Du Rieu ipse* (*a.* 1866) *contuli; conspirat et ipse accuratissime cum A.*

13. *Parisinus* 7230 *A. antea Noalliensis*, *X. saec.*, *in quarto maiore; haud integer*, *incipit enim his* (*cf. n. ed.* 69, 12) *uerbis* '*arduis per capita*' *in fol.* 14 *r. quod est primum; fol.* 14 *deficit in uocabulo* '*fumo*' (73, 19) *fol.* 15 *r. incipit* '*rantur cum naturaliter equites etc.*' (54, 10) *pergitque oratio rectissime usque ad* '*celerius*' (64, 19). *Quod sequitur fol.* 17 *est mutilum*, *ex singulis schedis compositum*, *obducta membrana ita tectum*, *ut pauca perluceant: subsunt autem uerba* '*significant*' 73, 19 *usque ad* '*fuerit*' 76, 2. *Deinde oratio sine ullo maiore hiatu procedit*; *in fine operis uocabulo* '*milites*' (164, 2) *desinit. Neglegentissime scriptus; nonnulla*, *quae antiqua in Bernensi manus correxit*, *in hoce et G a prima manu scripta extant. Madore situque corruptus*, *ita ut bona pars titulorum perierit: etiam atramenti color haud ita niger est. Inest etiam Solinus:* '*Waldiaudus Clericus Hunc Librũ Scripsit*' *Solini subscri-*

ptio docet librarium, qui Vegetium quoque scripsit. Solinu sequitur Itinerarium Antonini et ipsum mutilum. Cohaer artissime cum G cf. p. XIV. Post Haasium et Du Rie ipse (a. 1866) contuli.

14. *Kortlianus* 2*). *Adseruatur in bibliotheca Lipsiensi exemplum editionis Scriuerianae maioris* (1607), *qu ut Heidelbergae uti mihi liceret Naumanni bibl. illius praefecti comitate factum est. Habet ille liber has praescriptiones: a) in inuolucri interiore parte 'Fl. Vegetium cum XIII Msss. Codicibus in Galliis ano (sic!) CIↃ IↃLXXXII (1582) diligenter fideliter conlatum quintoque libro de Praeceptis Naualibus auctiorem familiariter nimis a me cum multis aliis quae rariora conquisieram commodato sumsit (durius non dicam ne Manes solicitem (sic!)) Ludouicus Carrio: ς. Paul. Merula Cosmograph. Part. II lib. IV pag.* 1033.' — *b) eodem loco infra: 'Liber Joan. Stark Lunaeburgensis.' — c) in ea pagina, in qua titulus inscriptus est, ad uocem impressam 'libri' haec sunt addita manu scripta: 'cum Mss. uetustissimis collati'; infra nomen, 'Gottlieb Kortte'* **), *germanicis litteris scriptum legitur; secuntur in eod. folio uerso:*

'1) *Notat codicem MS membranaceum peruetustum ex 'Gudianis Guelpherbyti no.* 82 *de quo ita in fronte Gudius': (sequitur praescriptio Gudiana cf. supra p. XX). 'forma 'est propemodum quadrata, scriptura uetus et adcurata. 'Contuli anno* 1726.'

'2) *Ms. Puteanum aut alium Gallicum notat in Schedis 'Lindenbrogianis****) *Certae (sic!) Variantes istae in iisdem 'chartis eadem scriptae manu erant, quibus Notae Puteani 'in Velleium Paterculũ.'*

'3) *Ms. Gottorpiensem notat quem aliis schedis quibu9 'notas quasdam non prorsus ineruditas idem doctiss. Linden-*

---

*) *Accedunt tandem fragm. Einsied.* (*I*, 9) *et excerptum Cusanum* (14 '*ex libris Flauii de arte bellica*' *cf. supra p. XIV.*).

**) *Eiusdem Kortlii 'Anonymi adnotationes in Vegetium' ab ipsius manu scriptae extant in bibliotheca Lipsiensi* (*Rep. IV* 49[b]), *quas Heidelbergae inspicere eiusdem Naumanni opera et humanitate mihi licuit.*

***) *nobis Kortlianus* 2.

'brogiu9 *inscripserat excerptum sistebat, diserteque Gottor-'piensem dixit.'* *Korttius ex hoc cod. praebet lectiones paucissimas; pertinet ad deteriorem familiam* δ*P, si quidem hoc ex 'sublimitas' pro 'sub linea'* (*p.* 25, 19), *quae lectio cum cod.* δ*P ei est communis, efficitur.*

b) classis π.

15. *Parisinus* 7232. *XIV. saec. membran. Ipse* (*a.* 1866) *contuli.*

16. *Gissensis* 1256. *XV. saec. Collationem huius codicis suam Otto* (*Commentar. critic. p.* 250 *sq.*) *publici iuris fecit. Contaminatus est hic codex cum* ε.

His duobus ad finem operis ideo amplius usus sum, quia VD eo loco sunt manci.

17. *Korttianus* 3 *uide supra.*

III. Codices examinati neque adhibiti.

18. *Dresdensis D* 182, *in quarto, XI. saec. ineunt. Priore parte* (*fol.* 1—62) *argumenti geographici libri nonnulli continentur* (*cf. Itiner. Antonini ed. Parthey et Pinder p. XVIII* (1848)). *Praepositus Ragenerus* (*'Rainer', qui ineunte XI. saec. uixit* (*cf. Gall. christian. IX* 165) *dono dedit hunc codicem ecclesiae Remensi sanctae Mariae; est autem haec praescriptio ab eodem manu eisdemque litteris exarata, quibus ipse codex; unde Du Rieu aetatem, quae uulgo saec. X. habetur, ad XI. promouit. Manus recentior fol.* 2. *et* 64 *adscripsit: 'Codex monasterii sancti michael in monte I*[20] *prope bbbg.* S. 20.' *et 'codex monasterii sancti michael' in monte prope bbbg.* 1791.' *Unde sequitur et uolumina olim duo et hunc librum in bibliotheca Bambergensi fuisse; inuolucrum autem saeculo* 15 *uel* 16 *tribuendum uidetur; prioris partis atramentum a nigriore partis posterioris ualde est diuersum; ipsae manus, quae codicem exarauerunt, duae uel tres sunt. Falkenstein* (*catal. b. Dresd.* 1839) *codicem anno* 1438, *cum monasterium illud direptum esset, sublatum opinatur. Fuit deinde ex libris J. G. ab Eckhart, denique ex bibliotheca Ch. G. Schwarzii,*

prof. p. Altorf.. Auctore Ebertio (*p.* 284) *Schneider Sax a.* 1819 *eum adhibuit, postea Fr. Haase* (*cf. l. l. p.* 11) *Secunda manus permulta correxit, non ubique recte emendauit. Passim apparet scriptura secundae manus per antiqua; eidem glossas interlineares haud ita paucas debemus. Folium antepenultimum periit. Examinauit denuo Du Rieu, qui nobiscum, quae de hoc codice disseruimus communicauit et specimina dedit. Pertinet ad pessimam familiam* (λ).

19. *Cottonianus* (*Lond.*) (*Cleopatra D. I.*) *saeculi X. uulgo perhibetur, sed saeculo XII. eum Holder adiudicat amicus noster, qui codicem hac ex parte* (*a.* 1867) *accuratissime examinauit. Huius codicis, item cod.* 17 *et* 18 *specimina Dr. Wright* (*a.* 1866) *summa cum beniuolentia et comitate mihi misit; ex quibus id mihi satis perspicuum est, hunc codicem ex P eoque iam a* P_2 (*satis antiqua manu correcto fluxisse. Quamobrem eum prorsus non in censum uocauimus. Cum hoc artissime cohaerent:*

20. *Codex* (*Lond.*) *bibl. Reg.* 15*C IV* (*XI. saec., immo teste Holdero XIII.*) *et*

21. *Harleianus* 3859 (*sec. catal.* (1808) *X. saec., teste Dr. Wright XII. s., auctore Holdero XIII. exeuntis*).

22. *Cod. Vat. Reg.* 1286 *membr. in fol. binis columnis exaratus saec. XII. uel XIII. incip.* (*auctore Du Rieu*), *olim Petauii, Parisios delatus, sed inde reuersus. Pertinet ad corruptissimam familiam* λ. *Contulit Du Rieu.*

23. *Ambrosianus D* 2 *sup., membr., in octauo, saeculi XII., ut testatur catalogus, sed auctore Du Rieu re uera est recentior librariumque codicis antiquioris scripturam imitatum esse apparet. Folia ultima quattuor* (*inde a IV* 40 *usque ad finem*) *ab alia manu scripturae paulo maioris item XIII. uel XIV. saec. exarata sunt. Inscriptio haec est 'Flauii Vegati Renati. Viri illustris. institutorum | rei militaris liber primus incipit feliciter'. Olim emptus erat ab haeredibus Caesaris Rouidii senatoris Mediolanensis* (1606). *Codicis huius folia duo ultima continent librarii recentioris uersus nescio quos. Examinauit Du Rieu: quaedam de hoc codice iam, antequam apparatum suum Du*

Rieu misit (1867), *Ceriani uir reuerendissimus mecum liberalissime communicauerat. Pertinet ad familiam δ operaeque pretium uidetur eum conferre.*

24. *Parisinus* 7233 *XIV. saec. Ad genus ε pertinet, sed pro sua aetate est corruptus. Ipse contuli* (*a.* 1866).

IV. Codices antiqui, qui num etiam nunc extent aut ubi sint, nescitur.

1. *'De hystoria nabutae I*) in quo et uegecius de re militari et quaestiones albini etc.' Haec docet catalogus, qui inest in codice Lassbergiano sacramentarii Gregorii Magni IX. saec.*

2. *In eodem catalogo 'Vegecius uolumen' memoratur. De quo catalogo cf. Serapeum I* (1840) *p.* 81—85.

3. *Sangallensis 'Vegetii de re militari in uol. I', quem catalogus IX. saec.* (*a.* 850—900) *Sangallensis exhibet; Istos autem libros 'domn̄s grimaldus de suo dedit ad sc̄m Gallum'. cf. Serap. II p.* 23.

4. *Bobiensis Nr.* 163 *eius catalogi, quem a.* 1461 *conscriptum Peyron una cum fragmentis Ciceronis pro Scauro Tullio in Clodium orationum edidit* (*a.* 1826); *'Vegetii de arte militari. In littera longobarda'. Ex quo additamento nudo — aliter 'In littera grossa legibili' adiectum esset — hunc codicem non ante saec. X/XI. conscriptum fuisse censeo.*

5. *'Flauii Viceti Lib.' refert Corbeianae bibliothecae catalogus XII. saec.; cf. Serap. II p.* 109 *et Haase l. l. p.* 9.

6. *'Item Negocius de re militari. et Gestis romanorum imperatorum ab augusto usque ad theodosium', catalogus bibliothecae Constantiensis anno* 1343 *confectus testatur. Recte Haase* (*l. l.*) *'et Gesta' emendat; 'Negocius' autem ille 'Vegetius' uidetur. Cf. Serap. I,* 49—58.

7. *Librianus* 1028 (*'catalogue of the splendid manuscripts formed by Gugl. Libri, — sold by auction London* 25. *March* 1859', *p.* 230, *ubi uideas specimen scripturae et lectionis*) *XI.* (*immo XII.*) *saec. cf. supra p. IV not. et VIII.*

*) *i. e. unum uolumen.*

8. *Laureshamensis**) '*peruetusti*' *mentio fit sub XLIX 1 in breuiario X. saec.* (*Pal.* 1877), *quod in bibl. Vatican adseruatur* (*cf. Ang. Mai Spicilegium Romanum V p.* 189) '*Flauii Vegetii Renati Viri inlustris epitoma rei militaris libri numero IIII in uno codice*'.

V. Codices non examinati.

XII. saec.

1) *Montepessulanus* 133 (*Catalogue général etc. I* 334) *u. p. XI. Inest etiam Cicero de officiis.*

XIII. saec.

2) (*teste Schwebelio*) 1 *Gudianus* (*Guelpherbytanus B uide Schw. praef. p. II*). *Ex iis, quae pauca Schweb. ex hoc codice publici iuris fecit, eum aliquatenus a G pendere uerisimile est.* — 3) 1 *Laurentianus* (*Band. IV* 175) *cum aliquot scholiis. Inscribitur* '*Flau. Veg. R. uiri ill. de arte bellica l. IV ad Valentinianum Augustum*' *cf. p. IV not.* — 4) *Leidensis bibl. publ. Lat. F* 62. (*teste Du Rieu*). — 5) *Leidensis Vossianus Lat. F.* 93 (*fragmentum siue excerptum*).

XIII. saec. exeuntis.

6. *Harleianus* 2475 '*Fl. Veg. institutorum rei militaris libri IIII*'. *Exaratus anno* 1297 *Parisiis a Petro de Pass.* — 7. (*teste Maximiliano Muellero V. Cl., qui summa cum comitate de Bodleianis me certiorem fecit*) *Oxoniensis* (*Auct. F.* 3, 2) '*Incipit liber primus flauii uegaci uel uegeci renati uiri illustris epytoma*'; *mutilus.*

XIII.—XIV. saec. (*teste Du Rieu*).

8) 1 *Laurentianus* (*Band. III* 407, *XIII et XIV saec.* '*Vegetii de re militari libri V*'). — 9) *Vat. Regin.* 1274 *in fol. min., olim Claudii Fauchetii regii Consiliarii curiae Monetarum praesidis.* '*Flauii Vigetii Renati uiri illustris epythoma rei militaris libri numero quattuor incipiunt.* — 10) *Urbinas* 939 *in quarto minore.* '*Fl. Vegetii*

*) *Wilmanns* (*Mus. Rhen. XXIII,* 3 *p.* 406) *hunc codicem Pal.* 909 (*nobis Π*) *esse perperam opinatur.*

liber incipit foeliciter'. — 11) *Urbinas* 456. — 12) *Leidensis Vossianus Lat. Q* 59. (*teste Du Rieu*).

XIV. saec.

13) *Harleianus* 2551 '*Eustropii flauii uegecii renati illustris comitis constantinopolitañ ualentino augusto consuli epitomia institutionum rei militaris de commentariis traiani et adriani fortuni.*' — 14) *Harleianus* 2667 '*Fl. uegetii epitome rei militaris*'. — 15) *Bodleianus* 242. — 16) *Lipsiensis XCI m* (*cat. Naum.*). — 17) (*teste Schwebelio*) 1 *Gudianus* (*Guelpherbytanus C cf. Schweb. praef. p. III*); *quem codicem cum Dresdensi cohaerere Bethmanus in litteris ad Baehrium V. Cl. datis adfirmauit.* — 18) *Donaueschingensis* 21 (*Lassberg.* 96) (*cf. Barackii catal.*). '*Flauij uegecij Renati uiri illustris Epitoma Institutorum Rei militaris libri numero quatuor de Conuentarijs* (*sic!*) *Catonis Augusti Traiani et Adriani nec non etiam Frontini*' ('*de comm. — frontini*' *etiam in G nostro ab altera manu addita legas*). — 19) *Turonensis* (*teste Haenelio* (*in catalog. libr. man. an.* 1830)); *ceterum* '*nonnullos*' *Turonenses Montefalconius* (*bibl. bibliothecarum* 1739) *refert.* — 20—23) *Parisini* 5719. 6476. 7242. 7243. — 24) 1 *in bibl. Scorialensi* (*t. Haen.*). — 25) 1 *in bibl. Sancti Isidori in urbe Madrid* (*t. Haenel.*). — 26) 1 *Laurentianus* (*Band. II* 316), '*Vegetii de disciplina militari libri IV ad Valentinianum Augustum*'. — 27) *Vaticanus* 2193. — 28) *Vatic.* 4494 '*Eutropii Flauii Vegetii renoti uiri illustris comitis Constantinopolitani Valentino Augusto Consuli epithoma institutorum rei militaris de com. tr. etc.*' (*cf. Harl.* 2551). — 29) *Vaticanus* 4497 (*binis columnis conscriptus*). '*Flauii Vegeti Renati uiri illustris comitis sacr. epithoma rei militaris libri IIII^or*' (*cf. Π nostrum*). — 30) *V. Regin.* 1512 *cf. p. IV not.* (*diserte quinque libros agnoscit*). — 31) *Palatinus* 945 (*a.* 1348 *script.*) *incipit per Eutropianam subscriptionem.* — 32) *Urbinas* 1362. — 33) *Montecassinensis* 362. — 34) *Ambrosianus R* 6 *sup.* — 35) *Librianus* 1029 (*catal. p.* 230; *ubi nunc est?*)

XIV. s. exeuntis.

36) *Ambrosianus G* 83. '*Incipit liber Flaui Vegetii Renati uiri illustris epithomatum institutorum rei militaris*

ad Theodosium imperatorem feliciter'. — 37) *Ambrosianus I* 108 *sup.* *A Porta Neapolitano ineunte septimo decimo saeculo bibl. Ambr. dono datus.* — 38 *Ambrosianus B* 91 *sup.* '*Flagi Vegetii etc.*' — 39) 1 *Laurentianus* (*Band. IV* 151). — 40) 1 *Laur.* (*Band. II* 608) *a.* 1396 *scriptus.* — 41) *Amplonianus* (*Erford.*) 1399 *exaratus. cf. Haase p.* 16.

XIV.—XV. saec.

42) *Vat. Reg.* 1564; *perierunt I c.* 2—10. — 43) 1 *Patauinus in archiuo eccl. capit. B* 47 (*teste Du Rieu*).

XV. saec.

44) *Vaticanus* 4492 *chart.* (*a.* 1408 *script.*). — 45) *Vatic.* 5352 *chart.* — 46) *Vat. Regin.* 1880 (*uide p. XXIII*). — 47) *Vat. Reg.* 1983 *chart.* — 48) *Urbinas* 1221. — 49) *Ottobon.* 1964 *chart.* — 50) *Venetus cl.* 14 *Nr.* 130 *chart.* — 51) *Venetus cl.* 8 *Nr.* 11. — 52) *Venetus cl.* 14 *Nr.* 128. — 53) *Venetus cl.* 13 *Nr.* 400. — 54) 1 *Laurentianus* (*Band. II* 357; '*Fl. Veg. Ren. V. Ill. de re militari ad Theodosium felicem imperatorem libri IIII*'). — 55) 1 *Laurentianus* (*Band. II* 358). — 56) 1 *Laurentianus* (*Band. III* 392). — 57) *Ambrosianus D* 4 '*P.* (*sic!*) *Vegetii rei militaris diligentissimi atque disertissimi scriptoris Romani peregrineque antiquitatis inc. fel.*' — 58) 1 *in urbe Seuilla* (*teste Haen.*). — 59. 60) 2 *in urbe Toledo* (*t. Haen.*). — 61. 62) 2 *in urbe Madrid* (*t. Haen.*). — 63—73) *Parisini* 2454. 3609 *b.* 5691. 5697. 6106 *a.* 7234. 7235. 7384. 7385. 7386. 7387. — 74) *Argentinensis A IV* 19 *cf. Haase p.* 17. — 75—79) 5 *Vindobonenses: Nr.* 63. 310. 313. (*Tabulae cod. m. ed. acad. Caesarea Vindobon. vol. I* (*a.* 1864)). 3154 *chart.* 3212 *chart.* (*tab. etc. vol. II* (*a.* 1868)). — 80) 1 *Pragensis chart.* '*Vegecii Flaui Renati uiri illustris liber de disciplina militari deque arte pugnandi etc.*' *cf. Haase p.* 17. — 81) *Monacensis* 522 (*scr. ann.* 1467/68) *cf. Haase p.* 18. — 82) 1 *Treuirensis* (*cf. supra p. XXII*). — 83) 1 *Lissensis.* — 84) *Rehdigeranus sect. I,* 2 (*Vratislau.*) *scr. a.* 1468. — 85) *Leidensis bibl. publ. Lat.* 192. — 86) *Leidensis Vossianus Lat. Q* 115 *chart.* — 87) *Bodleianus* (*bibl. canon.*) 268 *chart.* — 88) *Bodleianus* (*b. c.*) 274

manu Jacobi Curli mandante Alfonso V. rege Aragoniae et utriusque Siciliae bene exaratus. In fronte cod. est imago regis armati equitantis picta cum insignibus regiis subiectis. 'Flauii Vegetii Renati comitis Etolii epythoma institutionum rei militaris'. In calce 'Flauii Vegetii uiri illustris comitis Atilii epythoma de institutis rei militaris libri quinque expliciunt feliciter de commentariis Augusti Traiani Adriani Catonis Cornelii Celsi Frontiniani Paterni et aliorum abstracti'. cf. Haase p. 16.

XV. saec. exeuntis.

89) *Leidensis bibl. publ. Latin.* 128.

Accedunt multi alii libri, quorum aetatem non cognoui. Ex quibus plerosque antiquiores catalogi impressi earum bibliothecarum suggesserunt, quarum recentiores catalogi aut non extant aut a me ut inspicerentur fieri non poterat. Ceterum nescio an unus alterue horum librorum manuscriptorum iam supra a nobis sit relatus. Sunt autem hi 23 *ex Montefalconii bibliotheca bibliothecarum manuscriptorum* [9 *Petauiani* (*cf. supra p. XXXII*), 1 *in archiuo basilicae S. Petri*, 1 *Sueco-Vatic.* 519 (*Regin. nunc Nr.?*), 1 *fragm. in cod. Ioa. Salisber. Sueco-Vatic.* 1868 (*Regin. nunc Nr. ?*), 1 *'de arte militari' Sueco-Vatic.* 1950 (*Regin nunc Nr. ?*), *praeter eum, quem supra laudauimus,* 2 *Montecassinenses,* 1 *Oliuetanus* (*adseruatus Neapoli?*) *mutilus,* 1 *in bibl. monasterii Benedictinorum beatae Mariae Florentinae* (*membr.*), 1 *'de disciplina militari' in bibliotheca patrum Minorum Caesenae, quae olim fuit Malatestarum,* 2 (?) *Patauini 'de disciplina militari' et 'de re militari'* (*cf. supra Nr.* 45), 1 *Germanensis* 1104 (*Montef. p.* 1114 *b.*), *quem desiderari catalogus, qui in Parisina bibl. adseruatur, manuscriptus testatur, praeter eum, quem supra attulimus,* 2 *Londin. Reg.* (*recentes teste Dr. Wright*)]; *praeterea Haenel l. l.* 1 *Glasgowiensis mentionem facit; 'Catalogi Librorum Manuscriptorum Angliae et Hiberniae in unum collecti cum indice alphabetico* (*Oxoniae e Theatro Sheldoniano an. dom. MDCXCVII*)' *in primo tomo, qui Oxonienses* (*Bodleian., Colleg.*) *et Cantabrigienses continet, Vegetii codices* 6 *Bodleianos* (1382 (*olim Laudens.*). 1834 (*olim Digbae-*

ens.). 1926. 2166. 2579. 4059.) [*cf. quos nos ex hac bibliotheca supra attulimus: Nr.* 8, *quem antiquissimum Bodleianae testatur M. Muller*, 16. 86. 87), 1 *ex coll. collegii Baliol.* (418), 1 *ex coll. collegii Lincoln.* (1219), 2 *Cantabrigienses* (1686 1886.), *in tomo secundo, cuius pars prior 'libros manuscriptos ecclesiarum cathedralium et al. celebr. bibl. in Anglia' complectitur, diuersarum bibliothecarum* 9 *Vegetii codices referunt: e bibl. collegii Etonii sub arce Windesoria* 1834. 2348 *cum uariis lectionibus in margine; ex Isaaci Vossii canonici Windesoriensis bibliotheca* 2475 *et* 2530; *Theyeri in comitatu Glocestriensi* 6620; *ex bibl. Henrici Langleyi in comitatu Salopiensi* 7001; *ex bibl. Eduardi Bernardi* 7437; *in aedibus Jacobaeis* 8545 *et* 8546 (*ad hos* 8629 *referri uidetur*). *Secuntur manuscripti ei libri, quibus Stewechius et Scriuerius editores usi sunt. Ille hos adhibuit:* 1) *H*(*ittorp.*) *'liber manuscriptus quem a D. Melchiore Hittorpio etc. accepi'; pertinet ad λ deterrimam familiam.* — 2) *N*(*amurcensis*) *'fragmentum manuscriptum in quo duo libri priores Vegetii et magna pars tertii, donum adolescentis et optimi Gulielmi Masnuy Namurcensis'; quantumuis congruat cum G, in compluribus tamen locis δP familiae lectiones sunt intrusae.* — 3—6) *'Susiani quattuor libri manuscripti, qui apud nobilissimum ac doctissimum uirum Iacobum Susium'; nullius fere pretii; tres eorum ex ε fluxisse uidentur.* — 7) *'B liber Bonnensis'* (*hodie ibi desiderari uidetur; cf. Klettii catalog.* (*progr. uniu.*) (1859)) *'manuscriptus, cuius lectiones petite ex Notis Franc. Modii;' pertinet ad δP. Scriuerius octo manuscriptis se usum esse in praefatione ed. suae a.* 1632 *profitetur; inter quos quattuor Palatinos* (*nos tres tantum* (*Pal.* 909. 945. *Laureskam. cf.* p. *XXXIII*) *cognouimus*) *refert; ceteros Leidenses fuisse probabile est. Editionem, quam Valartus curauit Paris. a.* 1762, *'V. institutorum rei militaris l. IIII', qui secundum* 25 *codices textum Vegetii se recensuisse gloriatur, quod nullo pacto inspiciendi mihi data est copia, maximopere doleo. Duo codices iam restant, quos fama tantum noui: Peirescianus et Chorierius, quos Fabric. in bibl. lat.* (*sub Vegetio*) *commemorat.*

Quasi appendicem ad codicum recensum eos libros manuscriptos adicio, in quibus aut uersiones Vegetii aut partes quaedam ex eius opere extractae continentur. Prioris generis in catalogis hos repperi manuscriptos:

1) *Boni Giambonii italica Vegetii interpretatio* (*cod. Riccardianus* (*Florent.*)) *saec. XIII. cf. supra p. XXII. XXIII.* — 2) *Durlacensis* (*nunc Carlsruhensis*) 242 *XIV. s.: Vegetius germanice translatus et Comiti Ioanni in Lupffen Landgrauio Stielingae Domino in Heider dedicatus a Lud. Hohenwanga Valle Elchingae, cum iconibus:* (*Nr.* 241 *eiusdem bibliothecae est Vegetius iconographus sine textu, qui auulsus esse uidetur, cum notis hic illic latine adscriptis*). — 3) '*Vegetius translated* (*by John Lydgate?*)' *in bibl. Bodleiana* (*teste illo catalogo* (1697), *quem supra laudauimus, sub Nr.* 1479). — 4) '*Vegetius de re militari anglice uersus et Thomae Baroni de Berkeley nuncupatus*' *cat. a.* 1697 *I*, 2 (*Oxon. Coll. St. Mariae Magdal.*) *Nr.* 2171. — 5) '*Translation of Veg. de re militari*' (*XV. saec.* '*by Clifton*') *Nr.* 285, 74 *in catalogo bibl. Landsowniae* (1819)). — 6) '*an imperfect copy of a translation of Vegetius de Re militari containing three books out of the five*' *Harleianus* 67612, 2. — 7) '*Végèce de la Chose de Chevalerie in old french with figures* (*ex bibl. Samuelis Pepysii*, *Nr.* 6796 *catal. supra laudati* (*a.* 1697) *II*, 1). — 8) *Livre de Végèce de Chevalerie translated de Latin en François, in pergamena. fol.*' (*ibid. Nr.* 9376 *ex bibl. Joannis Mori Episcopi Noruicensis*). — 9) *Vat. Regin. Montefalc. C. b.* 30*b: uersio franco-gallica Joannis de Meun.* — 10 *et* 11) *Eiusdem uersio franco-gall. in cod. bibl. Mazarin.* (*Paris.*) *Nr.* 227 *et* 228 (*cf. Haenel l. l. p.* 345). — 12) *fragm. uersionis ital. Laurent.* (*Band. V* 408).

Excerpta ex Vegetio praeter E nostrum et Cusanum, quod supra laudauimus, haec mihi occurrerunt:

1) '*Extracta de Vegecio*' *Harleian.* 957. — 2) *Oxoniensis* (*cat. laudat.* (1697) *I* 2 *Nr.* 1881 *e coll. collegii Joh. Baptistae*). — 3) *ibid. II* 1 *Nr.* 8547 '*Veg. abbreuiatus*' (*in aed. Jacobaeis*). — 4) (*Pseudo-*)*Cato de re militari i. e. excerpta ex Vegetio, quae in cod. Riccard.* (*Florent.*) 710

XV. saec. chart. continentur (*cf. H. Keil* ***Philol.*** 1850 *p.* 175). — 5) *Basileensis FV*, 6.

Collationes nonnullas uirorum doctorum ***manuscriptas*** *in bibl. Leidensi adseruari me certiorem fecit* ***Du Rieu***; *huc pertinent etiam Nr.* 2769 (*Isaaci Vossii*) *et* 7540 (***Eduardi*** *Bernardi*) *in catal. laudato* (1697) *II* 1.

De editionibus aliisque libris impressis, qui ad ***nostrum*** *spectant, praeter Fabric. bibl. lat. III p.* 174 ***sq. confer*** *Schweigeri* '*Handbuch der classischen Bibliographie*' (*a.* 1830) *p.* 1121 *sq. et* 1302 *et Gruessei* '*Trésor* ***de*** *livres rares et précieux* (*a.* 1867)' *VI* 2 *p.* 270 *sq.; recentiores franco-gallicae Vegetii interpretationes hae mihi sunt notae:* 1) *editio Didotiana* (*Paris.* '*bibliothèque latine avec la traduction française sous la direction etc. de M. Désiré Nisard, uolumen extremum cum textu latino Schwebelii*): 2) *Editio Dubochetiana* (*Paris. apud Dubochet et Lechevalier a.* 1849 *cum textu latino*); 3) *ea uersio, quam a.* 1859 *curauit Victor Develay* (*Parisiis apud Corréardum XVIII et* 239. 8.).

Restat, ut eis uiris, qui in edendo Vegetio alius alio modo me adiuuerunt, gratias agam quam plurimas. Praeter omnes illos uiros dd., quos suo quemque loco in codicum recensu honoris causa nominaui, summa cum ueneratione laudo illustrissimum Magno Duci Badd. Ministerium rerum exter., per quod peropportune mihi cecidit, ut Q codex Parisinus Heidelbergam transmissus duos menses ibi permaneret; laudo Feruccium V. Cl., bibl. Florentinae praefectum, qui beniuolentissime schedam illam graecam, cuius initium ad III 26 ***subieci, in meum usum describendam curauit; laudo denique summa cum obseruantia atque studio Baehrium nostrum V. Cl., qui, qua est eximia humanitate, cum summam suam mihi nauauit operam, singulari me benificio obstrinxit.***

Scripsi ***Heidelbergae*** *idibus Ianuariis* 1869.

Addenda et corrigenda*).

p. 7, 20 *V. L.* [cursu] e camp. ex. **suspicor** *del.*
ibid. *V. L.* ex nandaſ *eras. Q, non* ex nandus *er. Q.*
8, 11 *V. L. adde:* ferre (*non* per) laborem usu militiae discebat *Sallustium scripsisse censet Lud. de Sybel* (*thes. ad commentationem de repetitionibus uerborum in fabulis Euripideis* (*Bonn.* 8. 1868) *adiecta*).
9, 6 *V. S.* ad incommoda Oud. *adde:* III. C. (*i. e.* trium cubitorum) *Chorierii cod. cf. Fabric. bibl. lat. III p.* 175.
ī in 2
10, 22 *adde:* incerta et uaria genera *P.*
11, 17 **praetemptandus** *non* **pertemptandus** (*V. L.* pert. *π'*).
12, *V. L. init.* 3 *non* 4.
18, 23 obpugnatione *non* opp.
19, 13 **scutati** *non* **scutari.**
20, 18 *V. L. A'Π non A'π'.*
21, 4 *V. L. praemitte* Halanorum *V.*
22, 22 **armatura** *non* **armaturae** (*V. L.* armaturae *O*).
23, *V. L. adde:* 9 potest δP.
24, *Numeri, qui lineas indicant, non satis recti sunt.*
26, 10 **[et caute] castra possit** *non* **[et caute] possint** (*V. L.* possint *ε*).
29, *V. L. in subscriptione* Secundus (II *DG*) *non* Sec. (II *G*).
30, 4 duxerunt *non* duxerint.
34, 10 *V. L.* ut censerentur *Eε non* ut — c. *E.*
34, 19 **alius** *non* **alios.**
34, 21 *pone comma ante* antequam.
37, 17 *et* 18 Deum *non* deum.
38, 18 *pone comma post* DLV.
39, *V. L. praemitte* 9 *numero* XXX.
41, *V. L.* 17 [hom. reg. etc.] *non* 13 [h. r. etc.].
43, 10 *pone comma post* aquae ductus.

---

*) *In apparatu primi libri falso interdum ad unum eundemque locum spectantes uariae lectiones nimis amplo spatio sunt disiunctae.*

p. 44, 22 *S. L.* incędit *non* incaedit.
45, 9 *V. L.* possint *εΠ sine puncto.*
45, 10 nimium bellicosos *non* [nimium bellicosos]. (*V. L.* '[n. b.] *Lang' del.; locus est sanus*).
46, 5 ; *non* :
46, 20 *pone comma post* omnia.
46, 21 **suas** *non* **suos.**
46, 22 *adde*: tergere [curare]?
51, 1 *V. L. adde:* quia nocuit?
52, 19 *V. L. adde:* posset *P.*
54, 16 quotiens *non* quoties.
58, 8 *S. L. adde:* nobellus *Π.*
59, 9 *V. L.* monoxylis *ΠMQP non* m. *ΠMQ.*
63, 9 **tacticos** *non* **tecticos.**
64, 14 *V. L. sit non* sit.
65, 2 *V. L.* xerxiſ *ΠD non* xerxiſ *π'*.
ibid. *V. L.* xerſiſ *VλP non* xerſiſ *λP.*
66, 12 *V. L.* auxiliariumue *non* auxiliarumue.
70, 9 *pone comma post* declinarant.
70, 19 *et* 20 *dele commata post* uectes *et* feriendo.
72, 1 *pone comma post* instituit.
72, 15 referuntur *non* reſeruntur.
73, 8 **multa** *non* **muta** (*V. L.* muta *δP*).
75, 1 *prae*cipere *non* praecipere.
77, 7 [prae] *non* [prae.
78. *numeri, qui lineas indicant, non satis recti sunt.*
79, 2 **torrentes et impedito** *non* **torrentes impedito.**
79, 7 ; *non* ,.
79, 10 *S. L.* imped., *non* inped.
80, 2 **inponunt** *non* **inponuntur.**
80, 3 *V. L.* aequitibus, *non* aequitibus.
80, 4 *V. L.* sociis *αΠD non* s. *εΠD.*
80, 9 *dele comma post* pons.
81, 8 , postremo *non* . Postr.
84, 5 *dele comma post* uigilias.
84, 13 **subuectio** *non* **subiectio.**
89. *V. L.* 17 *non* 16.
90, 2 *V. L.* probatis A_1 *non* probatis *A.*
93, 12 *V. L. dele Π post* redderen*tur.*
94, *S. L. adde:* 3 imperitiam *Π*; *item uerbis* non cauissent *praemitte:* 3.
94, 10 pugna; *non* pugna.
94, 11 et *non* Et.
94, 12 **Monitis tamen et adhortatione ducis** *non* **M. tamen adhortatione et ducis.**
95, 17 **peditibus** *non* **pedibus.**
95, 19 eligere, *non* eligere;.
96, 3 imperiti *non* inperiti (*S. L. dele* imperiti *A'Π*),

p. 99, 12. Sine aliqua dubitatione difficultatis *non* sine aliqua difficultate (*V. L.* s. aliqua diff. π').

100, 12 globos, hostium *non* globos hostium,.

104, 4 cornumque *non* cornuque.

112, 19 subsessas *non* subsesses.

113, 15 *S. L. transpone in V. L.*

ibid. Quarti (III Q)μ *non* Quarti μ.

129, 5 locorum *non* lococum.

131, 18 sed *non* sed et (*V. L.* sed et εP).

132, 6 exurenda, uini *non* exurenda. Vini.

132, 13 Inbellis *non* In bellis.

142, 2 turre *non* turri.

154, 9 *V. L. adde: cf. Sillig ad Plin.* 3, 46.

157, 9 gentium *non* urbium (*V. L.* urbium $E\Pi$).

163, 17 *V. L.* G$\mu\Pi$P *non* G$\mu\Pi$.

Codicum sigla.

A = Par. 7230 cf. p. XIX.
M = Monacensis 6368 cf. p. XX.
G = Guelpherbytanus Gudianus 84 cf. p. XX.
Q = Parisinus 7383 cf. p. XXI.
L = Laudunensis 428 cf. p. XXI.

ε = *AMGQL*
α = *AMG*
α' = *AM*
A' = *AG*
μ = *MQL*
λ = *QL*

E = excerpt. Vatican. 2077 cf. p. IV. X. XVI — XVIII.
Π = Palatinus 909 cf. p. XXIV — XXVI.
V = Vaticanus 4493. cf. p. XXVI.
D = Parisinus 7231 cf. p. XXVII.
P = Perizonianus *F* 17 cf. p. XXVII. XXVIII.

π = *ΠVDP* (inde a IV 31 = *ΠVP*)
π' = *ΠVD*
δ = *VD*

O = omnes cod.

Alterae manus, quas rarissime respeximus, addito $_2$ numero sunt significatae; i, a, m etc. sunt litterae erasae. *V. L.* = uaria lectio; *S. L.* = supplementum lectionis, quo errores manifesti et mere orthographica continentur.

FLAVII VEGETI RENATI VIRI INLUSTRIS COMITIS EPITOMA REI MILITARIS LIBRI IIII.

[Primus liber electionem edocet iuniorum, ex quibus locis uel quales milites probandi sint aut quibus armorum exercitiis imbuendi. Secundus liber ueteris militiae continet morem, ad quem pedestris institui possit exercitus. Tertius liber omnia artium genera, quae terrestri proelio necessaria uidentur, exponit. Quartus liber uniuersas machinas, quibus uel obpugnentur ciuitates uel defendantur, enumerat; naualis quoque belli praecepta subnectit.]

De inscriptione operis uide praefationem. 1 primi libri *Π* lectionem *δ* 2 militiſ *A* ſunt *Π* 4 ad quem] *εP* et quem ammodum *Π* aut quemadmodum *δ* inſtitui] inſtrui *uulgo* 5 terreſtri] in terreſtri *π'* 6 praelio *Π* 7 obpugnantur *Π* oppugnantur *εδP* 8 naualeſ A_1. quoque] que *V* *Comma* naualiſ — ſubnectit *abest a D* *elenchum librorum primum comma lib.* I, c. 1 In omni — uictoriam *in omnibus codicibus sequitur suoque loco deest.*

[Incipiunt capitula libri primi:

I. Romanos omnes gentes sola armorum exercitatione uicisse.

II. Ex quibus regionibus tirones legendi sint.

III. Utrum ex agris an ex urbibus utiliores sint tirones.

IIII. Cuius aetatis tirones probandi sint.

V. Qua statura iuniores probandi sint.

VI. Ex uultu et positione corporis agnosci in eligendo qui meliores possint esse tirones.

VII. Cuius artis tirones uel eligendi sint uel respuendi.

VIII. Quando tirones signandi sint.

VIIII. Ad gradum militarem et cursum et saltum exercendos tirones.

X. Ad usum natandi exercendos tirones.

XI. Quemadmodum ad scuta uiminea uel ad palos antiqui exercebant tirones.

XII. Non caesim sed punctim ferire docendos tirones.

XIII. Armaturam docendos tirones.

XIIII. Tirones exercendos ad missibilia iacienda.

XV. Sagittis diligenter tirones inbuendos.

XVI. Ad iactandos lapides fundis exercendos tirones.

---

1 Incip. etc.] Item tituli libri primi *Π* Incip̄ tituli libri primi *δ* [I. c. l. p.] *M* 2 exercitatione -̄ *A* 4 tyroneſ *et sic constanter Aμπ* 4 ſunt *μπ* 5 ſunt *Q* 6 tironeſ probandi] t. legendi *δ* ſunt *π'* 8 legendo *π'* 9 poſſunt *π'* tironeſ cognoſcuntur *PQ* 10 eligendi [ſint] uel reſp. *εP* elig. ſunt u. r. *Π* legendi ſunt u. r. *δ* 11 s̄t *Π* 12 gratū *M* 16 exeercebant *M* 18 Armatura *PQ* 19 miſſilia *πQ* iacenda *μ* iacienda *ex* iacenda *corr. P* 20 imbuendoſ *Π*

---

1 De exercitatione *Π* 2 exercendi ſunt *δ* [exercendi ſint] *α*P_1 exerc̃ *Q* 4 ponduſ] opuſ *D* 5 (uiſi *Π*) genera *Q* ſunt *μπ* 7 qualibet *Π* quibuſ *δ* 8 Qua *δ* del. ſ. c. *A'* delinianda *α'* delinienda *GQπ'* deliminanda *P* 9 g. caſtra m. ſ. *D* genara *Q* immineat *Aπ* 10 XXV. *om.* *δ* 12 [ut — cuſtodiant] *εP* 14 quantu *M* quotieſ *PQ* 15 ad ambulatum *PQ* ambulandum *D* ad ambulandum *ex correctione V* 17 De ordinatione *Π* de adortatione *G* *Sequenti prologo Π praemittit:* Incipit prologuſ libri eiuſdem. *V:* praefatio nunc loquitur. *D*: praefatio nunc l. ad diuum theodoſium et auguſtum caeſarem imperatorem.

LIBER I.

Antiquis temporibus mos fuit bonarum artium studia mandare litteris atque in libros redacta offerre principibus, quia neque recte aliquid inchoatur, nisi post Deum fauerit imperator, neque quemquam magis decet uel meliora scire uel plura quam principem, cuius doctrina omnibus potest prodesse subiectis. Quod Octauianum Augustum ac bonos dehinc principes libenter habuisse frequentibus declaratur exemplis. Sic regnantium testimoniis crebuit eloquentia, dum non culpatur audacia. Hac ego imitatione conpulsus dum considero clementiam uestram ausibus litterarum magis ignoscere posse quam ceteros, tanto inferiorem me antiquis scriptoribus esse uix sensi, licet in hoc opusculo nec uerborum concinnitas sit necessaria nec acumen ingenii, sed labor diligens ac fidelis, ut, quae apud diuersos historicos uel armorum disciplinam docentes dispersa et inuoluta celantur, pro utilitate Romana proferantur in medium. De dilectu igitur atque exercitatione tironum per quosdam gradus et titulos anti-

V. L. 2 in librif *QδP* 3 nifi poft deum fauerit (faberit *α'*) imperator *αΠ* nifi poft deum fuerit i. *Q* nifi praenotum fuerit imperatori *VP* n. praenotum fuerit principi *D* n. praeuotum fuerit imperatori *Scriu. Mod. Barth.* nifi priuf dominuf nofter fauerit [i.] *Oud.* 7 dehinc] deincepf *δ* 9 crebuit] creuit *π* ego] ergo *Q* 11 ufibuf *GQP* litteratorum *Scriuerius* 12 tanto] quamuif *QP* [t.] *δ* uix fenfi licet] *αΠ* uidiffem. Scilicet *V* [u.] fenfi tamen *DP* [u.] fenfi licet tamen *Q* 15 ut quae] atq; *α* et quae *QδP* 17 dilectu] electione *P*

S. L. 1 bonarum] uenarum *Π* 2 redacta] redacenta (to *posterius a a 2 add.*) *A* 5 doctrina] doctrinā *Π* 13 opufcolo *A*, 31 (concinnitaf *corr. ex* concignitaf *Q*) 17 dilectu] dilecto *ε* 18 gradof *α'*

quam consuetudinem conamur ostendere; non quo tibi, imperator inuicte, ista uideantur incognita, sed ut, quae sponte pro reipublicae salute disponis, agnoscas olim custodisse Romani imperii conditores et in hoc paruo libello, quicquid de maximis rebus semperque necessariis requirendum credis, inuenias.

I. In omni autem proelio non tam multitudo et uirtus indocta quam ars et exercitium solent praestare uictoriam. Nulla enim alia re uidemus populum Romanum orbem subegisse terrarum nisi armorum exercitio, disciplina castrorum usuque militiae. Quid enim aduersus Gallorum multitudinem paucitas Romana ualuisset? Quid aduersus Germanorum proceritatem breuitas potuisset audere? Hispanos quidem non tantum numero sed et uiribus corporum nostris praestitisse manifestum est. Afrorum dolis atque diuitiis semper impares fuimus. Graecorum artibus prudentiaque nos uinci nemo dubitauit. Sed aduersus omnia profuit tironem sollerter eligere, ius, ut ita dixerim, armorum docere, cotidiano exercitio roborare, quaecumque euenire in acie atque proeliis possunt, omnia in campestri meditatione praenoscere, seuere in desides uindicare. Scientia enim rei

---

V. L. 1 quod *GV* 2 i. inuicte princepſ i. o Theodoſi diuorum auguſtorum praecellentiſſime *D* ut] uti *D* 4 paruo εδ parco *Π* paruulo P_1 *Π subiungit praefationi:* Explicit prologuſ. Incipit liber primuſ. *V*: Explicit praefatio.

Cap. I. *De transposito primo huius capitis commate uide praefationem et supra p.* 1. 7 uirtuſ indocta] uireſ inerudite *Π* 13 aduerſuſ] aduerſum δ 14 audere] adire *Π* Hiſpanoſ] Spanoſ *Π* 17 dubitabit α' (*in M fortasse correctum ex* dubitauit) dubitabit *corr. ex* dubitauit *Q* 18 ſollertem (ſolert. *A*'P) εP 19 cotid.] diſciplinam cotidie δ 21 in proeliiſ π' poſſint *A*' 22 ſeuire (ſaeu. *M*) i. d. uindicando ε

S. L. 2 imperator] imperatur *A*' 5 quicquid] quodquid *A*'

Cap. I. 7 prelio *Π* 10 orbem] urbem A_1 11 uſuque] uſq; A_1 quid] quod *A* 15 praeſtetiſſe *A*' 17 prudentia] prudentiā α' 19 cottidiano *M*

bellicae dimicandi nutrit audaciam. Nemo facere metuit quod se bene didicisse confidit. Etenim in certamine bellorum exercitata paucitas ad uictoriam promptior est, rudis et indocta multitudo exposita semper ad caedem.

II. Rerum ordo deposcit, ut, ex quibus prouinciis uel nationibus tirones legendi sint, prima parte tractetur. Constat quidem in omnibus locis et ignauos et strenuos nasci. Sed tamen et gens gentem praecedit in bello et plaga caeli ad robur non tantum corporum sed etiam animorum plurimum ualet; quo loco ea, quae a doctissimis hominibus conprobata sunt, non omittam. Omnes nationes, quae uicinae sunt soli, nimio calore siccatas, amplius quidem sapere, sed minus habere sanguinis dicunt ac propterea constantiam ac fiduciam comminus non habere pugnandi, quia metuunt uulnera qui exiguum sanguinem se habere nouerunt. Contra septentrionales populi, remoti a solis ardoribus, inconsultiores quidem, sed tamen largo sanguine redundantes, sunt ad bella promptissimi. Tirones igitur de temperatioribus legendi sunt plagis, quibus et copia sanguinis suppetat ad uulnerum mortisque contemptum et non possit deësse prudentia, quae et modestiam seruat in castris et non parum prodest in dimicatione consiliis.

V. L. 4 rudiſ $\alpha\Pi$ quam rudiſ *QP* rudiſ autem δ
Cap. II. 6 Uerum ordo *Schwebelius* [ut] δ 7 eligendi Π 8 [in] δ 10 plagaſ $A\mu$P 11 plurimum ſcire u. *QP* quo loco αP in quo l. δ quae loca QP_2 [ea quae] *QP* 12 omittam] omittamuſ *A* obmittamuſ *G* 13 ſiccataſ] ſiccitatiſ δ 14 dicuntur *V* 15 ac] et Π 16 qui] quia $Q\delta$ 17 Contrario Π 19 ad bella] in b. Π 21 ſuppetit Q_1 24 conſiliiſ] conſilii δ; *fortasse tollendum.*

S. L. 1 demicando *A* audatiam *M* 2 dediciſſe A_1 3 ad uictoriā *A* 4 indoctam multitudo *A*
Cap. II. 6 prouintiiſ *M* 11 ad doctiſſimiſ α' 13 calore] colore Π 13 ſiccataſ] ſiccatoſ μG ſiccatuſ A_1 14 ac] hac *A* 15 fidutiam *A* 15 conminuſ Π 19 prumptiſſimi *M* 20 temperatioribuſ] temperationibuſ *A* (δ) 24 demicatione α'

III. Sequitur, ut, utrum de agris an de urbibus utilior tiro sit, requiramus. De qua parte numquam credo potuisse dubitari aptiorem armis rusticam plebem, quae sub diuo et in labore nutritur, solis patiens, umbrae neglegens, balnearum nescia, deliciarum ignara, simplicis animi, paruo contenta, duratis ad omnem laborum tolerantiam membris, cui gestare ferrum, fossam ducere, onus ferre consuetudo de rure est. Interdum tamen necessitas exigit etiam urbanos ad arma conpelli, qui ubi nomen dedere militiae, primum laborare, decurrere, portare pondus et solem pulueremque ferre condiscant, parco uictu utantur et rustico, interdum sub diuo interdum sub papilionibus commorentur. Tunc demum ad usum erudiantur armorum, et, si longior expeditio emergit, in agrariis plurimum detinendi sunt proculque habendi a ciuitatis inlecebris, ut eo modo et corporibus eorum robur accedat et animis. Nec infitiandum est post urbem conditam Romanos ex ciuitate profectos semper ad bellum; sed tunc nullis deliciis frangebantur, sudorem cursu et campestri exercitio collectum iuuentus natans abluebat in Tiberi, idem bellator, idem agricola, genera tantum mutabat armorum; quod usque adeo uerum est, ut aranti Quinctio Cincinnato dictaturam constet oblatam. Ex agris ergo subplendum robur praecipue uidetur exer-

---

V. L. Cap. III. 1 ut utr. *Schwebelius* ut utr. *V* [ut] utrum *εΠPD* 2 requiram *Π* 4 patienſ] p. aeſtum *QP* 4 umbrae] imbrem *Ed. Romana* imbrium *Modius Oudendorpiuſ* 5 [balnearum — ignara] *Π* ſimplicitaſ *Π* 6 paruo contenta cibo *Q* laborēm *M* laborem *Π* tolerantia *Π* 11 et ſolem *δ* et ſ. *P* 12 paruo *δP* 13 tum *Qδ* 15 in angariiſ *εP* 19 ſed] hi *Π* nulliſ uoluptatibuſ nulliſ deliciiſ *π'* 20 curſu et campeſtri exercitio *δQ* curſum e campeſtri exercitio *α* curſu et c. exercitatione *Π* c. et c. exercitatio[ne] *P* [curſu] e camp. ex. *suspicor* natanſ] nando *ex* nanduſ *eras. Q* 21 in Tiberī *Π* 23 oblatam] Perſiuſ et trepida ante boueſ dictatorem induit uxor et tua aratra domum lictor tulit *inserit Π*

S. L. Cap. III. 6 contenta] contempta *Π* 17 inficiendum (a over e) *A* inficiandum *ΠμG* 21 Tyberi *AΠ* 24 ſupplendum *Π*

citus; nescio quomodo enim minus mortem timet qui minus deliciarum nouit in uita.

IIII. Nunc, qua aetate milites legi conueniat, exploremus. Et quidem, si antiqua consuetudo seruanda est, incipientem pubertatem ad dilectum cogendam nullus ignorat; non enim tantum celerius sed etiam perfectius inbuuntur quae discuntur a pueris. Deinde militaris alacritas, saltus et cursus ante temptandus est, quam corpus aetate pigrescat. Uelocitas enim est quae percepto exercitio strenuum efficit bellatorem. Adulescentes legendi sunt, sicut ait Sallustius 'Iam simul ac iuuentus belli patiens erat, in castris per laborem usu militiam discebant.' Melius enim est, ut exercitatus iuuenis causetur aetatem nondum aduenisse pugnandi, quam doleat praeterisse. Habeat etiam spatium uniuersa discendi. Neque enim parua aut leuis ars uidetur armorum, siue equitem siue peditem sagittarium uelis inbuere siue scutatum, armaturae numeros omnes omnesque gestus docere, ne locum deserat, ne ordines turbet, ut missile et destinato ictu et magnis viribus iaciat, ut fossam ducere.

V. L. 1 neſcio enim quomodo *P*

Cap. IIII. 4 Et quidem] Equidem *δ* *Oudendorpius* 5 incipiente pubertate *QP* cogendum tyronem *Q* 7 inbuuntur] imbibuntur *δ* *uulgo* induuntur *Oudendorpius* 11 ſaluſtiuſ *Π* Nam ſimulac iuuentuſ belli patienſ erat in caſtriſ p laborem uſu militia (ā A_2) diſcebant *A* n. ſimul aduentuſ belli pacienſ e. i. c. p laborem uſu militiam (*corr. ex* mal.) diſcebant *M* n. ſimul aduentuſ b. pacienſ e. i. c. p laborem uſū militiae diſcebant *Q* n. ſimulac iuuentuſ b. p. e. i. c. p laborem uſū militie diſcebant *Π* n. ſ. i. b. p. e. i. c. p. laboriſ uſū militiā diſcebant *δP* n. ſimulata iuuentuſ b. p. e. i. c. p laborum uſū militiā diſcebant *G* Iam iuuentuſ ſimulac b. p. e. i. c. p. laboriſ uſum miliciam diſcebat *Giss.* Iam primum iuuentuſ ſimulac b. p. e., i. c. per laborem uſu militiam diſcebat *Sallustius Cat.* 7, 4 (*ed. Iordan*). 16 uideatur *Π* 17 ſagittarium ueliſ] *AΠ* ſ. uelliſ *M* ſ. belliſ *Q*P_1*V* ſagittariumue ueliſ *D* imbuere, ſiue ſcutatum a. *uulgo*. 18 numeroſ [omneſ] *ε* 20 deſtinatum ictum [et] *Q*

S. L. 2 diliciarum A_1 Cap. IIII. 6 perfectiuſ] ꝑfectiuſ *A* 7 imbuuntur *Π* 19 turbet] turbit A_1 20 diſtinato A^1 iaciat] iaceat A_1

sudes scienter figere nouerit, tractare scutum et obliquis ictibus uenientia tela deflectere, plagam prudenter uitare, audacter inferre. Huic taliter instituto tironi pugnare aduersum quoslibet hostes in acie formido non erit sed uoluptas.

V. Proceritatem tironum ad incommam scio semper exactam, ita ut senos pedes uel certe quinos et denas uncias inter alares equites uel in primis legionum cohortibus probarentur. Sed tunc erat amplior multitudo, et plures militiam sequebantur armatam; necdum enim ciuilis pars florentiorem abduxerat iuuentutem. Si ergo necessitas exigit, non tam staturae rationem conuenit habere quam uirium. [Et ipso Homero teste non fallitur, qui Tydeum minorem quidem corpore sed fortiorem armis fuisse significat.] VI. Sed qui dilectum acturus est uehementer intendat, ut ex uultu, ex oculis, ex omni conformatione membrorum eos eligat, qui implere ualeant bellatores. Namque non tantum in hominibus sed etiam in equis et canibus uirtus multis declaratur indiciis, sicut doctissimorum hominum disciplina conprehendit; quod etiam in apibus Mantuanus auctor dicit esse seruandum

---

V. L. 2 uenientibuſ ad *δ* 4 aduerſus *π'* erit] eſt *μP*
Cap. V. 6 ad incomam *Aμ* ad incoma *Π* ad incommoda *GP* a c̃ſule mario *δ* ad incommata *Oud.* 7 VI pedeſ u. c. V et X unciae *Oud.* VI pedum u. c. V et X unciarum *Stewechius* 8 unciaſ] u. habenteſ *uulgo* 10 militiem *A* [armatam] *Π* 11 abduxerat *Kortlianus* 2, *Oudendorpius, Schwebelius* abducebat *Π* adduxerat *εδP* ſi ergo n. exigit (exegerit *δ*) non t. ſt. rationem conuenit habere *π'* [ſi] ergo n. exigit non t. ſt. r. [conuenit] habere *εP* 13 et ipſo] hoc quiſquiſ effecerit et ipſo *Π* fallitur *εΠ* fallimur *δP* *Comma* et ipſo — ſign. *spurium uidetur et ex margine inrepsisse (fallitur scil. Vegetius).*
Cap. VI. 17 ual. Bellatorum *PQ* u. officium bellatoriſ *V* u. o. bellatoriſ. Bellatorum *D* 21 eſſe ſeruandum] itaque *QP*

S. L. 2 deflectere] defectere *M* 3 tironi] tirone (tyrone *α'*) *α* 4 in aciae *M* Cap. V. 8 in primiſ] inprimiſ *Π* 13 Omero *Π* 14 qui Tydeum qui ti deum *A* quiſ deum *M* qui tideum *Π*
Cap. VI. 18 in hominibuſ] in omnibuſ] *M* 20 diſciplinam *M* conp̄hindit *corr. in* conp̄hendit *A* compr. *Π*

'Nam duo sunt genera, hic melior, insignis et ore
Et rutilis clarus squamis, ille horridus alter
Desidia latamque trahens inglorius aluum.'

Sit ergo adulescens Martio operi deputandus uigilantibus oculis, erecta ceruice, lato pectore, umeris musculosis, ualentibus brachiis, digitis longioribus, uentre modicus, exilior cruribus, suris et pedibus non superflua carne distentis sed neruorum duritia collectis. Cum haec in tirone signa deprehenderis, proceritatem non magno opere desideres. Utilius est enim fortes milites esse quam grandes.

VII. Sequitur, ut, cuius artis uel eligendi uel penitus repudiandi sint milites, indagemus. Piscatores aucupes dulciarios linteones omnesque, qui aliquid tractasse uidebuntur ad gynaecea pertinens, longe arbitror pellendos a castris; fabros ferrarios carpentarios macellarios et ceruorum aprorumque uenatores conuenit sociari militiae. Et hoc est in quo totius reipublicae salus uertitur, ut tirones non tantum corporibus sed etiam animis praestantissimi deligantur; uires regni et Romani nominis fundamentum in prima dilectus examinatione consistunt. Nec leue hoc putetur officium aut passim quibuscumque mandandum; quod apud ueteres inter tam uaria genera uir-

---

V. L. 2 [et] G_1 rotuliſ *G* 5 ualentibuſ digitiſ longioribuſ brachiiſ *ε* 7 cruribuſ *QGP* crunibuſ *α'* clunibuſ *π'*A_2 9 magnopere *QGπ* 10 utiliuſ enim eſt *δP*G_2 utiliuſ enim [e.] G_1
Cap. VII. 12 reſpuendi *P* 14 gynecea *μ* gy nec ea *A* ginecea *G* gineciam *corr. in* gineceam *Π* genitia *δP* 15 carpentarioſ] et carpent. *Π* 16 ſociari *μ* ſociare *A'δP* ſectare *Π* militiam *Π* 17 hoc eſt in quo] in hoc *δP* 18 preſtantiſſimiſ *Π* praeſtantiſſime; *G* (e *in* i *corr.* G_2) 19 diligantur *α'* ut uireſ — conſiſtant *Π* 20 [in] prima *Π* 22 inter tam uaria genera *Π* in tam uario genere *δ* incerta uaria genera *ε*

S. L. 2 rutuliſ *A*(*Q*) 3 traenſ *Π* aluum] album *α'* 4 aduliſcenſ *corr. in* adoleſcenſ *A* adoleſcenſ *Π* 4 depudanduſ *M* 5 umeriſ *M* humeriſ *A'Qπ* muſcoloſiſ *ε* 6 langioribuſ *M*
Cap. VII. 13 dulciarioſ] dulcarioſ *μ*(*P*) linteoneſ] lentioneſ *π* tractaſſe] tractaſſet *A* 15 carpentarioſ] carpectarioſ *M* 20 dilectuſ] dilectoſ (delectoſ *G*) *α* 22 genere] genera *M*

tutum in Sertorio praecipue constat esse laudatum. Iuuentus enim, cui defensio prouinciarum, cui bellorum est committenda fortuna, et genere, si copia suppetat, et moribus debet excellere. Honestas enim idoneum militem reddit, uerecundia, dum prohibet fugere, facit esse uictorem. Quid enim prodest, si exerceatur ignauus, si pluribus stipendiis moretur in castris? Numquam exercitus proficit tempore, cuius in probandis tironibus claudicarit electio. Et quantum usu experimentisque cognouimus, hinc tot ubique ab hostibus inlatae sunt clades, dum longa pax militem incuriosius legit, dum honestiores quique ciuilia sectantur officia, dum indicti possessoribus tirones per gratiam aut dissimulationem probantium tales sociantur armis, quales domini habere fastidiunt. A magnis ergo uiris magnaque diligentia idoneos eligi conuenit iuniores. VIII. Sed non statim punctis signorum scribendus est tiro dilectus, uerum ante exercitio pertemptandus, ut, utrum uere tanto operi aptus sit, possit agnosci. Et uelocitas in illo requirenda uidetur et robur, et utrum armorum disciplinam ediscere ualeat, utrum habeat confidentiam militarem. Plerique enim, quamuis non inprobabiles uideantur in specie, tamen experimentis conprobantur indigni. Repudiandi ergo minus utiles et in locum eorum strenuissimi subrogandi sunt. In omni enim conflictu non tam prodest multitudo quam uirtus.

V. L. 2 defenſa Π 7 moritur Π meretur *Q* mereat *Mod. Sch.* (ex cod. *Guelph.* c) 8 proficit $\pi'Q$ profecit α proficit *corr. in* profecit *P* tempore] tempore belli *QP* 13 aut diſſ.] ac diſſ. δ probantur Π Cap. VIII. 16 inſcribenduſ Π *uulgo* 17 dilectuſ] delectuſ π' praetemptanduſ εP 18 tanto] tantum *Q* uideatur δG *(sed in hoc c.* at⁹ *in l. er.)* 20 [et] utrum *A'* 22 [in] ſpecie δ in ſp. *P* in ſpeciem *Mod.* 24 [in] Π

S. L. 5 fugere] fugire α' 8 in prob.] improbandiſ Π_1 9 ignauuſ] ignauoſ A_1 13 tironeſ] atironeſ *(Schlie)* Π taleſ] taliſ α' Cap. VIII. 18 ut] et Π 19 robor μ 22 repudiandi] repuandi *M* repudiando Π · 23 locum] locu A_1 24 prodeſt] prude eſt A_1

Signatis itaque tironibus per cotidiana exercitia armorum est demonstranda doctrina. Sed huius rei usum dissimulatio longae securitatis aboleuit. Quem inuenias, qui docere possit quod ipse non didicit? De historiis ergo uel libris nobis antiqua consuetudo repetenda est. Sed illi res gestas et euentus tantum scripsere bellorum, ista, quae nunc quaerimus, tamquam nota linquentes. Lacedaemonii quidem et Athenienses aliique Graecorum in libros rettulere conplura; sed nos disciplinam militarem populi Romani debemus inquirere, qui ex paruissimis finibus imperium suum paene solis regionibus et mundi ipsius fine distendit. Haec necessitas conpulit euolutis auctoribus ea me in hoc opusculo fidelissime dicere, quae Cato ille Censorius de disciplina militari scripsit, quae Cornelius Celsus, quae Frontinus perstringenda duxerunt, quae Paternus diligentissimus iuris militaris adsertor in libros redegit, quae Augusti et Traiani Hadrianique constitutionibus cauta sunt. Nihil enim mihi auctoritatis adsumo sed horum, quos supra rettuli, quae dispersa sunt, uelut in ordinem epitomata conscribo.

IX. Primis ergo meditationum auspiciis tirones militarem edocendi sunt gradum. Nihil enim magis in itinere uel in acie custodiendum est, quam ut omnes milites incedendi ordinem seruent. Quod aliter non potest fieri,

---

V. L. 4 longa *Π* 3 inueniæſ *P* inueniеſ *δ* 6 [tantum] *Π* 7 linquenteſ] relinquenteſ *Π* 8 in libriſ *A'π'* 9 rettulere *M* retullere A_1 retulere $A_2GQ\pi$ 9 conplura] complura quae tactica uocant *π'* 13 [de] diſc. *A* 15 celſuſ [q.] frontinuſ *Q* c. q. frontinuſ quae hyginuſ *coniecit Lange (Hygin. Grom. lib. de mun. c. p.* 63). 15 praeſtringenda *αV* 16 in libro *δ* 17 adriani *O* 19 retuli *πQG* 19 ueluti *δ* 20 epitomatae *Π*

Cap. IX. 23 in acie] in ęde (ede *Q*) *ε fragm. Einsied.*

S. L. 1 cottidiana *μ* 3 aboleuit] abolebit *Π* 6 illi] ille A_1 8 athenihenſeſ *M* 11 paene] poene *ε* 12 compulit *Π* 13 opuſculo A_1 15 celſuſ quae] celſuſq. *M* 17 redegit] redigit *A'* 18 adſumo *A* aſſumo *Π*

Cap. IX. 21 auſpitiiſ *A* 21 militarem edocendi] militare me docendi A_1

nisi ut exercitio ambulare celeriter et aequaliter discant. Periculum enim ab hostibus semper grauissimum sustinet diuisus et inordinatus exercitus. Militari ergo gradu XX milia passuum horis quinque dumtaxat aestiuis conficienda sunt. Pleno autem gradu, qui citatior est, totidem horis XXIIII milia peragenda sunt. Quicquid addideris, iam cursus est, cuius spatium non potest definiri. Sed et cursu praecipue adsuefaciendi sunt iuniores, ut maiore impetu in hostem procurrant, ut loca oportuna celeriter, cum usus aduenerit, occupent uel aduersariis idem facere uolentibus praeoccupent, ut ad explorandum alacriter pergant, alacrius redeant, ut fugientium facilius terga conprehendant. Ad saltum etiam, quo uel fossae transiliuntur uel inpediens aliqua altitudo superatur, exercendus est miles, ut, cum eiusmodi difficultates euenerint, possint sine labore transire. Praeterea in ipso conflictu ac dimicatione telorum bellator cum cursu saltuque ueniens aduersarii perstringit oculos mentemque deterret priusque plagam infligit, quam ille ad cauendum uel ad resistendum certe se praeparet. De exercitio Gnei Pompei Magni Sallustius memorat 'cum alacribus saltu, cum uelocibus cursu, cum ualidis uecte certabat.' Neque enim ille aliter potuisset par esse Sertorio, nisi seque et

V. L. 1 niſi ut exercitio *α'QP* niſi ut aſſiduo exercitio *δ* niſi aſſiduo ex. *Π* niſi exercitio *G* niſi iugi ex. *Oudend.* 2 ſemper] ſaepe *δ* *In sequentibus litteris numeros XX et XXIIII exprimunt praeter AG omnes cod.* 7 definiri *αΠP* definire *VQ* diffinire *D* et curſu] ad curſum *fr. Eins.* 10 uſuſ] uſu *Π* 11 alacriter] celeriter *Π* 12 utque *fragm. Eins.* [terga c.] P_1 terga incurrant P_2 *(in margine)* 16 poſſint *O* poſſit *uulgo.* 18 praeſtringit *ΠV* 18 mentem[que] d. *Π* 20 de exercitatione *Π* [Gnei] *ε* 21 ſaluſtiuſ *μπ' fr. Eins.* 23 ſeque et militeſ] ſe et ſuoſ militeſ *QP* ſe et m. A_2D ſeque m. *V*

S. L. 4 gradum *α'* 4 milia ≡ paſſuum *A* 4 dumtaxat aeſtiuiſ] dumtaxata ẽ iuiſ (eſtiuiſ) *α'* 5 pleno] plena *M* 6 horiſ] oriſ *M* 7 curſuſ eſt] c. -ẽ ≡ *A* 8 adſuaefaciendi *μ* 8 maiore impetu] maiorem (-ẽ *A*) impetum *Aμ* 9 in hoſtem] in hoſte *Π* 12 pergant] pergere et *Π* 13 conphendant (-prae- *M*) *α'* comprehendant *Π* quo] quae *M* 17 demicationem *A* 21 magni ſ.] magniſ ſ. *A*

milites frequentibus exercitiis praeparasset ad proelia.

X. Natandi usum aestiuis mensibus omnis aequaliter debet tiro condiscere. Non enim semper pontibus flumina transeuntur, sed et cedens et insequens natare cogitur frequenter exercitus; saepe repentinis imbribus uel niuibus solent exundare torrentes. Et ignorantia non solum ab hoste, sed etiam ab ipsis aquis discrimen incurrit; ideoque Romani ueteres, quos tot bella et continuata pericula ad omnem rei militaris erudiuerant artem, campum Martium uicinum Tiberi delegerunt, in quo iuuentus post exercitium armorum sudorem puluerem que dilueret ac lassitudinem cursus natandi labore deponeret. Non solum autem pedites sed et equites ipsosque equos uel lixas, quos galiarios uocant, ad natandum exercere percommodum est, ne quid imperitis, cum necessitas incumbit, eueniat.

XI. Antiqui, sicut inuenitur in libris, hoc genere exercuere tirones. Scuta de uimine in modum cratium conrotundata texebant, ita ut duplum pondus cratis haberet, quam scutum publicum habere consueuit. Idemque clauas ligneas duplicis aeque ponderis pro gladiis tironibus dabant. Eoque modo non tantum mane sed

V. L. Cap. X. *Inscriptio abest a fr. Eins.* 4 et [illegible] cedenſ et ſubſequenſ *V* et inc. et ſubſ. *D* 8 continua *δ* 9 erudierunt *δ* 10 tiberiſ *Π* tyberiſ *Q* elegerunt *Π* 11 delueret *fr. Eins.* del. *ex* dil. *corr. G* 13 [et] equiteſ *π'* 14 galiarioſ *scripsi* galearioſ *Isidor. Gloss.* (312 caloneſ galearii militum 313 Calonica); gallearioſ *fragm. Eins.* galliarioſ *π'* galliariaſ (gal. *MP*) *εP cf. infra* III, 6. '*Adscripsit Scriuerius* e *Glossis MStis* Kaloneſ, Galliae militum *emendatque* galearii *uel* Caculae militum *nec male: Sed cur non* Galiariae?' *Oudendorpius*

Cap. XI. 17 Antiquiſ inuenitur — exerceri *δ* 18 Scuta ſic *uocem* ſcuta *post* lexebant *inserentes QP* 19 crateſ *Π* 20 conſueuerat *Π* itemque *π'* 21 clauaſ ligneaſ *εD* clau[illegible]aſ lineaſ *V* clauuſ ligneuſ *Π* claueſ ligneaſ *P* dupliciſ aeque] dupliciqueΠ

S. L. 1 prelia *Π* Cap. X. 2 omniſ] oṁſ A_1 7 ab hoſteſ ſed *α'* 10 Tyberi *Π* 12 labore] -em *α*

Cap. XI. 19 conrotundata] conrutundata *α'* 20 puplicum *Π*

etiam post meridiem exercebantur ad palos. Palorum enim usus non solum militibus sed etiam gladiatoribus plurimum prodest. Nec umquam aut harena aut campus inuictum armis uirum probauit, nisi qui diligenter exercitatus docebatur ad palum. A singulis autem tironibus singuli pali defigebantur in terram, ita ut nutare non possent et sex pedibus eminerent. Contra illum palum tamquam contra aduersarium tiro cum crate illa et claua uelut cum gladio se exercebat et scuto, ut nunc quasi caput aut faciem peteret, nunc a lateribus minaretur, interdum contenderet poplites et crura succidere, recederet adsultaret insiliret, quasi praesentem aduersarium, sic palum omni impetu, omni bellandi arte temptaret. In qua meditatione seruabatur illa cautela, ut ita tiro ad inferendum uulnus insurgeret, ne qua parte ipse pateret ad plagam. XII. Praeterea non caesim sed punctim ferire discebant. Nam caesim pugnantes non solum facile uicere sed etiam derisere Romani. Caesa enim, quouis impetu ueniat, non frequenter interficit, cum et armis uitalia defendantur et ossibus; at contra puncta duas uncias adacta mortalis est; necesse est enim, ut uitalia penetret quicquid inmergitur. Deinde, dum caesa infertur, brachium dextrum latusque nudatur; puncta autem tecto corpore infertur et aduersarium sauciat ante quam uideat. Ideoque ad dimicandum hoc praecipue genere usos constat esse Romanos; dupli autem ponderis illa cratis et claua ideo dabantur, ut, cum uera et leuiora tiro arma

V. L. 5 Ad ſingulis Π 6 in terram] in terra *corr. ex* in terrã Π in terra δ 9 ueluti δ 10 [a] lateribus δ *Oudendorpius* 11 ſucciderent π' 12 adſultaret] inſultaret δ inſiliret et *uulgo* Cap. XII. 18 [enim] Π 23 latuſ[que] Π tecta Q 26 duplicis δ duplici QP crates Π

S. L. 1 poſtmeridie Π 3 harena] arena A' 6 defigibantur M nutare] notare α' poſſent] poſſint εP 9 ut] et $\mu(P_1)$ 12 inſiliret] inſileret ε 14 cautella A Cap. XII. 16 caeſim pugnantes] caeſim ſed pugnantes α 17 uicere] uincere εP 19 interficit] interfecit A 20 at] ad α' untias M 25 demicandum M 27 leuiora] leniora μ

sumpsisset, uelut grauiore pondere liberatus securior alacriorque pugnaret. XIII. Praeterea illo exercitii genere, quod armaturam uocant et campidoctoribus traditur, inbuendus est tiro; qui usus uel ex parte seruatur. Constat enim etiam nunc in omnibus proeliis armatur*as* melius pugnare quam ceteros. Ex quo intellegi debet, quantum exercitatus miles inexercitato sit melior, cum armaturae utcumque eruditi reliquos contubernales suos bellandi arte praecedant. Ita autem seuere apud maiores exercitii disciplina seruata est, ut et doctores armorum duplicibus remunerarentur annonis et milites, qui parum in illa prolusione profecerant, pro frumento hordeum cogerentur accipere, nec ante eis in tritico redderetur annona, quam sub praesentia praefecti legionis, tribunorum uel principiorum experimentis datis ostendissent se omnia, quae erant in militari arte, conplere. Nihil enim neque firmius neque felicius neque laudabilius est republica, in qua abundant milites eruditi. Non enim uestium nitor uel auri, argenti gemmarumque copiae hostes aut ad reuerentiam nostram aut ad gratiam inclinant, sed solo

V. L. Cap. XIII. 3 campidoctoribuſ *αδ* a campid. *Π* a primiſ doctoribuſ *QP* 4 [uel] *QP* 5 armatura (armaturã P_1) meliuſ pugnare quam ceteroſ *ε*P_1 armaturoſ meliuſ pugnare quam ceteroſ *Π* armaturiſ meliuſ pugnare quam ceteriſ *δ* armaturaſ meliuſ pugnari quam ceteriſ P_2 armatura meliuſ pugnare Romanoſ quam ceteroſ *Kortlianus* 3 *probante Korttio* 10 ſeruanda eſt *GQP* 11 duplicibuſ] dupliſ *π'* remunerarentur] ſe munirentur (remunirentur *Schlie*) *Π* 12 proficerent *G* 14 legionib; *εP* 15 principum *ΠP Giss.* 16 complecti *V* 17 neque laudabiliuſ neque feliciuſ *π'* [aut] *Q* [ad] *M* 20 noſtram] nr̃a *corr.* in ur̃a *Π* ſolo terrore] *huc pertinet dignum quod commemoretur codicis Cusani (C 14) XII saec. (cf. „Ueber eine Handschrift des Nicolaus von Cues nebst ungedruckten Fragm. Cicer. Reden von Joseph Klein* 1866" *p.* 39 *et* 40) *excerptum:* Solo terrore armorum et non potiuſ fortitudine nobiſ formidinem incutiſ.

S. L. Cap. XIII. 3 campidoct.] capidoct. *M* 4 imbuenduſ *Π* 5 preliiſ *Π* 11 anoniſ A_1 12 profecerant] proficerant *AuP* 16 complere *Π* 17 laudabiliuſ] laudabilib; A_1 18 habundant *A'* 19 nitor] nicor A_1

terrore subiguntur armorum. Deinde in aliis rebus, sicut ait Cato, si quid erratum est, potest postmodum corrigi; proeliorum delicta emendationem non recipiunt, cum poena statim sequatur errorem. Nam aut confestim pereunt qui ignaue imperiteque pugnauerint, aut in fugam versi victoribus ultra pares esse non audent. XIIII. Sed ad inceptum reuertor. Tiro, qui cum claua exercetur ad palum, hastilia quoque ponderis grauioris, quam uera futura sunt iacula, aduersum illum palum tamquam aduersum hominem iactare conpellitur. In qua re armorum doctor adtendit, ut magnis viribus hastile contorqueat, ut destinato ictu uel in palum uel iuxta dirigat missile. Eo enim exercitio et lacertis robur adcrescit et iaculandi peritia atque usus adquiritur. XV. Sed prope tertia uel quarta pars iuniorum, quae aptior potuerit reperiri, arcubus ligneis sagittisque lusoriis illos ipsos exercenda est semper ad palos. At doctores ad hanc rem artifices eligendi, et maior adhibenda sollertia, ut arcum scienter teneant, ut fortiter inpleant, ut sinistra fixa sit, ut dextra cum ratione ducatur, ut ad illud, quod feriundum est, oculus pariter animusque consentiat, ut, siue in equo siue in terra, rectum sagittare doceat. Quam artem et disci opus est diligenter et cotidiano usu exercitioque seruari. Quantum autem utilitatis boni sagittarii in

---

V. L. 1 ſubiciuntur *δ* 4 Nam [a.] confeſtim *Q* Cap. XIIII. 7 inceptum] incoeptum *δ* cęptum *Π* 12 iactu *V* 13 eo] et *A'* 14 inquiritur *MQ* Cap. XV. 16 illoſ ipſoſ] [illoſ] ipſoſ *Π* [illoſ ipſoſ] *Q* 17 At doctoreſ *GP* ad doctoreſ *α'* et doctoreſ *δ* et doctoſ *Π* et ad doctoreſ *Q* ac doctoreſ *uulgo* 19 ſcienteſ *ε* 19 teneat *Π* 19 et fortiter *δ* 19 impleat *Π* 20 et dextra *P* 20 feriendum *μπ* 21 conſentiant *Q* 22 erectum *δ* doceat *απ* doceatur *Q* 24 ſeruare (-e *corr. in* i *V*) *δ* ſagittarii in uſuſ proeliiſ *Q*

S. L. Cap. XIIII. 10 compellitur *Π* 11 quam] que *Π* 11 attendit *Π* aſtile (*ex* aſtele *corr. Q*) *μ* 13 accreſcit *Π* 14 acquiritur *Π* Cap. XV. 16 repperiri *εΠ* 16 luſoribiſ *M* 18 elegendi *A* ſolertia *μ* 19 oculuſ] oculoſ A_1 19 in equo] in equoſ *α'* 23 cottidiano *μ*

proeliis habeant, et Cato in libris de disciplina militari euidenter ostendit, et Claudius pluribus iaculatoribus institutis atque perdoctis hostem, cui prius inpar fuerat, superauit. Africanus quidem Scipio, cum aduersum Numantinos, qui exercitus populi Romani sub iugum miserant, esset acie certaturus, aliter se superiorem futurum esse non credidit, nisi in omnibus centuriis lectos sagittarios miscuisset. XVI. Ad lapides uero uel manibus uel fundis iaciendos exerceri diligenter conuenit iuniores. Fundarum usum primi Balearium insularum habitatores et inuenisse et ita perite exercuisse dicuntur, ut matres paruos filios nullum cibum contingere sinerent, nisi quem ex funda destinato lapide percussissent. Saepe enim aduersum bellatores cassidibus catafractis loricisque munitos teretes lapides de funda uel fustibalo destinati sagittis sunt omnibus grauiores, cum membris integris letale tamen uulnus importent et sine inuidia sanguinis hostis lapidis ictu intereat. In omnibus autem ueterum proeliis funditores militasse nullus ignorat. Quae res ideo ab uniuersis tironibus frequenti exercitio discenda est, quia fundam portare nullus est labor. Et interdum euenit, ut in lapidosis locis conflictus habeatur, ut mons sit aliquis defendendus aut collis, ut ab oppugnatione castellorum

---

V. L. 1 in librıſ] in libro *Giss. (sane librum, non libros de re militari Cato scripsit).* 3 cui priuſ] cum p. *Π* 4 aduerſuſ *π* 5 exercituſ] -um *uulgo* 7 centuriiſ *π'* tenturiiſ *A* tentoriiſ *GQP* tento toriiſ *M* 8 miſcuiſſet] m. fundiſ *(petitum ex sequenti inscriptione) δP* Cap. XVI. 8 [uero] *Π* ue Q_1 9 exercere *δ* 10 fundarum enim uſum *δP* primum *P* 11 uti *Π* 12 cibum carniſ *Π* 14 aduerſuſ *Π* 17 important *δP* important *Π* inportant *ε* 17 ſine inuidia ſanguiniſ $\alpha\delta P_1$ ſine uia ſanguiniſ QP_2 *Oud.* ſine ſanguine *Π* 18 lapide ictuſ (iict. *V*) *δP* 21 uenit *Q* ut] ut aut (per *addit V*) *δP* ut non *Π* 22 ſit monſ *Π* aliquiſ] aliter quiſ *Π* 23 ut ab *A'* et ab *Mπ'* aut ab *QP*

S. L. 1 praeliiſ *Π* 3 impar *Π* 4 affricanuſ *M* afriganuſ A_1 4 nummantinoſ *A* 5 exercituſ] -oſ *α'* certaturuſ] aertaturuſ A_1 5 ſub iugo *Π* Cap. XVI. 14 munitoſ] mouitoſ *α'* 15 deſtinati ſagittiſ] deſtinatiſ ſagittiſ *α'* 18 prȩliiſ *Π* 21 euenit] euenet A_1 23 obpugnatione] oppugn. *μΠ*

siue ciuitatum lapidibus barbari fundisque pellendi sint. XVII. Plumbatarum quoque exercitatio, quos mattiobarbulos uocant, est tradenda iunioribus. Nam in Illyrico dudum duae legiones fuerunt, quae sena milia militum habuerunt, quae, quod his telis scienter utebantur et fortiter, Mattiobarbuli uocabantur. Per hos longo tempore strenuissime constat omnia bella confecta, usque eo, ut Diocletianus et Maximianus, cum ad imperium peruenissent, pro merito uirtutis hos Mattiobarbulos Iouianos atque Herculianos censuerint appellandos eosque cunctis legionibus praetulisse doceantur. Quinos autem mattiobarbulos insertos scutis portare consuerunt, quos si oportune milites iactent, prope sagittariorum scutari imitari uidentur officium. Nam hostes equosque consauciant, priusquam non modo ad manum sed ad ictum missibilium potuerit perueniri. XVIII. Non tantum autem a tironibus, sed etiam ab stipendiosis militibus salitio equorum districte est semper exacta. Quem usum usque ad hanc aetatem, licet iam cum dissimulatione, peruenisse manifestum est. Equi lignei hieme sub tecto, aestate ponebantur in campo;

V. L. Cap. XVII. 2 exercitio *QP* 2 quaſ *δ* 2 mattiobarbuloſ $A\mu G_2 \Pi$ *Böcking N. d.* p. 192 matiobabuluſ G_1 martiobarbuloſ *δP* mattibaloſ *uult Carolus de Aquino* *ματζοβ. Rigalt. gloss. sub uoce* *σαλίβα*, *contra* *μαρτζοβ. Meurs. gloss. cf. etiam Turnebus A.* 24, 12. 3 in Illyria *Q* 5 ſcienteſ *AQ* 6 mattiobarbuli *αΠ* mattiobarboli *Q* mattiobarbuli *corr.* in martiob. *P* martiobarb. *δ* 9 mattiobarbuloſ *AμΠ* mathiobarbuloſ *G* martiob. *δP* iouianoſ] iouian^{os2} *G* ioiunianoſ *P* dioclitianoſ *Π* 11 docerentur A_2 *in l. er.* mattiobarbuloſ *εΠ* martiob. *δ* barbuloſ *P* 12 in ſcutiſ *δ* conſuerunt] conſueuerunt *GQ* conſueuerant *δP* 13 iactent *μπ'* iacent *A* iaciunt *GP* 15 miſſilium *P* 16 potuerint *QP* Cap. XVIII. 17 a ſtip. *δ* diſtricta *Π* 18 exacta] exercenda *δP* 20 equi] Tunc equi *Q*

S. L. Cap. XVII. 5 hiſ teliſ] hiſteliſ (hiſtelliſ *G*) *A'* in ſteliſ *M* 7 iſtrenuiſſimę A_1 8 dioclicianuſ *M* dioclitianuſ *Π* 9 iobianoſ *α'* 13 immitari *M* inmitari *Q* Cap. XVIII. 17 ab ſtip.] abiſtip. *A* ad ſtip. *Π* 18 aetatem] aetate *Π*

2*

supra hos iuniores primo inermes, dum consuetudo proficeret, deinde armati cogebantur ascendere. Tantaque cura erat, ut non solum a dextris sed etiam a sinistris partibus et insilire et desilire condiscerent, euaginatos etiam gladios uel contos tenentes. Hoc idem adsidua meditatione faciebant, scilicet ut in tumultu proelii sine mora ascenderent qui tam studiose exercebantur in pace.

XVIIII. Pondus quoque baiulare usque ad LX libras et iter facere gradu militari frequentissime cogendi sunt iuniores, quibus in arduis expeditionibus necessitas imminet annonam pariter et arma portandi. Nec hoc credatur esse difficile, si usus accesserit; nihil enim est, quod non adsidua meditatio facillimum reddat. [Quam rem antiquos milites factitauisse Vergilio ipso teste †cognosci, qui ait

'Non secus ac patriis acer Romanus in armis
Iniusto sub fasce uiam cum carpit, et hosti
Ante expectatum positis stat in agmine castris.']

V. L. 1 confuetu prof. *G* 2 cog.] agebantur *MQ* 4 [infil. et] *P* defilire] defidere G_1 5 hoc idem *π'* hoc enim *εP* hoc item *suspicor* 6 fcilicet et in *α* CAP. XVIIII. 8 fexaginta *μπ* 14 uergilio *A* uirgilio *MGQπ* cognofci *α'* cognofce *G* cognofcitur *Q* cognofcimuf $ΠA_2$ *Giss.* cognouimuf *δP* poteft cognofci *Ed. Col. Totum comma*, quam — caftrif, *quin spurium sit, uix dubium est cf.* I 5. 16 Non fecuf etc.] *Verg. Georg.* III 346—48 quom *Verg. (Ribbeck) secundum cod. F* 17 hofte *μ* hoftem *δP cod. Verg.* M_1 c_1 18 expectatum *δP Vergilius* expectatuf *A' π'* expectatif *μ* 18 [in] *V* 18 agmine *εΠVP Vergil. cod. FM Rybc et Arusiani* agmina *Vergil. secundum cod. P* acie *D*

S. L. inhermef *A'* 4 infilire] infilere *A'* defilere *Aμ* 5 affidua *Π* 6 tumulto *α'* proelii fine mora] proeliif *lacuna unius litterae* ne mora *M* praelii f. m. *Π* 7 afcenderant *corr. in* afcenderont (a 1?) *A* qui] quam *M* ftutiofe *M* CAP. XVIIII. 8 Pondof *M* 9 frequentantiffime *Π* 10 imminet *Π* 14 affidua *Π* 16 patriif acer] patriif facer *A* romanuf] -of A_1

XX. Locus exigit, ut, quo armorum genere uel instruendi uel muniendi sint tirones, referre temptemus. Sed in hac parte antiqua penitus consuetudo deleta est; nam licet exemplo Gothorum et Alanorum Hunnorumque equitum arma profecerint, pedites constat esse nudatos. Ab urbe enim condita usque ad tempus diui Gratiani et catafractis et galeis muniebatur pedestris exercitus. Sed cum campestris exercitatio interueniente neglegentia desidiaque cessaret, grauia uideri arma coeperunt, quae raro milites induebant; itaque ab imperatore postulant primo catafractas, deinde cassides †sedere refundere. Sic detectis pectoribus et capitibus congressi contra Gothos milites nostri multitudine sagittariorum saepe deleti sunt; nec post tot clades, quae usque ad tantarum urbium excidia peruenerunt, cuiquam curae fuit, uel catafractas uel galeas pedestribus reddere. Ita fit, ut non de pugna sed de fuga cogitent qui in acie nudi exponuntur ad vulnera. Quid enim pedes sagittarius sine catafracta, sine galea, qui cum arcu scutum tenere non potest, faciat? Quid ipsi draconarii atque signiferi, qui sinistra manu hastas gubernant, in proelio faciant, quorum et capita nuda constant et pectora? Sed grauis pediti lorica uidetur et galea

---

V. L. Cap. XX. 4 honnorum *M* chunorum *A'* hunorum *QDP* hunnnorum *V* 10 raro] raro utique *P prob. Oud.* poſtulant] *O; Scriuerius memorat uarias lectiones* poſtulabant *et* poſtulatum 11 ſedere refundere *A* ſedere fundere *MG* ſe deponere QP_2 *(in l. er. latiore)* ſe debere fundere *π'* *et fortasse* P_1 refundere (*antecedente* poſtulatum) *Schwebelius* ſede reponere *Oud. cf. Obs. Miscell.* VII *uol.* 1, *p.* 141) ſe debere refundere *Otto. Fortasse* ſedere *illud ex uocis* refundere *glossemate* reddere *natum est.* 16 pedeſtriſ ſag. *δP* 21 facient *GμP* conſtat *α'Q* conſtant nuda et pecora. Sed gra] *ita desinit V fol.* 6; *sequens fol. excidit.*

S. L. Cap. XX. 3 hac] ac *Π* penituſ] poenituſ *A* deleta] delecta *M* 4 ghothorum *A'* 5 profecerint] profcerint *Aμ* 7 catafractiſ] artafr. *M* 8 negligentia *A'* 9 caeperunt *Π* 10 ab] ad *A* 14 excidia] et excidia A_1 15 cuiquam] et cuiquam *α* 17 cogitent] cogitant A_1 19 arcu] arcũ *Π* ſcutum] ſcutu *M* 21 praelio *Π*

fortasse raro meditanti, [fortasse arma raro tractanti]; ceterum cotidianus usus non laborat, etiam si onerosa gestauerit. Sed illi, qui laborem in portandis ueteribus munimentis armorum ferre non possunt, detectis corporibus et uulnera sustinere coguntur et mortes: et, quod est grauius, aut capi aut certe fuga rempublicam prodere. Sic dum exercitia laboremque declinant, cum maximo dedecore trucidantur ut pecudes. Vnde enim apud antiquos murus dicebatur pedestris exercitus, nisi quod pilatae legiones praeter scuta etiam catafractis galeisque fulgebant? usque eo, ut sagittarii sinistra brachia manicis munirentur; pedites autem scutati praeter catafractas et galeas etiam ferreas ocreas in dextris cruribus cogerentur accipere. Sic erant muniti illi, qui in prima acie pugnantes principes, in secunda hastati, in tertia triarii vocabantur. Sed triarii genibus positis solebant intra scuta subsidere, ne stantes uulnerarentur uenientibus telis et, cum necessitas postulasset, tamquam requieti uehementius inuaderent hostes, a quibus constat saepe factam esse uictoriam, cum hastati illi et qui priores steterant intercissent. Erant tamen apud ueteres inter pedites, qui dicebantur leuis armaturae, funditores et ferentarii, qui praecipue in cornibus locabantur et a quibus pugnandi sumebatur exordium; sed hi et uelocissimi et exercitatissimi legebantur. Nec erant admodum multi, qui cedentes, si proelii necessitas conpulisset, inter principia legionum

V. L. 1 fortaſſe raro meditanti fortaſſe arma raro tractanti *AGP* f. r. m. f. raro arma tractanti (i *in l. er. Q*) μ f. raro a. tractanti f. raro meditanti *D* f. raro a. tractanti Π *immo* f. raro a. tr. *est glossema*, f. raro meditanti *genuinum*. 3 geſtauerint *P* 6 fuga remp. π fugere (fugire *M*) rempb. α fugere et r. QP_1 7 exercitium εP 13 ferreaſ et ereaſ ocreaſ Π 16 inter ſcuta *DPG* 19 [a] quibuſ ε 24 hi et] hi [et] *QD* et hi *P* 26 et inter *Q*

S. L. 2 cottidianuſ *M* honeroſa εP 4 munimentiſ] monimontiſ Π 5 ſuſtenere *A'* morteſ] arteſ *M* 8 aput *A* 9 muruſ] muroſ *A'* 13 ferreaſ ſocreaſ *A* 15 aſtati Π 21 aput *A'* (ap̄ *M*) pedeteſ *M* 24 hii *A* 26 compuliſſet Π

recipi solebant, ita ut acies inmota consisteret. Vsque ad praesentem prope aetatem consuetudo permansit, ut omnes milites pilleis, quos Pannonicos uocabant, ex pellibus uterentur; quod propterea seruabatur, ne grauis galea uideretur in proelio homini, qui gestabat aliquid semper in capite. Missilibus autem quibus utebatur pedestris exercitus, pila vocabantur, ferro subtili trigono praefixa, unciarum nouem siue pedali, quod in scuto fixum non possit abscidi et loricam scienter ac fortiter directum facile perrumpit, cuius generis apud nos iam rara sunt tela. Barbari autem scutati pedites his praecipue utuntur, quas bebras uocant et binas etiam ac ternas in proeliis portant. Sciendum praeterea, cum missilibus agitur, sinistros pedes in ante milites habere debere; ita enim vibrandis spiculis uehementior ictus est. Sed cum ad pila, ut appellant, uenitur et manu ad manum gladiis pugnatur, tunc dextros pedes in ante milites habere debent, ut et latera eorum subducantur ab hostibus, ne possint uulnus accipere, et proximior dextra sit, quae plagam possit inferre. Instruendos igitur ac protegendos omni antiquo armorum genere constat esse tirones. Necesse est enim, ut dimicandi acriorem sumat audaciam, qui munito capite uel pectore non timet uulnus.

V. L. 2 prope] quoque *P* 3 uocant *π'* 6 miſſilib. *εP* miſſilia *Π Giss.* miſſileſ *D* [autem] *P* 8 [ſiue pedali] *Q* ſemiſ et v pedum *Oudendorpius* quod in ſcuto fixum *Mπ* quod in ſcutũ fixo *A'* quod in ſcutum fixum *Q* 12 [et] binaſ *Q* 13 Sciendum eſt p. *P* 16 a pila *Q* ad pilã *απ* manu ad manũ *QΠ* manũ ad manũ *α'PD fortasse non spernendum* 19 proximior] *ob hanc formam Priscianus hunc locum laudat (uid. praefat.)* 21 omni antiquo armorum genere *Π* omni antiquorum genere *ε* omni arte pugnandi quocumque armorum genere *D* omni arte p. quocumque genere armorum antiquorum *P*

S. L. 3 pilleiſ] pelleiſ *μ* (*P*) 4 ne grauiſ] nec grauiſ *α* ne grabiſ *Π* 5 gallea *A* homini qui] hominiq. *M* 8 untiarum *MG* 9 luricam *M* 15 bibrandiſ *Π* 16 appellant] adpellant *α'* 19 poſſit] poſſet *μ* praeliiſ *Π* 22 audatiam *Aμ* 13 uulnǒſ *A*

XXI. Castrorum quoque munitionem debet tiro condiscere; nihil enim neque tam salutare neque tam necessarium inuenitur in bello; quippe, si recte constituta sunt castra, ita intra uallum securi milites dies noctesque peragunt, etiam si hostis obsideat, quasi muratam ciuitatem uideantur secum ubique portare. Sed huius rei scientia prorsus intercidit; nemo enim iam diu ductis fossis praefixisque sudibus castra constituit. Sic diurno uel nocturno superuentu equitum barbarorum multos exercitus scimus frequenter adflictos. Non solum autem considentes sine castris ista patiuntur, sed cum in acie casu aliquo coeperint cedere, munimenta castrorum, quo se recipiant, non habent et more animalium multi cadunt, nec prius moriundi finis fit, quam hostibus uoluntas defuerit persequendi. XXII. Castra autem, praesertim hoste uicino, tuto semper facienda sunt loco, ut et lignorum et pabuli et aquae suppetat copia, et, si diutius conmorandum sit, loci salubritas eligatur. Cauendum etiam, ne mons sit uicinus aut altior, qui ab aduersariis captus possit officere. Considerandum, ne torrentibus inundari consueuerit campus et hoc casu uim patiatur exercitus. Pro numero autem militum uel inpedimentorum munienda sunt castra, ne maior multitudo constipetur in paruis neue paucitas in latioribus ultra quam oportet cogatur extendi.

V. L. Cap. XXI. 9 confidentes *QP* 12 multi *επ'* multi *corr. in* inulti *P* 12 moriendi *μDP* 13 hostibus] hostilis *Π* Cap. XXII. 15 loco (loca *Π*) ut *ΠD,G in l. er.* [loco] ut cum *α'* loco ubi *QP* l. ubi et *uulgo* 17 uicinus aut altior *αΠ* uicinius aut altior *M* uicinior aut altior *Q* uicinior aut latior *P* uicinus altior *uulgo* 18 quia ab adu. *Q* considerandum *ε* considerandum etiam (?) *Π* c. est *DP* 21 munienda] eligenda uel munienda *D* 22 neue] neque *D*

S. L. Cap. XXI. 1 munitionem] -e *Π* 4 uallum] ballum *A* bellum *μ* 5 scientia] scientiā *Π* 8 exercitus] exercitos *α'* 9 afflictos *Π* 10 coeperint] ceperit *Π* 11 munimenta] monimenta *α* Cap. XXII. 16 commorandum *Π* 18 obficere *G* paciatur *α'* 21 impedimentorum *Π*

XXIII. **Interdum autem quadrata, interdum trigona, interdum semirotunda, prout loci qualitas aut necessitas postulauerit, castra facienda sunt.** Porta autem, quae appellatur praetoria, aut orientem spectare debet, aut illum locum qui ad hostes respicit; aut si iter agitur, illam partem debet adtendere, ad quam est profecturus exercitus, intra quam primae centuriae, hoc est cohortes, papiliones tendunt et dracones et signa constituunt. Decumana autem porta, quae appellatur, post praetorium est, per quam delinquentes milites educuntur ad poenam.

XXIIII. Castrorum autem diuersa triplexque munitio est. Nam si nimia necessitas non premit, caespites circumciduntur e terra et ex his uelut murus instruitur, altus tribus pedibus supra terram, ita ut in ante sit fossa, de qua leuati sunt caespites; deinde tumultuaria fossa fit lata pedes nouem et alta pedes VII. Sed ubi uis acrior inminet hostium, tunc legitima fossa ambitum conuenit munire castrorum, ita ut XII pedes lata sit et alta sub linea, sicut appellant, pedes nouem. Supra autem saepibus hinc inde factis, quae de fossa leuata fuerit, terra congeritur et crescit in altum IIII pedes. Sic fit, ut sit XIII alta et XII lata; supra quam sudes de lignis fortissimis, quas milites portare consueuerunt, praefiguntur. Ad quod opus ligones rastra qualos aliaque utensilium genera haberi conuenit semper in promptu.

V. L. Cap. XXIII. 3 porta [autem] *Π* 5 ad penaſ *Π* 8 papilioneſ tendunt] *per haec uerba fol. 7 cod. V incipit* Cap. XXIIII. *hoc caput inscriptione caret praecedentique continuo adnectitur in QP* 11 [diu.] triplex[que] *Q* 16 [et] alta *μΠ* 17 hoſtiſ *Q* *omnes numeros huius capitis litt. expr. M* 18 duodecim pedibuſ [lata ſit] *Π* 20 leuata] egeſta *Π* 22 ut [ſit] *G* XIII (tred. *μ*) [p.] alta *ε*; tredecim pedeſ alta *Π* tredecim pedibuſ alta *δP* 23 conſueuerant *εδP* 24 raſtra] ruſtra *Π* rutra *Stewechius* palaſ rutra *Oud.* qualoſ] paloſ *π'* 25 habere *A'δP*

S. L. Cap. XXIII. 2 ſemirotonda A_1 4 praeturia *A* 5 reſpicit] -cet A_1 6 illam] illa *Π* attendere *Π* 7 centuriae] tenturiae *A* tentoriae *μ* 8 papiloneſ *α'* 9 praeturium *A* Cap. XXIIII. 16 agrior *α'* 17 imminet *Π* 20 ſaepibuſ] ſepiuſ *Π* fuerit] fuerint *α'*

XXV. Sed facile est absentibus aduersariis castra munire, uerum, si hostis incumbat, tunc omnes equites et media pars peditum ad propulsandum impetum ordinantur in acie, reliqui post ipsos ductis fossis muniunt castra, et per praeconem indicatur, quae centuria prima, quae secunda, quae tertia opus omne conpleuerit. Post hoc a centurionibus fossa inspicitur ac mensuratur et uindicatur in eos, qui neglegentius fuerint operati. Ad hunc ergo usum instituendus est tiro, ut, cum necessitas postulauerit, sine perturbatione et celeriter [et caute] possint munire.

XXVI. Nihil magis prodesse constat in pugna, quam ut adsiduo exercitio milites in acie dispositos ordines seruent necubi contra quam expedit aut conglobent agmen aut laxent. Nam et constipati perdunt spatia pugnandi et sibi inuicem inpedimento sunt, et rariores atque interlucentes aditum perrumpendi hostibus praestant. Necesse est autem statim metu uniuersa confundi, si intercisa acie ad dimicantium terga hostis accesserit. Producendi ergo tirones sunt semper ad campum et secundum matriculae ordinem in aciem dirigendi, ita ut primo simplex extensa sit acies, ne quos sinus, ne quas habeat curuaturas, ut aequali legitimoque spatio miles distet a milite. Tunc praecipiendum, ut subito duplicent aciem, ita ut in ipso impetu is, ad quem respondere solent, ordo seruetur.

V. L. Cap. XXV. 5 tentoria *εP* 6 compleuerint *Q* compleant *cum cod. Vossiano Oud.* 9 inſtituenduſ] inſtruenduſ *Π* 10 celeriter et caute *π* poſſit *π*

Cap. XXVI. *Inscriptio abest a* P_1 *sed et in hoc codice et in ε caput per haec uerba ad inscriptionem pertinentia incipit:* Vt (Aut *α*) in acie ordineſ et interualla cuſtodiant. 14 laſſent *Π* et conſtip. — et rarioreſ *ε* et conſtip. — ita rar. *δ* ut conſtip. — ita rar. *P uulg.* *Π* (?) perdent G_1 16 praeſtant] dabunt *δP* 18 in acie *δP* 20 ſimplex et extenta *Π* 24 iſ ad *π* eſſe ad *α* [iſ] ad *Q*

L. S. Cap. XXV. 7 ac] hac *M* 6 compleuerit *Π* 8 neglegentiuſ] -entiaſ *Au* 9 poſtolauerit *M*

Cap. XXVI. 12 aſſiduo *Π* 14 ſpatia] ſpacia *α* 20 ſimpex *M* 22 a militae *M*

Tertio praecipiendum, ut quadratam aciem repente constituant, quo facto in trigonum, quem cuneum uocant, acies ipsa mutanda est. Quae ordinatio plurimum prodesse consueuit in bello. Iubetur etiam, ut instruant orbes, quo genere, cum uis hostium interruperit aciem, resisti ab exercitatis militibus consueuit, ne omnis multitudo fundatur in fugam et graue discrimen immineat. Haec si iuniores adsidua meditatione perceperint, facilius in ipsa dimicatione seruabunt. XXVII. Praeterea et uetus consuetudo permansit et diui Augusti atque Hadriani constitutionibus praecauetur, ut ter in mense tam equites quam pedites educantur ambulatum; hoc enim uerbo hoc exercitii genus nominant. Decem milia passuum armati instructique omnibus telis pedites militari gradu ire ac redire iubebantur in castra, ita ut aliquam itineris partem cursu alacriore conficerent. Equites quoque diuisi per turmas armatique similiter tantum itineris peragebant, ita ut ad equestrem meditationem interdum sequantur, interdum cedant, et recursu quodam impetus reparent. Non solum autem in campis, sed etiam in cliuosis et arduis locis et descendere et ascendere utraque acies cogebatur, ut nulla res, uel casu prorsus, pugnantibus posset

V. L. 1 ut quadrata (quadrata ⠒ *G*) acieſ conſtituatur *Gδ* 3 mutanda] diſponenda *Q* 6 om̄ſ (i. e. omneſ) *α'Q* 7 fundatur *QPΠ* fundantur *α'* fugetur *G (in quo ab altera manu superscriptum est:* ↑ fundatur) *δ* 9 obſeruabunt *Q* Cap. XXVII. 11 in menſe educantur t. e. q. p. [e.] a. *Π* 13 ambulantum *G* 15 et aliquam *P* 16 alacriori *δ* 18 [ad] equeſtr. *P* 19 impetuſ] in proeliiſ *Q Stewechius* reparent] ſe reparent *Q* repedarent *Stewechius Schwebelius* temperent *Giss. Oudendorpius* ſe parent *et antea* recurſu, quodam impetuſ *Scriuerius* 22 caſu *μΠ* caſuſ *ita, ut* ſ *alterum a* 2 *in loco correcto positum sit A* caſuſ *GδP* *Cum uoculae* uel *nostro loco ea significatio tribuenda sit, quam alibi nusquam apud Vegetium habet, uide ne* uel caſu *sit tollendum.*

S. L. 1 quadratam aciem] qu. acie *M* 2 triconum *A* 3 ipſa mutanda eſt] ipſam utanda eſt *A* 8 adſidua] aſſidua *AΠ* 9 perciperint *μ* Cap. XXVII. 10 Adriani *O* 11 ter] iter *εP* 12 educantur] ęducatur *A* 13 decim *A* 15 aliquam] ad equam *Π* 16 recurſu] recurſum *M* 19 impeduſ *M* 22 poſſet] poſſit *επ'*

accidere, quam non ante boni milites adsidua exercitatione didicissent.

XXVIII. Haec fidei ac deuotionis intuitu, imperator inuicte, de uniuersis auctoribus, qui rei militaris disciplinam litteris mandauerunt, in hunc libellum enucleata congessi, ut in dilectu atque exercitatione tironum, si quis diligens uelit existere, ad antiquae uirtutis imitationem facile conroborare possit exercitum. Neque enim degenerauit in hominibus Martius calor nec effetae sunt terrae, quae Lacedaemonios, quae Athenienses, quae Marsos, quae Samnites, quae Pelignos, quae ipsos progenuere Romanos. Nonne Epiri armis plurimum aliquando ualuerunt? Nonne Macedones ac Thessali superatis Persis usque ad Indiam bellando penetrarunt? Dacos autem et Moesos et Thracas in tantum bellicosos semper fuisse manifestum est, ut ipsum Martem fabulae apud eos natum esse confirment. Longum est, si uniuersarum prouinciarum uires enumerare contendam, cum omnes in Romani imperii dicione consistant. Sed longae securitas pacis homines partim ad delectationem otii, partim ad ciuilia transduxit officia. Ita cura exercitii militaris primo neglegentius agi, postea

---

V. L. 1 accedere $\varepsilon\delta$ quem Π

Cap. XXVIII. 6 delectu (*corr. in* dil. *P*) δP 8 degenerauit] degenerabit Π denegatur δ 9 hominibuſ] omnibuſ μ effetę *P* effete ΠV effecte α' defecte *Q* ĩfectae *G* infectae uel defectae *D* 12 epiri $\varepsilon\pi'$ epiri *corr. in* epirote *P* *De terrae nomine* (*cf.* IV, 31) *hic non cogitandum censeo. Num fuit* epirii (*cf. Schuchardt Voc. de Vulg.* II p. 505), *quamquam haec forma alibi non occurrit. An fuit* epir̃ = epirotae? 13 theſſali *QD* theſſalii Π theſali *V* teſſali αP 14 moeſoſ] meſoſ *V* myſoſ Π ac] et π thracaſ Π tracaſ *V* tracoſ *D* thraceſ *QP* thr(a)ęceſ *Bernensis* threaceſ *A'* threceſ *M* 17 longae $A\mu$ longa Π longę(ua) *G* longeua δP 21 [primo] Π

S. L. Cap. XXVIII. 3 Haec] Nec *M* 6 dilectu] -o Π 7 uelit] uellit *A* inmitationem] μ 8 corroborare Π 9 marciuſ *A* 11 proienuere (pròienure *Schlie*) Π 17 prouiutiarum α' 20 dilectationem α' delectatione Π

dissimulari, ad postremum olim in obliuionem perducta cognoscitur, nec aliquis hoc superiore aetate accidisse miretur, cum post primum Punicum bellum uiginti et quod excurrit annorum pax ita Romanos illos ubique uictores otio et armorum desuetudine eneruauerit, ut secundo Punico bello Hannibali pares esse non possent. Tot itaque consulibus, tot ducibus, tot exercitibus amissis, tunc demum ad uictoriam peruenerunt, cum usum exercitiumque militare condiscere potuerunt. Semper ergo legendi et exercendi sunt iuniores. Vilius enim constat erudire armis suos quam alienos mercede conducere.

V. L. 1 ad poſtremum] ac poſtremum *P* ac poſtremo *δ* 3 uiginti et quod] quod biginti et treſ *Π* 4 [illoſ] *δ* 6 annibali *α'* 7 [tot ducibuſ] *Π* 8 tum *δ* 10 uiliuſ] utilibuſ *Q* utiliuſ *P*

Fl. (Flauii *G*) Vegati (Vegeti *μ*) Renati Vir (Viri *Gμ*) Inluſt̃ (IVĿ *Q*) epitoma (-th- *Q*) De Dilectu ([d. d.] *μ*) Atque (Antiqua *Q*) Exercitatione (Exercitione *Q*) Tyronum (Tir. *G*) Digeſta p Tituloſ Lib. I (primuſ *μ*) Expł. Incipit Liber Secunduſ (II *G*) *ε et* (flauii Vegetii; Ill.; [tyronum]) *D* Flauii Vigetii Renati Viri Illuſtriſ Epithoma Antiqua Exercitatione Atque De Delectiſ Tyronum Digeſta Per Tituloſ. Liber Primuſ explicit. Incipiunt Capitula Libri Secundi P — Flauii Vegetii Renati Viri Illuſtriſ Epitoma Primi Libri Explicit[a]. Incipit Liber Secunduſ Feliciter. Incipiunt Capituli[a] Libri Secundi V. Explicit Liber Primuſ. Incipit Liber Secunduſ. Item Capitula Libri Secundi *Π*

S. L. 1 oblibionem *Π* 2 accediſſe *A* 3 bello] -i *Π* 6 poſſent] -int *ε* 8 uſum] suum *Π* 10 conſtat] conſtant *Π*

LIBER II.

[Incipiunt capitula libri secundi:

I. In quot genera diuidatur res militaris.
II. Quid inter legiones et auxilia intersit.
III. Quae causa exhauriri fecerit legiones.
IIII. Quotenas legiones antiqui ad bellum duxerint.
V. Quemadmodum legio constituatur.
VI. Quot cohortes in una sint legione, item quot milites in una cohorte sint.
VII. Nomina et gradus principiorum legionis.
VIII. Nomina eorum, qui antiquos ordines ducebant.
VIIII. De officio praefecti legionis.
X. De officio praefecti castrorum.
XI. De officio praefecti fabrorum.

Flauii Vegati (Vegeti *Gμ* Veg. *D*) Renati Vir (Viri *Q*) Inluſt. (Iul. *Q*) Comitiſ Epitoma (Epithoma *Q*) Inſtitutorum (Inſtiturum *G*) Rei Militariſ De Commentariiſ (Comentariiſ *μ*) Traiani Et Adriani Nec non Etiam Frontini aug (Auguſtini G_1 Auguſti VII G_2 Auguſtorum *D*) Aug Traiani Et Adriani n. n. e. Frontini *μ*) Incipit Capitulatio. Liber Secunduſ (Incipit Cptato Lib Sdi *G*; Incip Capitl Lib Secdi *Q*; [I. c. L. S.] *MD*) *εD* *Absunt haec omnia a ΠVP; ceterum uide quae ad finem praecedentis libri adnotauimus.*

1 quod *α* in quo genere *Pδ* 3 Qui *M* exauriri *εδ* 4 Quotaſ *Π* quotenaſ *Q ita, ut* en *in l. er. a. m.* 2. *script. sit. P* 4 duxerunt *εδP* 6 chohorteſ *Q* quod *α* [item — coh.] *om. ε* et quot militeſ in una cohorte ſint *partim in contextu partim in margine suo, ut uidetur, arbitrio adscripsit P* 9 dixerunt *Π* duxerunt *δP* 11 prefatio *corr. in* prefectio *M*

---

1 peditum *hoc loco omittunt* ε 3 XIIII *om.* ε 7 auerſiſ *Aπ* aduerſiſ *μ* aduerſuſ *G* 9 Pret̃ *corr. ex* propter *Q* robor *Q* computandi] compotandi *Q* commutandi *M* 10 elegendam ε 11 aput *A* 12 ſeruandum *α* ſeruandum ipſiſ PG_2 ſeruandam ipſis *Π* 13 chohorteſ *Q* 17 adortationum *μ* adhort. et exercitii (*uel* exercitu) *P* 19 enumeratiſ *Π* perferramentorum *A'* machinorum *α*. *Denuo titulos* a XXII—XXV *addunt AG, ille hoc loco* ferramentorum *et* machinarum, *hic* ferram. *et* machinorum *praebentes. Item M, sed compluribus uerbis deprauatis* 19 *addunt* Expt̃ capitula *AD* explicit (un2) capitula *G* Expliciunt capitula *V*

Sequenti prologo ΠD praemittunt 'Incipit praefatio libri ſecundi' *subiungitque D* 'ad Theodoſium Caeſarem Auguſtum Imperatorem' *In ceteris nil id genus apparet.*

Instituta maiorum partis armatae plenissime clementiam uestram peritissimeque retinere continuis declaratur uictoriis ac triumphis, siquidem indubitata adprobatio artis sit rerum semper effectus. Verum tranquillitas tua, imperator inuicte, altiori consilio, quam mens poterat terrena concipere, ex libris antiqua desiderat, cum ipsam antiquitatem factis recentibus antecedat. Igitur cum haec litteris breuiter conprehendere maiestati uestrae non tam discenda quam recognoscenda praeciperer, certauit saepius deuotio cum pudore. Quid enim audacius, quam domino ac principi generis humani, domitori omnium gentium barbararum, aliquid de usu ac disciplina insinuare bellorum? nisi forte iussisset fieri quod ipse gessisset; et rursum tanti imperatoris non oboedire mandatis plenum sacrilegii uidebatur atque periculi. Miro itaque more in parendo audax factus sum, dum metuo uideri audacior, si negassem. Ad quam temeritatem praecedens me indul-

---

V. L. 1 [maiorum partiſ] *P* 5 altiore *P* poteſt *Π* 6 [terrena] *P* 7 antiquorum *λ* 8 [re]cognoſcenda *Π* 11 domitori *Π* domitorio *A'* dominatori *μδP* 12 barbarorum *ε* 13 niſi forte (fore *A'*) iuſſiſſet fieri quod ipſe geſſiſſet *αD* niſi forte quod ipſe iuſſiſſet fieri quod ipſe geſſiſſet *ΠV* quod non (in *Q*) iuſſiſſet fieri niſi forte quod ipſe geſſiſſet *λP* 13 et rurſũ *A* et rurſuſ *GμD* rurſuſ *ΠVP* 14 mandatiſ] preceptiſ *ΠV* 15 more *εΠ* modo *δP* timore *Modius* 16 ſi negaſſem *απ'* ſi neglexiſſem (necl. *L*) *λP* 17 indulgentia ueſtre perhennitatiſ *Π*

L. S. 3 triumfiſ *A'* 8 compreh. *Π* 10 deuocio *A* audatiuſ *M* audatior *M* 11 ac] hac *Π* 15 miro] miror *Π* in parendo] imparendo *Π*

gentiae uestrae perennitas animauit. Nam libellum de dilectu atque exercitatione tironum dudum tamquam famulus obtuli; non tamen culpatus abscessi. Nec formido iussus adgredi opus, quod spontaneum cessit inpune.

I. Res igitur militaris, sicut Latinorum egregius auctor carminis sui testatur exordio, armis constat et uiris. Haec in tres diuiditur partes, equites, pedites, classem. Equitum alares dicuntur ab eo, quod ad similitudinem alarum ab utraque parte protegunt acies; quae nunc uexillationes uocantur a uelo, quia uelis, hoc est, flammulis utuntur. Est et aliud genus equitum, qui legionarii uocantur, propterea quod conexi sunt legioni; ad quorum exemplum ocreati sunt equites instituti. Classis item duo genera sunt, unum liburnarum, aliud lusoriarum. Equitibus campi, classibus maria uel flumina, peditibus colles urbes plana et abrupta seruantur. Ex quo intellegitur magis reipublicae necessarios pedites, qui possunt ubique prodesse; et maior numerus militum [sumptu] expensa minore nutritur. Exercitus ex re ipsa atque opere exercitii

---

V. L. 2 exercitatione] exercitio *ΠV* exercitione *Q* 3 formido iuſſuſ *α* formiduluſſuſ L_1 formidoluſſuſ *L*, formiduloſuſ *corr.* in formidoloſuſ *Q* formidoloſuſ *P* formido iuſſu *Π* formido iuſſũ *δ* 4 quod] cũ *π* ceſſit *Π* geſſit *Aμδ* geſſit *P* geſſi *G*

Cap. I. 6 uiriſ *ΠV* uiribuſ *εDP* 7 claſſem *π'* claſſeſ (claſſeſ *A*) *A'P* claſſiſ *μ* 8 alareſ dicuntur *conieci ex* alaſ dicuntur *Aμ* alã dicuntur G_1 alae (ale *Π*) dicuntur *π* alii alareſ dic. *Modius* 9 protegunt *Π* protegant *εδP* 10 abelo *corr.* in auelo *L* ab eo *GP* 12 connexi *G* 13 ſint *λ* claſſiſ *ΠD* claſſeſ *α'* claſſium (claſſũ Q_1) *λ* claſſim *V* clauſiſ G_1 14 alium *α* 16 urbeſ] rupeſ *Korttianus* 2 plana] plena *Π*

18 maiorum *ε* [militum] *St.* peditum *uulg.* ſumptu expenſa (experſa *M*) *α'* ſumptuũ expenſa *G* ſumptuſ expenſa *δ* ſumptu expreſſo *λ* ſumptu et *Π* *uulgo* ſumptu *ut interpretamentum uncis inclusi* 19 ex re ipſa] ex re in ipſa *Π*

S. L. 3 obtuli] optuli *MΠ* 4 impune *Π*

Cap. I. 10 uexillationeſ] exillationeſ *Π* 11 aliut A_1 16 abrubta A_1

nomen accepit, ut ei numquam liceret obliuisci quod uocabatur. Verum ipsi pedites in duas diuisi sunt partes, hoc est in auxilia et legiones. Sed auxilia a sociis uel foederatis gentibus mittebantur; Romana autem uirtus praecipue in legionum ordinatione praepollet. Legio autem ab eligendo appellata est, quod uocabulum eorum desiderat fidem atque diligentiam, qui milites probant. In auxiliis minor, in legionibus longe amplior consueuit militum numerus adscribi. II. Denique Macedones Graeci Dardani phalangas habuerunt, ut in una phalange armatorum VIII milia censerentur. Galli atque Celtiberi pluresque barbarae nationes cateruis utebantur in proelio, in quibus erant sena milia armatorum. Romani legiones habent, in quibus singulis sena milia, interdum amplius, militare consuerunt. Quid autem inter legiones et auxilia interesse uideatur, expediam. Auxiliares cum ducuntur ad proelium, [ex diuersis locis] ex diuersis numeris uenientes, nec disciplina inter se nec notitia nec affectione consentiunt. Alia instituta, alios inter eos est usus armorum. Necesse est autem tardius ad uictoriam peruenire qui discrepant antequam dimicent. Denique cum in expeditionibus plurimum prosit omnes milites unius prae-

---

V. L. 1 liceat *Gδ* 3 [in auxilia et legioneſ. Sed] *ε* uel] et *δ* 4 [uirtuſ] *Π*

Cap. II. 9 macedoneſ *Eπ*G_2 macetioneſ G_1 actioneſ *Aμ* 10 phalangaſ *E* phalangeſ *Π* falangeſ *αδP* fallangeſ *μ* ut – cenſerentur *E* [ut] — cenſebantur *Π* et — cenſuerunt *δP* phalange *Π* falange *εDP* phalanga *E* falanga *V* 12 barbarae *Eπ* barbaricae *ε* proelio] proelia *A* [ex diu. l.] ex diuerſiſ numeriſ *μ* ex diuerſiſ lociſ ex diu. numeriſ *A'* ex diu. lociſ et diu. num. *π* 18 diſcipline — notitiae — affectioni *λ* inter [ſe] *Π* 19 conſentiunt] conſiſtunt *VP* alia] talia *α* inter talia *λ*

S. L. federatiſ *Π* 6 elegendo *ε* appellata] appellanda *ε*

Cap. II. 11 galli] gallii *α* 11 plureſ] pluriſ A_1 12 caterbiſ A_1 praelio *E* 16 expediam] expediat *M* 17 prelium *Π* 18 diſciplina] diſciplinam *α* (notitiam — affectionem *G*) 21 demicent A_1 22 praecepti ſ.] praeceptiſ ſ. *Π*

cepti significatione conuerti, non possunt aequaliter iussa conplere qui ante pariter non fuerunt. Tamen haec ipsa si sollemnibus diuersisque exercitiis prope cotidie roborentur, non mediocriter iuuant. Nam legionibus semper auxilia tamquam leuis armatura in acie iungebantur, ut in his proeliandi magis adminiculum esset quam principale subsidium. Legio autem propriis cohortibus plena cum grauem armaturam, hoc est principes hastatos triarios antesignanos, item leuem armaturam, hoc est ferentarios sagittarios funditores ballistarios, cum proprios et sibi insitos equites legionarios isdem matriculis teneat, cum uno animo parique consensu castra muniat, aciem instruat, proelium gerat; ex omni parte perfecta, nullo extrinsecus indigens adiumento, quantamlibet hostium multitudinem superare consueuit. Documentum est magnitudo Romana, quae semper cum legionibus dimicans tantum hostium uicit, quantum uel ipsa uoluit uel rerum natura permisit. III. Legionum nomen in exercitu permanet hodieque, sed per neglegentiam superiorum temporum robur infractum est, cum uirtutis praemia occuparet ambitio et per gratiam promouerentur milites, qui promoueri consueuerant per laborem. Deinde contubernalibus conpletis stipendiis per testimoniales ex more dimissis non sunt alii substituti. Praeterea necesse est morbo aliquantos debilitari atque dimitti, aliquantos

V. L. 2 fuerunt] fuerint *Π* fecerunt *Lange* 3 ſollemnibuſ *Π* ſolemnibuſ *MGP* ſolempnibuſ *Aλ* ſollempnibuſ *D* ſolam omnibuſ *V* 8 [principeſ — hoc eſt] *εP* 9 ferentarioſ] anteferentarioſ *π'* 10 baliſtarioſ *μπ* 12 acieſ *Π* 14 adium.] amminiculo (*cum glossa superscripta* ſolacio) *Π* 14 quantamlibet] quantumlibet *A'V correxit ita Q* 15 documentum] documento *Π* documenti *P* Cap. III. 20 cum] *P* nam cum *επ'* occupaſſet *rasura corr. in* occuparet *A* 22 deinde] denique *μ* 25 aliquantoſ morbo *π*

S. L. 1 iuſſa] in ſua *Π* 2 complere *Π* 3 cottidie *α'* 4 iubant *Π* 6 proeleandi A_1 6 amminiculum *Π* 8 grauem] graue *Π* 10 fundatoreſ *ε* 11 iſdem] hiſdem *A'P* (idem *V*) teneat] teneant *GΠ* 16 demicanſ A_1 Cap. III. 19 negligentiam *A* 23 completiſ *Π* 24 ſubſiſtituti *α* 25 dimitti] dimittit (dem. *A*) *α'* (demitti *corr. in* dimitti *G*)

deserere uel diuersis casibus interire; ut, nisi annis singulis, immo singulis paene mensibus, in recedentium locum iuniorum turba succedat, quamuis copiosus exhauritur exercitus. Est et alia causa, cur adtenuatae sint legiones, magnus in illis labor est militandi, grauiora arma, plura munera, seuerior disciplina. Quod uitantes plerique in auxiliis festinant militiae sacramenta percipere, ubi et minor sudor et maturiora sunt praemia. Cato ille maior, cum et armis inuictus esset et consul exercitus saepe duxisset, plus se reipublicae credidit profuturum, si disciplinam militarem conferret in litteras. Nam unius aetatis sunt, quae fortiter fiunt; quae uero pro utilitate reipublicae scribuntur aeterna sunt. Idem fecerunt alii conplures, sed praecipue Frontinus, diuo Traiano ab eiusmodi conprobatus industria. Horum instituta, horum praecepta, in quantum ualeo, strictim fideliterque signabo. Nam cum easdem expensas faciat et diligenter et neglegenter exercitus ordinatus, non solum praesentibus, sed etiam futuris saeculis proficit, si prouisione maiestatis tuae, imperator Auguste, et fortissima dispositio reparetur armorum et emendetur dissimulatio praecedentum.

IIII. In omnibus auctoribus inuenitur singulos consules aduersum hostes copiosissimos non amplius quam binas duxisse legiones additis auxiliis sociorum. Tanta

V. L. 1 def.] defere *α'* deferi *GP* [ut] *ε* 2 rec.] fe cedentium *Π* decedentium *uulg.* 3 copiofuf] c. tamen *λ* exhauriatur *δP* 4 eft et (et *G*) milit. *ε* 6 feuerior *ΠDP* feuior *μGV* fenior *A* 9 effet et conf. (et con *in l. er. G*) *Gλπ* effet [et] c. (cunful A_1) *α'* duxiffet] dixiffet *ε* 10 [fe] *π'* 11 in litterif *ε* 14 ab — induftriã *α'Π* ab — induftriã *corr. in* ab — induftria *λ* ob induftriã *G* [ab] — induftria *δP* 16 [in] quantum *δ* 19 proficiet *δP uulgo* 20 fortiffime *Π* expofitio *V* 21 praecedentium *A* praecedentum *μΠ* praecedentium *GδP*

S. L. 1 annif f.] anni f. *α'* 2 paene] poene *A'* recedentium] recidendum *α* iuniorum] iuniorem *Π* 4 cur] quur *Π* atenuatae *μ* 10 reipublice *Π* 13 complures *Π* 15 comprob. *Π* 16 ftrictim] iftrictim *A* 17 expenfaf f.] expenfa f. A_1 negligenter A_1 18 ordinatuf] ordinatof *Π*

in illis erat exercitatio, tanta fiducia, ut cuiuis bello duae legiones crederentur posse sufficere. Quapropter ordinationem legionis antiquae secundum normam militaris iuris exponam. Quae descriptio si obscurior aut inpolitior uidebitur, non mihi sed difficultati ipsius rei conuenit inputari. Adtento itaque animo saepius relegenda sunt, ut memoria intellegentiaque ualeant conprehendi. Necesse est enim inuictam esse rempublicam, cuius imperator militari arte percepta, quantos uoluerit, faciat exercitus bellicosos.

V. Diligenter igitur lectis iunioribus animis corporibusque praestantibus, additis etiam exercitiis cotidianis, quattuor uel eo amplius mensuum iussu auspiciisque inuictissimi principis legio formatur. Nam uicturis in cute punctis milites scripti, cum matriculis inseruntur, iurare solent; et ideo militiae sacramenta dicuntur. Iurant autem per deum et Christum et sanctum Spiritum et per maiestatem imperatoris, quae secundum deum generi humano diligenda est et colenda. Nam imperator cum Augusti nomen accepit, tamquam praesenti et corporali Deo fidelis est praestanda deuotio, inpendendus peruigil famulatus. Deo enim uel priuatus uel militans seruit, cum fideliter eum diligit qui Deo regnat auctore. Iurant autem milites

---

V. L. Cap. IIII. 1 cuiuiſ] cui $G_1\lambda$ cuicui *St.* 2 legioneſ fierent (*ex* fierint *corr.* *Q*) cred. λ 9 facit δ

Cap. V. 13 uel eo] u. et *A* menſuum (menſuum *L* menſuṽ *P*) $\varepsilon\Pi P$ menſum *V* menſium *D* 14 [Nam] Π uicturiſ] picturiſ π 15 milite ſcripto cũ (militeſ ſcriptorũ *L* (*sed* OR *in l. correcto*) matriculiſ (matruculiſ *Q*) inſerti i. ſ. λ 17 deum] dnm̃ *V* Chriſtum etc.] per Xp̃m et per ſc̃m ſp̃m *P* p. xp̃m et p. ſpm̃ ſcm̃ δ 18 imperator *O* imperatori *uulgo* 20 accipit λP

21 eſt praeſtanda (-di *G*) α' et praeſtanda Π eſt et (et *V*) pr. δP eſt ei pr. *Oudendorpius* et inpend. (imp. δ) δP

S. L. Cap. IIII. 1 fidutia $A\lambda$ 3 legioniſ] legioneſ *M* 4 diſcriptio ε obſcurior aut] obſcuriora. Ut A(Q_1) inpolicior α' impolitior Π 6 imputari Π attento Π 8 compreh. Π

Cap. V. 12 cottidianiſ α' 19 auguſti= *A* 21 impendenduſ Π peruigili famulatuſ $A\mu$

omnia se strenue facturos, quae praeceperit imperator, numquam deserturos militiam nec mortem recusaturos pro Romana republica.

VI. Sciendum autem est in una legione decem cohortes esse debere. Sed prima cohors reliquas et numero militum et dignitate praecedit. Nam genere atque institutione litterarum uiros electissimos quaerit. Haec enim suscipit aquilam, quod praecipuum signum in Romano est semper exercitu et totius legionis insigne; haec imagines imperatorum, hoc est diuina et praesentia signa, ueneratur; habet pedites mille centum quinque, equites loricatos CXXXII, et appellatur cohors miliaria; haec caput est legionis, ab hac, cum pugnandum est, prima acies incipit ordinari. Secunda cohors habet pedites DLV, equites LXVI, et appellatur cohors quingentaria. Tertia cohors similiter habet pedites DLV, equites LXVI; sed in hac cohorte tertia ualidiores probari moris est, quia in media acie consistit. Cohors quarta habet pedites DLV equites LXVI. Cohors quinta habet pedites DLV, equites LXVI; sed et quinta cohors strenuos desiderat milites, quia, sicut prima in dextro, ita quinta in sinistro ponitur cornu. Hae quinque cohortes in prima acie ordinantur. Sexta cohors habet pedites DLV, equites LXVI; in ipsa quoque enucleati adscribendi sunt iuniores, quia in secunda acie post aqui-

---

V. L. 1 [ſe] Π 2 nec] uel μ

Cap. VI. 1 *In εP caput per hoc comma, quod ad inscriptionem pertinet, incipit* 'Item quot militeſ in una cohorte ſint'. eſt autem P *sequentes numeros litteris exprimunt* μΠVP 12 CXXXII] CXXXVI D centum triginta ſex V haec prima eſt apud (aput P) legioneſ λP miliaria ε miliari Π millenaria E militaria DP militaria V 14 dlvii D 15 [et] appell. Π 16 [tertia] Π 21 hae quinque] haec q. Π Nam q. λ 23 enucleatim π' 24 quia in] quiā λ qui in Π

S. L. 1 ſtrenue] ſtrue A_1 3 pro Romana republica] porro manere publicā (-a *M*) α

Cap. VI. 4 decim A_1 8 ſuſcipit] ſuſcepit α aquilam] aquila Π 17 conſiſtit] conſiſtet α' 21 cornu. hae] cornuę A_1 24 aſcribendi Π

lam et imagines cohors sexta consistit. Cohors VII. habet pedites DLV, equites LXVI. Cohors VIII. habet pedites DLV, equites LXVI; sed et ipsa animosos desiderat uiros, quia in secunda acie consistit in medio. Cohors nona habet pedites DLV, equites LXVI. Cohors X. habet pedites DLV, equites LXVI; et ipsa bonos consueuit accipere bellatores, quia in secunda acie sinistrum possidet cornum. His decem cohortibus legio plena fundatur, quae habet pedites sex milia centum, equites DCCXXX. Minor itaque numerus armatorum in una legione esse non debet; maior autem interdum esse consueuit, si non tantum unam cohortem sed etiam alias miliarias fuerit iussa suscipere.

VII. Antiqua ordinatione legionis exposita, principalium militum et, ut proprio uerbo utar, principiorum nomina ac dignitates secundum praesentes matriculas indicabo. Tribunus maior per epistolam sacram imperatoris iudicio destinatur. Minor tribunus peruenit ex labore. Tribunus autem vocatur ex tribu, quia praeest militibus, quos ex tribu primus Romulus legit. Ordinarii dicuntur qui in proelio, quia primi sunt, ordines ducunt. Augustales appellantur qui ab Augusto ordinariis iuncti sunt. Flauiales item, tamquam secundi Augustales, a diuo Vespasiano sunt legionibus additi. Aquiliferi qui aquilam

---

V. L. 3 [et] ipſa *PΠ* 5 et equiteſ *A* *iterant post nonam cohortem uerba* ſed et ipſa an. — medio ε *(erasit G)* 6 accipere] habere *G* 7 cornu *λπ* XXX *EAQδ* triginta *MLP* XXXX *G* triginta ſex *Π* uiginti ſex *uulgo. Vegetius ipse uidetur errasse* 12 miliariaſ] militaria *V*

CAP. VII. 18 ex labore] ut ex labore *α fortasse recipiendum* 21] quia primi ſunt] *αV* primi quia primi ſunt *Π* primoſ *λD uulg.* primi ſunt et *Giss. Korttianus* 2 qua primi ſunt *Oud.* [quia primi ſunt] *Lang* 22 quia *Π*

S. L. 2 octaba *Π* 8 decim A_1 12 unam cohortem] unam hortem *α'* (unum hoſtem *λ*)

CAP. VII. 17 epiſtolam] epſtam *A* 18 iuditio *A'* diſtinatur *A'* 21 praelio *Π* 23 ueſpaſiono A_1 24 aquiliferi] aquilifero *α'*

portant. Imaginarii qui imperatoris imagines ferunt. Optiones ab adoptando appellati, quod antecedentibus aegritudine praepeditis hi tamquam adoptati eorum atque uicarii solent uniuersa curare. Signiferi qui signa portant, quos nunc draconarios uocant. Tesserarii qui tesseram per contubernia militum nuntiant; tessera autem dicitur praeceptum ducis, quo uel ad aliquod opus uel ad bellum mouetur exercitus. Campigeni, hoc est antesignani, ideo sic nominati, quia eorum opera atque uirtute exercitii genus crescit in campo. Metatores qui praecedentes locum eligunt castris. Beneficiarii ab eo appellati, quod promouentur beneficio tribunorum. Librarii *ab eo*, quod in libros referunt rationes ad milites pertinentes. Tubicines cornicines et bucinatores qui tuba uel *aere curuo* uel bucina committere proelium solent. Armaturae duplares qui binas consecuntur annonas, simplares qui singulas. Mensores qui in castris ad podis*mum* demetiuntur loca, in quibus tentoria milites figant, uel hospitia in ciuitatibus praestant. Torquati duplares, tor*quati* sesquiplares; torques aureus solidus uirtutis praemium

---

V. L. 1 imaginarii *ε* imaginiferi *Π* imaginarii uel imaginiferi *δP Oud.* 2 ab optando *δP* quod] qui G_1 [antec. — praeped.] *λ* 3 adoptati cum eorum uicario *λ* ad. *ceu* eor. uicarii *Scriu.* 4 procurare *δλ* 5 tefferam] teffera *α'* tefferaf *Korttianus* 2 *Otto* teffaraf *Giss.* 8 campigenii *π'* 9 antefignani *Π* ante fignã *α'* ante fignum G_1P_1 ante figna $λG_2$ antefignarii *δ* uirtute exercitii genuf *AΠD* u. ex. geniuf *V* uirtutef exercitui genuif *M* uirtute exercitui Ĩgenfuif *G Oud.* uirtutef exercituf genuf *λP* uirtute exercitui uigenf *uif Sch.* 10 in campo met. *α* [I.] c. m. *λ* mercatoref *Π* 11 [caftrif] *Π* appellantur *Π* 13 librif *δP* referunt *Lang* referant *O* 14 aere curuo *π* aere cornuo *Aμ* aereo cornu *G Oud.* 16 qui binaf — qui fingulaf *Π* quia b. — quia fing. (fingulif *δ*) *εδP* menfurif *δ* (*puncto post* fing. *sublato*) 18 metuntur *Π* figunt *Π* 20 fefquiplaref *Scriuerius* fimplaref *O* torq.] quibuf torquef *P* foliduf] folidae *λ* foliuf *Π*

S. L. 3 praepeditif] praeperitif *α'* 4 hii A_1 6 contubernia] contuberniam *Π* teffera] teffer *μ* 15 committere] committerere *M* 17 menforef] mefforef *μ* 18 hofpicia *M* 20 torquif *Π* (*V*)

fuit, quem qui meruisset praeter laudem interdum duplas consequebatur annonas; duplares duas, sesquiplares unam semis consequebantur annonam. Candidati duplares, candidati simplares. Hi sunt milites principales, qui priuilegiis muniuntur. Reliqui munifices appellantur, quia munera facere coguntur.

VIII. Vetus tamen consuetudo tenuit, ut ex primo principe legionis promoueretur centurio primi pili, qui non solum aquilae praeerat, uerum etiam quattuor centurias, hoc est CCCC milites, in prima acie gubernabat. Hic tamquam caput totius legionis merita consequebatur et commoda. Item primus hastatus duas centurias, id est CC homines, ducebat in acie secunda, quem nunc ducenarium uocant. Princeps autem secundus primae cohortis centuriam semis, hoc est CL homines, gubernabat. Ad quem in legione prope omnia, quae ordinanda sunt, pertinent. Item secundus hastatus centuriam semis, id est CL homines, regebat. Triarius prior centum homines gubernabat. Sic decem centuriae cohortis primae a quinque ordinariis regebantur. Quibus magnae utilitates et magnus honor est a ueteribus constitutus, ut ceteri milites ex tota legione omni labore ac deuotione contenderent ad tanta praemia

---

V. L. 1 propter laudem *λ* ꝓpet̄ l. *P* duplaſ] duplareſ *λ* 2 duplareſ ſinquiplareſ (ſiquipl. *G*) duplareſ duaſ ſenquiplareſ *ε* duplareſ ſex (ex *P*) qui plureſ duaſ ſeſqui *δP* duplareſ duaſ ſeſquiplareſ *Oudendorpius* 5 quia propter munera (numera *Q*) facere miliciam (milit. *P*) c. *λP*

Cap. VIII. 7 tamen] autem *λ* 14 princepſ autem ſecunduſ *Π* principeſ autem *V* princepſ autem *εDP* 15 centuriam et ſemiſ *Π* . *primum hastatum et principem locos mutasse censet Lange (hist. mut. rei mil. p. 88)* 17 centuriam et ſemiſ *Π* 13 [hom. regebat triariuſ prior cent.] *ε prob. Salmas. d. r. m.* c. 6 18 prior] poſterior *Lange* 19 centuriiſ *ε* [primae coh. a quinque ord.] *ε* 20 utilitatiſ *εδ* utilitatiſ *corr. in* utilitateſ *P* 21 [eſt] *Π* ceteri] centum *δ*

S. L. 1 duplaſ] duplax *Π* 2 unam] unum *α* 3 conſequebantur] conſequebatur *Aμ* candedati *A'* candedati *A'* 4 hii *A*

Cap. VIII. 10 gubernauat *Π* 12 haſtatuſ] haſtutus *α'* aſtatuſ *corr. in* aſtatuſ *G* centoriaſ *M* 19 decim A_1 22 contenderent] contenderet *A*

peruenire. Erant etiam centuriones, qui singulas centurias curabant; qui nunc centenarii nominantur. Erant decani, denis militibus praepositi, qui nunc caput contubernii uocantur. Secunda cohors habebat centuriones quinque; similiter tertia quarta usque ad decimam cohortem. In tota autem legione erant centuriones quinquaginta quinque. VIIII. Sed legati imperatoris ex consulibus ad exercitus mittebantur, quibus legiones et auxilia uniuersa obtemperabant in ordinatione pacis uel necessitate bellorum, in quorum locum nunc inlustres uiros constat magistros militum substitutos, a quibus non tantum binae legiones sed etiam plures numeri gubernantur. Proprius autem iudex erat praefectus legionis, habens comitiuae primi ordinis dignitatem, qui absente legato tamquam uicarius ipsius potestatem maximam retinebat. Tribuni uel centuriones ceterique milites eius praecepta seruabant. Vigiliarum siue profectionis tessera ab eodem petebatur. Si miles crimen aliquod admisisset, auctoritate praefecti legionis a tribuno deputabatur ad poenam. Arma omnium militum, item equi vestes annona ad curam ipsius pertinebat. Disciplinae seueritas, exercitatio non solum peditum sed etiam equitum legionariorum praecepto eius cotidie curabatur. Ipse autem iustus diligens sobrius legionem sibi creditam adsiduis operibus ad omnem deuotionem, ad omnem formabat industriam, sciens ad prae-

---

V. L. 2 nunc et centenarii Π 6 in totam a. legionem *A* Cap. VIIII. 10 [nunc] μ illuſtriſ *V* 19 arma autem omn. *P* 20 ueſtiſ Π pertinebant λδ*P* 21 diſciplinae] d. iuſ (uiſ *D*) et ſeueritaſ δ*P* *uulgo* ſeueritatiſ λ exercitatio Π*VP* exercitio α'*QD* exercitio *corr. in* exercitia *L* exercitia *G* 23 curabantur Π*L* iuſtuſ Π cuſtuſ MQ_1 cuſtoſ *A'L* iuſtum δ*P* 24 ad omnem deuotionem adformabat induſtriam ε

S. L. Cap. VIIII. 8 exercitoſ α 10 illuſtreſ Π 11 ſubtitutoſ *M* 12 numeri] muneri Π 14 legato] legatio *A* 16 centurioneſ] centurineſ *M* militeſ eiuſ] militereſ A_1 (militareſ A_2) 18 admiſiſſet] ammiſiſſet Π auctoritate] auctoritatem *A*μ 22 praecepto] praeceptoſ α' 23 cottidie *A*μ 24 aſſiduiſ Π

fecti laudem subiectorum redundare uirtutem. X. Erat etiam castrorum praefectus, licet inferior dignitate, occupatus tamen non mediocribus causis, ad quem castrorum positio, ualli et fossae aestimatio pertinebat. Tabernacula uel casae militum cum inpedimentis omnibus nutu ipsius curabantur. Praeterea aegri contubernales et medici, a quibus curabantur, expensae etiam, ad eius industriam pertinebant. Vehicula sagmarii necnon etiam ferramenta, quibus materies secatur uel caeditur, quibusque aperiuntur fossae, contexitur uallum †aquaeductus; item ligna uel stramina arietes onagri ballistae ceteraque genera tormentorum ne deessent aliquando, procurabat. Is post longam probatamque militiam peritissimus omnium legebatur, ut recte doceret alios quod ipse cum laude fecisset. XI. Habet praeterea legio fabros tignarios, structores carpentarios ferrarios, pictores reliquosque artifices ad hibernorum aedificia fabricanda, ad machinas turres ligneas ceteraque, quibus uel expugnantur aduersariorum ciuitates uel defenduntur propriae, praeparatos, qui arma uehicula ceteraque genera tormentorum uel noua face-

---

V. L. 1 red.] ſecundare G_1 Cap. X. 6 [Praeterea — curabantur] *Π* 8 ſagmarum *λ* 9 ſecatur] ſecatur (n above t) *Π* ſerratur *Stewechius* ceduntur *Π* *sed* un *in l. er.; subest* i 10 conteſſitur uallum aquae doctuſ *A* conteſſitur u. aeque doctuſ *M* conteſſitur (*corr. in* contexitur) u. aequae ductuſ *G* conteſſituſ (conteſ. ſituſ *L*) u. aquae ductuſ *λ* contexitur uall. aquae ductuſ *π* c. u. et aquaeductuſ *Kortlianus* 2 aquaeductuſ, contexitur u. *Oud.* conſepitur uallum aqua educitur *Ianus Guilielmus* contexitur uallum atque aquae ductuſ *fortasse legendum.* Cap. XI. 15 lignarioſ *π* 16 piſtoreſ *Π* picatoreſ *Korttius* 17 aedificia fab.] edificationem fabricandam *Π* machinaſ et turreſ *Π* 20 ueh.] qui uehicula *δP*

S. L. 1 redundare] retundare *A* Cap. X. 4 ualli] belli *μ* 5 caſae] cęſae *α*' (*Q*) imped. *Π* nutu] notu *A* 8 uehicula ſagmarii] uehiculaſ agmarii *M* uehiculaſ agmari *A* 11 ſtramina] iſtramina *A* 12 iſ] hiſ *α* Cap. XI. 15 ſtructoreſ] iſtructoreſ *A* 16 pictoreſ] pictoriſ *M* arteficeſ A_1 17 aedificia] aedifia A_1 19 praeparatoſ] preparatuſ *Π* 20 faceret (n above e) *A*

rent uel quassata repararent. Habebant etiam fabricas scutarias loricarias arcuarias, in quibus sagittae missibilia cassides omniaque armorum genera formabantur. Haec enim erat cura praecipua, ut quicquid exercitui necessarium uidebatur numquam deesset in castris, usque eo, ut etiam cunicularios haberent, qui ad morem Bessorum ducto sub terris cuniculo murisque intra fundamenta perfossis inprouisi emergerent ad urbes hostium capiendas. Horum iudex proprius erat praefectus fabrum. XII. Decem cohortes habere diximus legionem. Sed prima erat miliaria, in qua censu genere litteris forma uirtute pollentes milites mittebantur. Huic tribunus praeerat armorum scientia, uirtute corporis, morum honestate praecipuus. Reliquae cohortes, prout principi placuisset, a tribunis uel a praepositis regebantur. Tanta autem seruabatur exercendi milites cura, ut non solum tribuni uel praepositi contubernales sibi creditos sub oculis suis iuberent cotidie meditari, sed etiam ipsi armorum arte perfecti ceteros ad imitationem proprio cohortarentur exemplo. Tribuni autem sollicitudo, tribuni laudatur industria, cum miles ueste nitidus, armis bene munitus ac fulgens, exercitii usu et disciplina eruditus incedit.

XIII. Primum signum totius legionis est aquila, quam

V. L. 1 quaſſa *Π* 4 neceſſariũ *ita, ut* iũ *in l. er. appareat* *M* 9 praef. fabrum *α* [praef. fabrum] *Π* praef. fabrorum *G₂λδP* Cap. XII. 10 diximuſ habere legionem *Π* 11 pollenteſ] pollicenteſ *μ* 12 armorum] armatorum *A'* 15 ſeruabantur *A'* 16 exercendi militeſ c. *AΠ* e. militiſ c. *M* exercendiſ militibuſ c. *δP* militiſ c. exercendi *G* ꝑpoſiti *Π* 19 hortarentur *π* 20 tribuni a. ſoll. tribuni laudatur induſtria *α* tr. a ſoll. tribuni laudabatur i. *δ* tr. a. ſoll. [tr.] laudatur induſtria *Π* tr. a. ſoll. per hanc laudatur induſtriã *λP* (*sed* per hanc *i. er. a* *P₂*) 22 iuſſu *ε* incedat *V* incedenſ *D*

S. L. 2 loricariaſ] lucariaſ *α* 7 ducto] ductu *Π* muriſ] muroſ *A'* 8 inprouiſi] inprobi (inprobiſ *G*) ſi *α* improu. *Π* Cap. XII. 18 cottidie *Aμ* 19 cohorterentur *A₁*
22 incedit] incaedit *A* incidit *M*
Cap. XIII. 23 legioniſ eſt] legionarem *A₁* aquila] aquilam *α'*

aquilifer portat. Dracones etiam per singulas cohortes a draconariis feruntur ad proelium. Sed antiqui, quia sciebant in acie commisso bello celeriter ordines aciesque turbari atque confundi, ne hoc posset accidere, cohortes in centurias diuiserunt et singulis centuriis singula uexilla constituerunt, ita ut, ex qua cohorte uel quota esset centuria, in illo uexillo litteris esset adscriptum, quod intuentes uel legentes milites in quantouis tumultu a contubernalibus suis aberrare non possent. Centuriones insuper, qui nunc centenarii uocantur, [nimium bellicosos] loricatos transuersis cassidum cristis, ut facilius noscerentur, singulas iusserunt gubernare centurias, quatenus nullus error existeret, cum centeni milites sequerentur non solum uexillum suum sed etiam centurionem, qui signum habebat in galea. Rursus ipsae centuriae in contubernia diuisae sunt, ut decem militibus sub uno papilione degentibus unus quasi praeesset decanus, qui caput contubernii nominatur. Contubernium autem manipulus uocabatur ab eo, quod coniunctis manibus pariter dimicabant.

V. L. Cap. XIII. 2 [quia] Π 6 uel] ut *M* et ut λ 7 in ipſo uexillo Π [in] illo (illi *V*) u. δ ^{in}illo u. *P* 9 poſſint. $\varepsilon\Pi$ poſſunt δP 10 nimium bellicoſoſ (-uſ *A*) luricatoſ α n. bellicoſoſ loricatoſ $L\pi$ n. bellicoſoſ luricato^{ſ2} *Q* tumultu belli conoſ litteratoſ *Oud.* [n. bellic.] loricatoſ *Lang*, *alia proposuerunt Scriuerius et Otto* 11 caſſidi Π criſtiſ] criſtiſ litterat habebant ut (*sed* criſtiſ *a* Q_2 *in l. er.*) λ cr. literaſ habebanſ quo & *P* criſtiſ (criiſtiſ *D*) quo δ 11 noſcerentur] n. habenteſ *Oud.* 12 ſingulaſ] quoſ ſingulaſ (quoſ *in P supra lineam addito*) λP 12 quatenuſ nulluſ error] quatinuſ error non δ quatenuſ err. non *P* 13 centeni π centi *A* centum μG 17 unuſ qui pr. dec. [qui] caput λ quaſi] quoque *susp. Stewechius* 18 manipuloſ uocabatur *M* manipuloſ uocabant λ [c.]iunctiſ δP

S. L. 1 aquili≡fer *A* 3 comiſſo *A* 4 poſſet] poſſit ε 5 uexilla] -la *syllaba a* 2 *in l. er.* *A* 6 eſſet cent.] eſſe c. α 7 adſcriptum] adſcriptam *A'* aſcriptum Π 13 exſiſteret *A* 15 contubernia] contubernię Π 16 pampilione A_1 19 demicabant *A'*

XIIII. Quemadmodum inter pedites centuria uel manipulus appellatur, ita inter equites turma dicitur; et habet una turma equites XXXII. Huic qui praeest decurio nominatur. Centum enim decem pedites ab uno centurione sub uno uexillo gubernantur: similiter XXXII equites ab uno decurione sub uno uexillo reguntur. Praeterea sicut centurio eligendus est magnis uiribus, procera statura, qui hastas uel missibilia perite iaculetur et fortiter, qui dimicare gladio et scutum rotare doctissime nouerit, qui omnem artem didicerit armaturae, uigilans sobrius *agilis*, magis ad facienda quae ei imperantur quam ad loquendum paratus, contubernales suos ad disciplinam retineat, ad armorum exercitium cogat, ut bene uestiti et calciati sint, ut arma omnium defricentur ac splendeant; similiter eligendus est decurio, qui turmae equitum praeponatur, inprimis habili corpore, ut loricatus et armis circumdatus omnibus cum summa admiratione equum possit ascendere, equitare fortissime, conto scienter uti, sagittas doctissime mittere, turmales suos, id est sub cura sua equites positos, erudire ad omnia quae equestris pugna deposcit, eosdem cogere loricas suos uel catafractas contos et cassides frequenter tergere et curare. Plurimum enim terroris hostibus armorum splendor inportat. Quis credat

---

V. L. Cap. XIIII. *Inscriptionem uerborum contextui inserunt ideoque numero huius capitis omisso numeros sequentium semper uno iusto inferiores praebent* ε 4 centum en. et decem δ c. etenim et d. *P* 5 [gubern. — uexillo] δ 7 centurio] in2 centuria *Π* magnuſ *A* 8 miſſilia *ΠP* 9 rotare] portare *Π* 12 retinebat P_1 13 cogit $Π_1$ ueſtiant *Π* [et] α 14 ſ̃ *G* 16 habili π'*G* nabili α' ſtabili *Q* ſtabili *L* ſtabili *corr. in* habili *P* [ut] *G* loricatuſ] lorica *Π* 22 tergere (tegere *Π*) et curare π tergere curare α ut tergere curare *Paris*. 6503 tergere curare ſameare (ſameareſ *Q*) λ

S. L. Cap. XIIII. 1 quemammodum *Π* 2 ita ut *A* (*non Par*. 6503) 7 elegenduſ (-um A_1) ε 9 doctiſſime] doctiſſimo α' 10 uigilanſ] uigilianſ A_1 agiliiſ *A* 15 elegenduſ ε 17 ammiratione *Π* 20 poſſitoſ *A*' depoſcit] depoſitiſ *Π* 23 import. *Π*

militem bellicosum, cuius dissimulatione situ ac robigine arma foedantur? Non solum autem equites sed etiam ipsos equos adsiduo labore conuenit edomari. Itaque ad decurionem et sanitatis et exercitationis tam hominum quam equorum pertinet cura.

XV. Nunc, qualiter instruenda sit acies, si pugna immineat, declaretur unius legionis exemplo; quod, si usus exegerit, transferri possit ad plures. Equites locantur in cornibus. Acies peditum a prima coborte incipit ordinari in cornu dextro. Huic cohors secunda coniungitur. Tertia cohors in media acie conlocatur. Huic adnectitur quarta. Quinta uero cohors sinistrum suscipit cornum. Sed ante signa et circa signa nec non etiam in prima acie dimicantes principes uocabantur, hoc est ordinarii ceterique principales. Haec erat grauis armatura, quia habebant cassides catafractas ocreas scuta gladios maiores, quos spathas uocant, et alios minores, quos semispathia nominant, plumbatas quinas positas in scutis, quas primo impetu iaciunt, item bina missibilia, unum maius ferro triangulo unciarum nouem, hastili pedum quinque semis, quod pilum uocabant, nunc spiculum dicitur, ad

---

V. L. 3 adſidue G_1 4 et ſanitatiſ et exercit. *Gπ* (*in P* ion *in l. er.*) et ſameatiſ et ex. *M* et ſanitatiſ exercitationiſ *A* [et ſ. et] *λ*

Cap. XV. 8 tranſferri] ut tranſferri *λD*(*V?*) 11 annectatur *Π* 12 cornu *λπ* 13 ante ſignũ *G* circa] citra *uulg.* 15 quia] qui *λP uulgo* que *Π* 16 habebat *Π* 17 quaſ *Aμ* ſemiſpathia *μP* ſemiſpatia *A'* ſemiſpathiaſ *Π* [et aliaſ min. — nominant] *V* ſemiſpatiũ *D* 19 miſſilia *ΠP* 20 haſtile *PSt.* nouem] nouem ſiue pedali *Π* 21 et ſemiſ *δP* pilum tunc uocabant *Π*

S. L. 1 bellicoſum] bellicoſo *Π* diſſimulatione] deſimulatione *ε* robigine] robiginem *α'* 2 foedantur] foederantur *α'* fobea≡tur *Π* 3 aſſiduo *Π* labore] laborare *A'*

Cap. XV. 6 qualiter] pariter *Π* immineat *αΠ* inm. *λ* 9 a] ac *Π* 10 cornu] corno *α'* 11 collocatur *A'Π* 12 ſuſcipit] ſuſcepit *A* 14 ordinarii] ordinari A_1 17 ſpataſ *O* quoſ ſemiſp.] quo ſemiſp. *α'* 18 nominant] nominantur *A* 20 untiarum *μG*

cuius ictum exercebantur praecipue milites, quod arte et uirtute directum et scutatos pedites loricatos equites saepe transuerberat; aliud minus, ferro unciarum quinque, hastili pedum trium semis, quod tunc uerriculum, nunc uerutum dicitur. Prima acies principum, secunda hastatorum armis talibus docetur instructa. Post hos erant ferentarii et leuis armatura, quos nunc exculcatores et armaturas dicimus; scutati qui plumbatis gladiis et missibilibus accincti, sicut nunc prope omnes milites uidentur armati. Erant item sagittarii cum cassidibus catafractis et gladiis, sagittis et arcubus. Erant funditores, qui ad fundas uel fustibalos lapides iaciebant. Erant tragularii, qui ad manuballistas uel arcuballistas dirigebant sagittas. Secunda acies similiter armabatur, in qua consistentes milites hastati uocabantur. Sed in secunda acie dextro cornu cohors sexta ponebatur, cui iungebatur septima. Octaua cohors mediam aciem tenebat nona comitante. Decima cohors in secunda acie sinistrum semper obtinet cornum. XVI. Post omnes autem acies triarii cum scutis catafractis et galeis ocreati cum gladiis semispathiis plumbatis binis missibilibus locabantur, qui genu posito subsidebant, ut, si primae acies uincerentur, ab his quasi

---

V. L. 3 tranſuerberabat *P* 3 haſtile *λPG₂ St.* ſemiſ trium *A* 5 uerutum *δ* uerrutum *AμΠPG₂* uel rutum *G₁* 7 ferrentarii *G* armaturae *λ* exc.] excalcutoreſ *V* proculcatoreſ *Amm. Marc.* 21, 10, 10. ſculcatoreſ *uel* ſcultat. *Schuchardt* (l. l. II 374) 8 miſſilibuſ *D* meſſilibuſ *P* 10 erant. Item *εΠ* Erant igitur *P* 11 ad] et *Π* 13 manubaliſtaſ (manūbaliſt. *V* manu bal. *D*) uel arcubaliſtaſ (arcu[b.] *D*) *O* 18 obtinebat *uulgo* 19 cornu *λπ* Cap. XVI. 20 ſemiſpathiiſ *Π* ſemiſpatiiſ *QDP* ſemiſpatiſ *V* ſemiſpaciiſ *G* ſemi ſpaciiſ *L* ſemi hiſpatiiſ *A* ſemi hiſpaciiſ *M* 21 miſſilibuſ *P* 22 prima acieſ uinceretur *εP*

S. L. 1 ictum] ictu *Π* 3 aliut *α'* untiarum *μG* 5 aſtatorum *Π* 6 inſtructa] infricta *M* 12 tragularii] tragulari *Π* 15 haſtati] adſtati *A'* aſſtati *M* aſtati *Π* acie] acieſ *A₁* 19 cornum] corum *M* Cap. XVI. 21 locabantur] locabuntur *α* genu] geno *M* poſito ſubſidenteſ] poſitoſ (poſſitoſ *A*) obſidenteſ *ε*

de integro reparata pugna posset reparari uictoria. Omnes antesignani uel signiferi, quamuis pedites, loricas minores accipiebant et galeas ad terrorem hostium ursinis pellibus tectas. Centuriones uero habebant catafractas et scuta et galeas ferreas, sed transuersis et argentatis cristis, ut celerius agnoscerentur a suis. XVII. Illud autem sciendum est et modis omnibus retinendum, commisso bello prima ac secunda acies stabat inmota; triarii quoque residebant. Ferentarii autem armaturae exculcatores sagittarii funditores, hoc est leuis armatura, aduersarios prouocabant ante aciem praecedentes. Si hostes fugare potuerant, sequebantur; si eorum uirtute aut multitudine premebantur, reuertebantur ad suos et post eos stabant. Excipiebant autem proelium grauis armatura, et tamquam murus, ut ita dicam, ferreus stabat et non solum missibilibus sed etiam gladiis comminus dimicabant. Et si hostes fugassent, non sequebatur grauis armatura, ne aciem suam ordinationemque turbaret et ad dispersos recurrentes hostes incompositos obprimerent, sed leuis armatura cum funditoribus sagittariis et equitibus fugientes sequebatur inimicos. Hac dispositione atque cautela

---

V. L. 1 reparari (*in Q* ari *in fine lineae* repa *posito a* 2 *add.*) ε ſperari uictoria *Π* ſperare uictoriam *δP* reſpirare uictoria *St.* reperiri uict. *Schwebelius cum codice recentiore, quem Guelpherbytanum C dicit.* 2 anteſignani $M\delta A_2 G_2$ ante ſignã A_1 ante ſignam P_1 ante ſigna *Π* ante ſignum *λ* ante ſignati G_1 autem ſignarii *uulgo; sed cf.* II, 2 3 urſiniſ] hirſutiſ *cum uno Susiano Stewechius* 5 [ſed] *δ* 6 cognoſcerentur *Π*
Cap. XVII. 9 exculcatoreſ G_2 et exculcatoreſ *Π* et ſcutatoreſ δ^{p2} et ſcultatoreſ *P* ſculcatoreſ *α'* ſcultatoreſ *LG* ſcultatoreſ *Q* cf. II, 15 11 [ante] aciem *Π* ſi] cum *Π* 12 potuerant *α'Π* potuerint *G* poterant *λ* potuiſſent *δP* aut] ac *δP Paris.* 6503 14 excipiebat *λP* graueſ armaturae *δ* 15 et] quae *δP* ſtabant *δ* 16 miſſilibuſ *P* dimicabat *λP* 17 fugaſſet *λP* fugiſſent *cum Vossiano Oud.* 20 [et] *δ* 21 ſequebantur *Π*

S. L. 3 galleaſ A_1 5 galleaſ A_1 criſtiſ] chriſtiſ *α'* 6 agnoſcerentur] agnoſcentur A_1 Cap. XVII. 8 immota *Π* 11 praecedenteſ] praecidenteſ *α'* 12 fogare *α'* 14 praelium *Π* 19 obprimerent *Gλ* obpremerent A_1 opprimerent *Mπ* 21 hac] ac *π*

sine periculo legio uincebat aut superata seruabatur incolumis, quia legionis ius est facile nec fugere nec sequi. XVIII. Sed ne milites aliquando in tumultu proelii a suis contubernalibus aberrarent, diuersis cohortibus diuersa in scutis signa pingebant, ut ipsi nominant, digmata, sicut etiam nunc moris est fieri. Praeterea in auerso scuto uniuscuiusque militis litteris erat nomen adscriptum, addito et ex qua esset cohorte quaue centuria.

Ex his igitur apparet legionem bene institutam quasi munitissimam esse ciuitatem, quae omnia proelio necessaria secum ubique portaret nec metueret repentinum hostium superuentum, quae etiam in mediis campis *subito* fossa se ualloque muniret, quae omne genus contineret armorum. Si quis igitur pugna publica superari barbaros cupit, ut diuinitatis nutu, dispositione imperatoris inuicti reparentur ex tironibus legiones, uotis omnibus petat. Intra breue autem spatium temporis iuniores diligenter electi et exercitati cotidie non solum mane sed etiam post meridiem omni armorum disciplina uel arte bellandi ueteres illos milites, qui orbem terrarum integrum subegerunt, facile coaequabunt. Nec moueat, quod olim est

V. L. Cap. XVIII. 3 *In inscriptione* auerſiſ $\alpha'\pi Q$ aduerſiſ *G* aduerſiſ *sed* ad *in l. er. L* 5 pingebantur [ut] *Π* digmata *μΠP* dignata *A'* idkmata *V* idiomata *D* 6 aduerſo *λ* 7 erat n.] nomen erat *π* addito et *A'P Giss.* addito eo *D* addito *ΠVμ* 10 ciuitatem eſſe *δP* 11 metuere *δP* 12 [ſuperuentum] *Π* 13 omne genuſ contineret armorum *Π* o. g. militum contineret armorum *ε* o. g. militum omne genuſ contineret armorum *δ* o. g. militum o. g. cont. armaturarum *P Oud.* o. g. militum contineret et armorum *Giss. Editio Coloniensis* 1524 14 q̄ *A* qui *corr. in* quiſ *GQ* pugna ualida publica *P* ſuperaret *λ* ſuperare *G uulg.* 15 nutu et d. *λ* 16 petat] conpetentibuſ *λ*

S. L. 1 incolomiſ *ε* (*DP*)
Cap. XVIII. 3 proeli *M* praelii *AΠ* 3 aberrarent] oberrarent *Π* 8 aſcriptum *Π* 9 inſtitutam] inſtituta *Π* 10 proelio] praelia *A* proelia *G* 12 quae] quem *M* 18 cottidie *αL* 19 meridiem] meridię A_1 meridiae *M* bellandi] uellandi *α'* ueteroſ *α* 21 coaequabunt] quoaequabunt A_1 coaequabant *Π* mobeat *Π*

consuetudo mutata, *quod* nocuit; sed huius felicitatis ac prouisionis est perennitas tua, ut pro salute reipublicae et noua excogitet et antiqua restituat. Omne opus difficile uidetur, antequam temptes; ceterum si exercitati et prudentes uiri dilectui praeponantur, celeriter manus bellis apta poterit adgregari et diligenter institui. Quiduis enim efficit sollertia, si conpetentes non denegentur expensae.

XVIIII. Sed quoniam in legionibus plures scholae sunt, quae litteratos milites quaerunt, ab his, qui tirones probant, in omnibus quidem staturae magnitudinem, corporis robur, alacritatem animi conuenit explorari; sed in quibusdam notarum peritia, calculandi computandique usus eligitur. Totius enim legionis ratio, siue obsequiorum siue militarium munerum siue pecuniae, cotidie adscribitur actis maiore prope diligentia, quam res annonaria uel ciuilis polyptychis adnotatur. cotidianas etiam in pace uigilias, item excubitum siue agrarias de omnibus centuriis et contuberniis uicissim milites faciunt; ut ne quis contra iustitiam praegrauetur aut alicui praestetur

V. L. 1 mutua *α'* quod nocuit *Kortlius* quae (q. *Π* q *Q* q: *L*) nocuit (uiguit nocuit *D*) *πλ* ſed nocuit *α* 3 omne] o. itaque *λ* 4 uitetur *Π* anteq. t.] antequam temptet *Π* ante temptamentum *G* 5 proponantur *μP* delectui *δ* dil. *corr. in* del. *P* 6 belli apta (*in Π a* 2) *πλ* belli lapta *α'* belli lapſa *G*

Cap. XVIIII. 9 [pluref] *Π* 10 [ſunt] *Π* 11 quidem] fidem *Π* 12 ſtatutae *corr. in* ſtaturae *M* ſtatura *λ* magnitudinem *δ* magnitudinif *AμΠ* magnitudinef *G* magnitudinif *corr. in* magnitudinem *P* r. et alacrit. *λ* 15 munerum *A'* numerum *μΠP* numeruf *δ* numerorum *uulgo* 16 actif *μΠ* hactif *A'* chartif *Π* artif *δ* 17 polyptychif *Scriuerius* polipticif *αLDP* polyptihif *Π* polypticif *V* pulipticif *Q*

S. L. 3 reſtituat] reſtituet *A'* 4 exercitati] exercitatio *Π* 6 aggregari *Π* 7 compet. *Π* denegentur] degentur *Π* denegetur *M*

Cap. XVIIII. 9 ſcolae *O* 10 quae] qui *A* 13 pericia *M* 14 uſuſ eligitur] uſuſ relegitur A_1 (u. elegitur G_1) 15 cottidie *αL* aſcribitur *Π* 17 annotatur *Π*

immunitas, nomina eorum, qui uices suas fecerunt, breuibus inseruntur. Quando quis commeatum acceperit uel quot dierum, adnotatur in breuibus. Tunc enim difficile commeatus dabatur, nisi causis iustissimis adprobatis; nec aliquibus milites instituti deputabantur obsequiis, nec priuata eisdem negotia mandabantur; siquidem incongruum uideretur imperatoris militem, qui ueste et annona publica pascebatur, utilitatibus uacare priuatis. Ad obsequia tamen iudicum uel tribunorum nec non etiam principalium deputabantur milites, qui uocabantur accensi, hoc est postea additi, quam fuisset legio completa, quos nunc supernumerarios uocant; fascicularia tamen, id est lignum foenum aquam stramen, etiam legitimi milites in castra portabant. Munifices enim ab eo appellantur, quod haec munera faciunt. XX. Illud uero ab antiquis diuinitus institutum est, ut ex donatiuo, quod milites consecuntur, dimidia pars sequestraretur apud signa et ibidem ipsis militibus seruaretur, ne per luxum aut inanium rerum conparationem ab contubernalibus possit absumi. Plerique enim homines et praecipue pauperes tantum erogant, quantum habere potuerint. Sepositio autem ista

---

V. L. 2 inſerentur *Π* 4 adprobatiſ] approbatiſ *ΠD* ac probatiſ *Schwebelius* 7 uidetur *δ* 8 paſcitur *V* 9 iuditium *A* iudicium *P* 10 accenſi *Αλδ* acceſſi *Π* accenſiſ *M* accenſiti *GP* 11 leg.] elatio *δP* completato *A* 12 faſcicularia *ΠP* *uulgo* faſciculariam *εδ* 13 aquam caſtra ſtramen *δP* 14 portant *Π* appellabantur *Π* 15 faciant *DP* Cap. XX. 16 conſequuntur *λπ* 19 ab contubernalibuſ *Lang* ab ipſiſ militibuſ ſeruaretur contub. *α'* ab ipſiſ militibuſ contub. *λGP* ab ipſiſ contubern. *π'* 21 Sepoſitio VA_2 *uulgo* ſed poſitio *Π* ſepotio A_1 ſed potio *M* ſemotio *G* ſed potiuſ *λDP* depoſitio *Schwebelius*

S. L. 1 immunitaſ *α'π* inmunitaſ *Gλ* 2 accipierit *M* 3 annotatur *Π* quot] quod A_1 6 mandabatur *Π* 7 ueſte] ueſtem *α'* 11 conpleta *M* 13 faenum *Π* 15 munera] numera *A* Cap. XX. 17 dimidia] dimidiam *Π* ibidem] bidem A_1 18 ſeruaretur] ſeruarentur *Π* 19 comparationem *Π* poſſit abſumi] poſſit p abſumi *M*

pecuniae primum ipsis contubernalibus docetur adcommoda; nam cum publica sustententur annona, ex omnibus donatiuis augetur eorum pro medietate castrense peculium. Miles deinde, qui sumptus suos scit apud signa depositos, de deserendo nihil cogitat, magis diligit signa, pro illis in acie fortius dimicat, more humani ingenii, ut pro illis habeat maximam curam, in quibus suam uidet positam esse substantiam. Denique decem folles, hoc est decem sacci, per cohortes singulas ponebantur, in quibus haec ratio condebatur. Addebatur etiam saccus undecimus, in quem tota legio particulam aliquam conferebat, sepulturae scilicet causa, ut, si quis ex contubernalibus defecisset, de illo undecimo sacco ad sepulturam ipsius promeretur expensa. Haec ratio apud signiferos, ut nunc dicunt, in cofino seruabatur. Et ideo signiferi non solum fideles sed etiam litterati homines eligebantur, qui et seruare deposita et scirent singulis reddere rationem.

XXI. Non tantum humano consilio sed etiam diuinitatis instinctu legiones a Romanis arbitror constitutas. In quibus decem cohortes ita sunt ordinatae, ut omnium unum corpus, una uideatur esse coniunctio. Nam quasi in orbem quendam per diuersas cohortes et diuersas scholas milites promouentur, ita ut ex prima cohorte ad gra-

---

V. L. 1 pecunia *μP* doceretur *Π* accommodata *δP* 3 augeritur *Π* castrensi *λ* 5 [de] *α* nil *Π* 7 suam uidet *δP* uident (uident uident *A*) *ε* 9 per singulas cohortes *Π* pon.] tenebantur *G* 11 undecimus is in quem *Π* 12 si q̄ *corr.* in si q^vis *G* 15 cofino *εP* cophinos *Π* cofinos *D* confinis *V* 16 eligebantur *D* elegebantur *εP* legebantur *Π* deligebantur *V* 17 seruarent *μ* et sc.] scirent et *Π*
Cap. XXI. 24 promouentur milites *δP* ita [ut] *Π*

S. L. 1 accomoda *Π* 2 sustententur] sustentetur *α* 4 miles] milites *Π* sumptus] sumptos *α'* aput *A'* 6 pro illis] pro illius *M* pręliis *Π* 6 demicat A_1 6 more] mure A_1 13 deficisset *M* 14 aput A_1 15 dicunt] dicant A_1
Cap. XXI. 23 orbem] -e *Π* 23 diuersas coh.] diuersos c. *Π* 23 scolas O

dum quempiam promotus uadat ad decimam cohortem, et rursus ab ea crescentibus stipendiis cum maiore gradu per alias recurrit ad primam. Ideo primi pili centurio, postquam in orbem omnes cohortes per diuersas administrauerit scholas, in prima cohorte ad hanc peruenit palmam, in qua ex omni legione infinita commoda consequatur; sicut primiscrinius in officio praefectorum praetorio ad honestum quaestuosumque militiae peruenit finem. Ita legionarii equites cohortes suas contubernii adfectione uenerantur, cum naturaliter equites a peditibus soleant discrepare. Per hanc ergo contextionem in legionibus et omnium cohortium et equitum peditumque seruabatur una concordia.

XXII. Habet praeterea legio tubicines cornicines bucinatores. Tubicen ad bellum uocat milites et rursum receptui canit. Cornicines quoties canunt, non milites sed signa ad eorum obtemperant nutum. Ergo quotiens ad aliquod opus exituri sunt soli milites, tubicines canunt, quotiens mouenda sunt signa, cornicines canunt; quotiens autem pugnatur, et tubicines et cornicines pariter canunt. Classicum item appellatur quod bucinatores per cornu dicunt. Hoc insigne uidetur imperii, quia classicum canitur imperatore praesente uel cum in militem capitaliter animaduertitur, quia hoc ex imperatoris legibus fieri ne-

---

V. L. 1 uad.] ut uadat *Π* 3 recurrit *α* occurrit *Π* recurrat *VλP* currat *D* 9 ita] item *V* (*sed* em *er.*) *uulgo* 10 uenerabantur *δP* 11 contextionem *δ* contextione *Π* contestationem *εP*

Cap. XXII. 14 tubicines c. b. *ΠμG Par.* 6503 tubicines et cornic. (cornices *V*) buc. (*sed illud* et *in A paullulum erasum est*) *AδP Oud.* 15 tubicen *δP* tubicina *ε* tubicines *Π* rursus *ΠP* 16 quoties *P* 17 nutui (*sed* i *in M non satis genuinum*) *ML* 18 aliquid *Π* 19 [quotiens mon. — cornicines canunt] *Stewechius Schwebelius* 20 c. classicum. Item *A'* 21 bucinatores] cornicines *Lange* (*h. m. p.* 57; *Hyg. p.* 172) cornu *π* cornũ *Aμ* cornẽ *G* 23 [imperatore praes.] *Π* in milite *Π*

S. L. 4 amministrauerit *Π* 5 scolas *O* 9 adfectione] aduectione *μ* affectione *Π* 10 a] ad *M* 11 contextionem] contextione *Π*

Cap. XXII. 24 animaduertitur] anima aduertitur A_1

cesse est. Siue ergo ad uigilias uel agrarias faciendas siue ad opus aliquod uel ad decursionem campi exeunt milites, tubicine uocante operantur et rursus tubicine admonente cessant. Cum autem mouentur signa aut iam mota figenda sunt, cornicines canunt. Quod ideo in omnibus exercitiis et processionibus custoditur, ut in ipsa pugna facilius obtemperent milites, siue eos pugnare siue stare siue sequi uel redire praeceperint duces; siquidem ratio manifesta sit semper in otio debere fieri quod necessario faciendum uidetur in proelio.

XXIII. Legionis ordinatione digesta ad exercitium reuertimur, unde, sicut iam dictum est, exercitus nomen accepit. Iuniores quidem et noui milites mane ac post meridiem ad omne genus exercebantur armorum. Veteres autem et eruditi sine intermissione semel in die exercebantur armis. Neque enim longitudo aetatis aut annorum numerus artem bellicam tradit, sed, post quanta uolueris stipendia, inexercitatus miles semper est tiro. Armaturam, quae festis diebus exhibetur in circo, non tantum armaturae, qui sub campidoctore sunt, sed omnes

---

V. L. 1 ad uigiliaſ uel agr. *ε* ad uigiliaſ ad agrariaſ *Π* ad uig. uel ad agr. *δ* ad u. uel gratiaſ *P* 7 pugna] acie *Π* 9 [ſit] *P*
Cap. XXIII. 12 reuertamur *Π uulgo* 14 exercitabantur *Π* 15 in diem *AμP* 16 ſed poſt quanta uolueriſ ſtipendia inexercitatuſ mileſ ſemper eſt tiro (tyro *V*) *V uulgo* ſed poſtquã ita uolueriſ (uoluerit $Π_2$) ſt. inexercitatuſ (-oſ *A* -iſ *Π*) m. ſ. e. tyro (ty≡≡ro *A*) *αΠP* ſed continua exercitationiſ meditatio inex. m. ſ. e. tyro (tiro *D*) *LD* ſed continua inexercitationiſ meditatio eruditum militem reddit *(sed omnia inde ab* -ioniſ *in loco eraso)* tyro *Q* 19 armatura *P* 19 arm. q. feſtiſ diebuſ exhib.] *a* P_2 (XV *saec.*) *suprascriptum est* gloſa ẽ nõ textuſ feſtiſ] cunctiſ *λ* 19 in circo] idcirco *εP* 20 campi doctore *AμP* campi doctoreſ *G* campiductoreſ *Π* campum ducturae *δ*

S. L. 2 decurſionem] decuſſione *Aμ* exeunt] eſſent *Π* 3 admonente] admonte A_1 4 aut] ut *A* (*P*) 5 figenda] facienda *Π* (*ex* fienda, *quod Par.* 7230 A *praebet, natum*) 7 obtemperent] obtemperet *α'* 9 ocio *μ* neceſſario faciendum] n. faciendo *α* 10 prelio *Π*
Cap. XXIII. 14 meridiem] meridie *α'* omne] -em *Π*

aequaliter contubernales cotidiana meditatione discebant. Nam et uelocitas usu ipso adquiritur corporis et scientia feriendi hostem seque protegendi, praesertim si gladiis comminus dimicetur. Illud uero maius est, ut seruare ordines discant et uexillum suum in tantis permixtionibus in ipsa prolusione comitentur, nec inter doctos aliquis error existat, cum multitudinis sit tanta confusio. Ad palum quoque uel sudibus exerceri percommodum est, cum latera uel pedes aut caput petere punctim caesimque condiscant. Saltus quoque et ictus facere pariter adsuescant, insurgere tripudiantes in clipeum rursusque subsidere, nunc gestiendo prouolare cum saltu, nunc cedentes in terga resilire. Missibilibus etiam palos ipsos procul ferire meditentur, ut et ars dirigendi et dexterae uirtus possit adcrescere. Sagittarii uero uel funditores scopas, hoc est fruticum uel straminum fasces, pro signo ponebant, ita ut sexcentis pedibus remouerentur a signo, ut sagittis uel certe lapidibus ex fustibalo destinatis signum saepius tangerent. Propterea sine trepidatione in acie faciebant quod ludentes in campo fecerant semper. Adsuescendum est etiam, ut semel tantum funda circa caput

---

V. L. 1 diſcebant] ſed et corporiſ uelocitatem *subiungit* λ 4 ut] quod π 5 diſcunt *A Par.* 6503 *ΠVP* 6 comitantur απ 6 nec] ne *G* 7 ductoſ δ 7 [error] *Π* 7 exiſtit α'π 7 cum π quod *Aμ* c| ū≡ *G* 8 uel ſudibuſ] [uel ſudibuſ] *P* uel ſudeſ *G* 8 percommodum] commodum δ 8 exerceri] iunioreſ exerceri *uulgo* 10 adſueſcunt (adſuaſc. *A*) α 11 tripudianteſ] trepidanteſ ε 11 clypeum *A* 11 rurſuſ[que] *Π* 13 miſſilibuſ *P* 14 meditantur απ 14 [et] *Π* 14 dextre *Par.* 6503 17 ſexcentoſ pedeſ δ 18 certiſ lapidibuſ uel f. *Π* 20 quod l. *Gλπ* conludenteſ *A* quo ludenteſ *M*

S. L. 1 cottidiana *A* 2 acquiritur *Π* ſcientia] ſcienda *Aμ* 5 permixtionibuſ] promiſſionibuſ *Π* 7 multitudiniſ ſit] multitudini ſit *μG* 10 ſaltoſ A_1 10 ictoſ A_1 10 aſſueſcant *Π* 12 prouolare] peru. *Π* 13 reſilire] reſilere ε 15 accreſcere *Π* ſcopaſ] iſcopaſ *A* 16 fruticum] fructicum *A* 19 tangerent] tangerentur *A* 20 faciebant] facie faciebant *A* fugiebant *Π* 20 aſſueſc. *Π* 21 ut ſemel] uel ſ. μ

rotetur, cum ex ea emittitur saxum. Sed et manu sola omnes milites meditabantur libralia saxa iactare, qui usus paratior creditur, quia non desiderat fundam. Missibilia quoque uel plumbatas iugi perpetuoque exercitio dirigere cogebantur, usque adeo, ut tempore hiemis de tegulis uel scindulis, quae si deessent, certe de cannis, ulua uel culmo et porticus tegerentur ad equites et quaedam uelut basilicae ad pedites, in quibus tempestate uel uentis aëre turbato sub tecto armis erudiebatur exercitus. Ceteris autem etiam hibernis diebus, si niues tantum pluuiaeque cessarent, exerceri cogebantur in campo, ne intermissa consuetudo et animos militum debilitaret et corpora. Siluam caedere, portare onera, transilire fossas, natare in mari siue fluminibus, gradu pleno ambulare uel currere etiam armatos cum sarcinis suis frequentissime conuenit, ut cotidiani laboris usus in pace difficilis non uideatur in bello. Siue ergo legio siue auxilia fuerint, exerceantur adsidue. Nam quemadmodum bene exercitatus miles proelium cupit, ita formidat indoctus. Postremo sciendum est in pugna usum amplius prodesse quam uires; nam si doctrina cesset armorum, nihil paganus distat a milite.

XXIIII. Athleta uenator auriga propter exiguam mercedem uel certe plebis fauorem cotidiana meditatione

---

V. L. 1 [e]mittitur *π* 4 iugiter *δ* 5 adeo] ad hec *A* ad haec *G* 6 ſcinduliſ (ſcin≡≡duliſ *Π* ſcindoliſ *G*) *Isidorus* $απQ_2$ ſcanduliſ *L* ſcandaliſ Q_1 ſcandaloſ *M* 8 uentiſ aëre turbato] uentiſ aere turbatuſ *A* u. aere turbatoſ *M* uentiſ ſepe turbatiſ *Π* 11 conſuetudine *δ* 12 animoſ *μΠ* animuſ *Aδ* animŏſ *P* animuſ quidem *G* 12 debilitaretur *δP* 15 ut a cottid. *α'* 17 auxilio *A'* Cap. XXIIII. 22 athleta *Mπ* adleta *A'* adhleta *L* adtleta *Q*

S. L. 6 ulua] gulua *Π* 7 porticoſ *M* baſelice A_1 9 tecto] tectu A_1 10 hiuerniſ *Π* pluuiaeque] plumbieq. *M* 13 honera *A'* tranſilire] tranſilere *A* tranſſilere *M* 15 armatoſ] armatuſ *Π* cottidiani *α'* (*L*) 17 adſidue] aſſidue (-ae *G*) *A'Π* 18 quemammodum *Π* prelium *Π* 19 cupit ita] cupidita A_1 Cap. XXIIII. 22 uenator] uenatur A_1 23 faborem *Π* cottidiana (-e *A*) *ε*

artes suas aut seruare aut augere consueuit; militem, cuius est manibus seruanda respublica, studiosius oportet scientiam dimicandi usumque rei bellicae iugibus exercitiis custodire, cui contingit non tantum gloriosa uictoria sed etiam amplior praeda, quem ad opes ac dignitates ordo militiae et imperatoris iudicium consueuit euehere. Artifices scaenici ab exercitiis non recedunt pro laude uulgi; miles sacramento lectus ab exercitio armorum uel nouellus uel iam uetustus cessare non debet, cui pugnandum est pro salute propria et libertate communi; praesertim cum antiqua sit prudensque sententia omnes artes in meditatione consistere.

XXV. Legio autem non tantum militum numero sed etiam genere ferramentorum uincere consueuit. Primum omnium instruitur iaculis, quae nullae loricae, nulla possunt scuta sufferre. Nam per singulas centurias singulas carroballistas habere consueuit, quibus muli ad trahendum et singula contubernia ad armandum uel dirigendum, hoc est undecim homines, deputantur. Hae quanto maiores fuerint, tanto longius ac fortius tela iaculantur. Non solum autem castra defendunt, verum etiam in campo post aciem grauis armaturae ponuntur; ante quarum im-

---

V. L. 1 arteſ ſuaſ aut ſeruare aut augere *Aụ* a. ſ. aut ſ. aut agere *ΠG* a. ſ. (ſ. a. *P*) aut certare aut agere *δP* [a. ſ.] aut certare aut agere *Stewechius*. *Oudendorpius* 1 conſueuit] conſueſcunt *λ* 3 bellicae] publicae *Gδ* publicę *corr. in* bellicę *L* 4 contigit *Π* conti^n^git *P* non t.] non ſolum *Π* 5 opeſ ad d. *ε* 7 ſecnici *λ* 9 iam] etiam *GδP* 10 [propria] *Π*

Cap. XXV. 15 quae] quibuſ *Giss.* 16 ſufferre] ſufficere *ε Giss.* 17 carrobaliſt. *Aụπ* 17 multi $M_2λδ$ 17 ad tr.] ad prehendendum *δ* 18 [et] ſingula *λ* 19 hae quanto *π'* Nam he quanto *α* Nam [h.] quanto *λP* 20 longiuſ] lociuſ *A* uelociuſ *G* 20 [ac fortiuſ] *Scriuerius* 21 [autem] *Π*

S. L. 8 mileſ] militeſ *α'* 11 ſententia] -ã *Π*

Cap. XXV. 15 nulla elorice *A* 16 centuriaſ] -eſ *A'* 20 ac] hac *M* 21 defendunt] defundunt *α'* 22 ante quarum] antiquarum *α'*

petum nec equites loricati nec pedites scutati possunt hostium stare. In una autem legione quinquaginta quinque carroballistae esse solent. Item decem onagri, hoc est singuli per singulas cohortes, in carpentis bubus portantur armati, ut, si forte hostes adpugnatum uenerint uallum, sagittis et saxis possint castra defendi. Scafas quoque de singulis trabibus excauatas cum longissimis funibus et interdum etiam ferreis catenis secum legio portat, quatenus contextis isdem, sicut dicunt, monoxylis, superiectis etiam tabulatis, flumina sine pontibus, quae uadari nequeunt, tam a peditibus quam ab equitatu sine periculo transeantur. Habet ferreos harpagonas, quos lupos uocant, et falces ferreas confixas longissimis contis; item ad fossarum opera facienda bidentes ligones palas rutra alueos cofinos, quibus terra portetur. Habet quoque dolabras secures ascias serras, quibus materies ac pali dedolantur atque serrantur. Habet praeterea artifices cum omnibus ferramentis, qui ad obpugnandas hostium ciuitates testudines musculos arietes uineas, ut appellant, turres etiam ambulatorias faciunt. Verum ne singula enumerando plura dicantur, uniuersa, quae in quocumque belli genere necessaria esse creduntur, secum legio debet

---

V. L. 3 carrobaliſt. *μP* 5 adpugnatum *uel* ad adpugnandum *Lang (cf. Tacit. ann.* 2, 81 claſſem adpugnare 4, 48 caſtra adpugnarent, 15, 13 modo uallum modo caſtellum adpugnare) ad pugnandum *εΠP* ad oppugnandum *δ* 5 hoſtiſ — uenerit *δ* 9 portet *Π* monoxyliſ *ΠMQ* monoxiliſ *δ* monoſyliſ *A* monoſiliſ *G* monxyliſ *L* 11 equitibuſ *λδP* 12 harpagonaſ *scripsi ex* arpationaſ *α'* arpationeſ *G* arpagoneſ *π* 13 [et] *δ* 15 rutra] raſtra *Gπ* portatur *Π* 16 ſerraſ] ferreaſ *Π* 16 materieſ *π'* materia *ε* materiaſ *P* 18 expugnandaſ *δP* 19 uineaſ] uineaſ faciunt (fatiunt *V*) *δP* 20 faciant *ε* 20 ſingula enum.] *α* ſingulę numerando *Π* ſingula numerando *δQ* ſinguli enumerando *L*

S. L. 6 uallum] ballum *α'* 7 trauibuſ *M* excabataſ *α'* 9 hiſdem *επ'* 11 equitatu ſine] -o ſine *A* -oſ ſine *M* 15 albeoſ *α'* 18 oppugnandaſ *Π* 19 arieteſ] ariteſ *α'* 19 appellant turreſ] appellantur reſ *ε* 22 necceſſaria *A*

ubique portare, ut, in quouis loco fixerit castra, **armatam** faciat ciuitatem.

V. L. 1 ut] et M_1 fixerint Π armata A

Fl. (Flauii L) Vegati (Vegeti $M_2\lambda$) Renati Viri Inluſtriſ De Re Militari Lib̃ II Expt. Incipit ([I.] A') Lib̃ III Feliciter Incipiunt Capitula Libri Tertii (III λ) ε Explicit Liber Secunduſ Incipit Liber Tertiuſ. Tituli Libri Tertii Π Expt Liber II Inc̄. cap̄. t. III *(sine siglis V)* δ Incipiunt cap. Libri Tertii P

S. L. 1 armatam] armata A_1

[Incipiunt capitula libri tertii:

I. Qui modus esse debeat exercitus.

II. Quemadmodum sanitas gubernetur exercitus.

III. Quanta cura prouidenda sint atque seruanda pabula uel frumenta.

IIII. Quemadmodum oporteat prouidere, ne seditionem milites faciant.

V. Signorum militarium quanta sint genera.

VI. Quanta sit seruanda cautela cum uicinis hostibus mouetur exercitus.

VII. Quemadmodum flumina, quae maiora sunt, transeantur.

VIII. Quemadmodum castra debeant ordinari.

VIIII. Quae et quanta consideranda sint, ut intellegatur, utrum superuentibus et insidiis an publico debeat Marte confligi.

X. Quid oporteat fieri, si quis desuetum a pugna exercitum habeat uel tironem.

XI. Quae ipso die procuranda sint, cum publica committitur pugna.

XII. Inuestigandum, quid sentiant milites pugnaturi.

XIII. Quemadmodum idoneus locus eligatur ad pugnam.

XIIII. Quemadmodum acies debeat ordinari, ut in conflictu reddatur inuicta.

---

1 eſſe debet *λP* exercitiſ *Π* 3 fabula M_1 5 ſeditioneſ *P* 12 ſunt *Qλ* intellagatur *Π* intelligantur *P* 13 ſuperuentibuſ ex inſ. *λ* ſuperuenientibuſ et inſidiiſ *δ* ſupernenientibuſ inimiciſ inſidiiſ *Π* 15 [ſi quiſ] M_1Q_1L [quiſ] M_2Q_2 15 deſuedū M_1 15 ad pugnam *Q*[M_2] ad pugna *L* 16 tirone *Π* 17 quo *π* 21 debeant — conflicto *α'* 22 reddantur *A'*

XV. Ratio podismi, quantum spatium in acie inter singulos homines in longum uel inter singulos ordines in latum debeat custodiri.

XVI. De equitibus ordinandis.

XVII. De subsidiis, quae post aciem conlocantur.

XVIII. In quo loco primus dux stare debeat, in quo secundus, in quo tertius.

XVIIII. Quibus remediis uirtuti uel dolis hostium resistatur in acie.

XX. Quot generibus pugna publica committatur et quomodo etiam qui inferior numero et uiribus est ualeat obtinere.

XXI. Viam abscedendi hostibus dandum, ut deleantur facilius fugientes.

XXII. Quemadmodum ab hostibus recedatur, sic consilium displicet pugnae.

XXIII. De camelis et catafractis equitibus.

XXIIII. Quomodo quadrigis falcatis uel elefantis in acie possit obsisti.

XXV. Quid fieri debeat, si uel pars fugerit uel totus exercitus.

XXVI. Regulae bellorum generales.]

---

1 podiſimi L_1 ſingulоſ homineſ in longum uel inter *om.* *ΠD* 2 in latum] illatum *Π* 3 debet *εP* 6 in quo duo in quo treſ *D* 10 Quod Q_1 10 [publica] *Π* 10 commitatur *λ* 11 [qui] *Π* q *L* qui *in margine* L_2 12 obtinere] obtinere [optinere *D*] uictoriam *δ* optinere *MΠ* 13 aſcendendi *Π* 13 faciliuſ] facienteſ *α* 16 pugne diſpl. *hoc loco A' sed non in ipsa capitis inscriptione* [pugne] *M* diſplicent *A* 17 camelliſ *α'* 18 poſſint *ε* 19 obſiſtere *Π* *Capitulationi addunt:* Incipit prologuſ *Π* Incipit Liber Tertiuſ *P* Expt. cap̄ libri III. Incipit praefatio in libro IIII ad Theodoſium *D* Expliciunt capitula V.

LIBER III.

Athenienses et Lacedaemonios ante Macedonas rerum potitos prisci locuntur annales. Verum apud Athenienses non solum rei bellicae sed etiam diuersarum artium uiguit industria, Lacedaemoniis autem praecipua fuit cura bellorum. Primi denique experimenta pugnarum de euentibus colligentes artem proeliorum scripsisse firmantur usque eo, ut rem militarem, quae uirtute sola uel certe felicitate creditur contineri, ad disciplinam peritiaeque studia reuocarent ac magistros armorum, quos tecticos appellauerunt, iuuentutem suam usum uarietatemque pugnandi praeciperent edocere. O uiros summa admiratione laudandos, qui eam praecipue artem ediscere uoluerunt, sine qua aliae artes esse non possunt! Horum sequentes instituta Romani Martii operis praecepta et usu retinuerunt et litteris prodiderunt. Quae per diuersos auctores librosque dispersa, imperator inuicte, mediocritatem meam abbreuiare iussisti, ne uel fastidium nasceretur ex plurimis uel plenitudo fidei deesset in paruis. Quantum au-

---

V. L. 1 macedoneſ *Π* 2 loquuntur *π* 3 rei publicae *δ* 5 de euent.] de edentibuſ *A'* 7 ſola ac felic. *Π* 8 diſciplinae *λ* 9 reuocarint *δP* 11 praeciperent *μΠ* praeciperint *A'* praeceperint *δP* 11 edoceri *δP* 11 o uiroſ] quiſ non hoſ *λ* 13 [ſequenteſ] *Π* 14 uſum *λ* retinuere *Π* 17 abbreuiare *Π* adbreuiare *εδP* 18 deeſſet] deficeretur *Π*

S. L. 1 machedonaſ (—*εGM*—) *α* 2 potitoſ] potiuſ A_1 4 lachedaemoniiſ *M* 7 uirtute] uirtutē A_1 10 uſum] uſu *μ* 11 ammiratione *Π* 12 laudandoſ] laudanduſ A_1 14 marcii *M*

tem in proeliis Lacedaemoniorum disciplina profuerit, ut omittam cetera, Xanthippi declaratur exemplo, qui Atilium Regulum Romanumque exercitum saepe uictorem cum Karthaginiensibus non uirtute sed arte solus ferret auxilium, prostratis exercitibus, cepit ac domuit unoque congressu triumphans bellum omne confecit. Nec minus Hannibal petiturus Italiam Lacedaemonium doctorem quaesiuit armorum, cuius monitis tot consules tantasque legiones inferior numero ac uiribus interemit. Igitur qui desiderat pacem, praeparet bellum; qui uictoriam cupit, milites inbuat diligenter; qui secundos optat euentus, dimicet arte, non casu. Nemo prouocare, nemo audet offendere quem intellegit superiorem esse, si pugnet.

I. Primus liber tironum dilectum exercitiumque deprompsit, sequens legionis institutionem disciplinamque edocuit militarem, hic tertius classicum sonat. Ideo enim illa praemissa sunt, ut haec, in quibus peritia certaminum et uictoriae summa consistit, disciplinae ordine custodito et intellegerentur celerius et amplius adiuuarent.

Exercitus dicitur tam legionum quam etiam auxiliorum nec non etiam equitum ad gerendum bellum multi-

---

V. L. 2 cetera *πλ* ceteraſ *α* ceteroſ *Par.* 7230 *A* *uulgo*

2 xanthippi *Π* xancthippi *α* xancſthippi L xancſtipi (h above t) *G* ſantippi *V* xantippi *DP* 2 atilium] attilium *D* atalium *V* [Reg.] *Π* 4 karthaginenſibuſ *M* kartaginenſibuſ *Π* cartaginienſibuſ *AδP* cartaginenſibuſ *λ* artaginienſibuſ G_1 4 ſoliſ *P* 7 annibal *α* 10 praepararet *L* praeparat *Q* 13 eſſe ſi pugnet] *(in L spatio relicto inter* eſſe *et* ſi) *ε* futurum eſſet ſi pugnet *Π* eſſe pugnaturum *V* eſſe ſe pugnaturum *D* futurum eſſe pugnaturum *P*

Cap. I. 14 delectum *δP* depromſit *GLD* deprompſit *ita ut* pſ *in l. er.* ſit *P* 15 [que edocuit militarem] *δ* 21 nec non etiam *ε* nec non et *Π* nec non *δ* nec etiam *P*

S. L. 1 lachedemoniorum *M* 5 cepit] coepit *α* 8 tot] toto M_1 9 interemit] interimit *M* 11 imbuat *Π* ſecundoſ] -uſ *A* 13 intellegit] -et *A'*

Cap. I. 18 ordine] ordinem *α'*

tudo collecta. Huius modus a magistris quaeritur armorum. Nam cum Xerxis et Darii et Mithridatis ceterorumque regum, qui innumerabiles armauerant populos, exempla releguntur, euidenter apparet nimium copiosos exercitus magis propria multitudine quam hostium uirtute depressos. Nam pluribus casibus subiacet amplior multitudo; in itineribus pro mole sua semper est tardior, in longiore autem agmine etiam a paucis superuentum adsolet pati; in locis autem asperis uel fluminibus transeundis propter inpedimentorum moras saepe decipitur; praeterea ingenti labore numerosis animalibus equisque pabula colliguntur. Rei quoque frumentariae difficultas, quae in omni expeditione uitanda est, cito maiores fatigat exercitus. Nam quantolibet studio praeparetur annona, tanto maturius deficit, quanto pluribus erogatur. Aqua denique ipsa nimiae multitudini aliquando uix sufficit. Quod si casu acies uerterint tergum, necesse est multos cadere de multis et illos, qui effugerint, ut semel territos, postea formidare conflictum. Veteres autem, qui remedia difficultatum experimentis didicerant, non tam numerosos quam eruditos armis exercitus habere uoluerunt. Itaque in leuioribus bellis unam legionem mixtis auxiliis, hoc est decem milia peditum et duo milia equitum, crediderunt posse sufficere, quam manum praetores uelut minores duces ad expeditionem saepe ducebant. Quod si magnae

---

V. L. 1 huiuſ moduſ *A'π'* hic m. *μP* huic m. *uulgo* 2 cum] et *Π* 2 xerxiſ *π'* xerſiſ *λP*≡ xerſiſ *M* ſerxiſ *G* ſerxeſ *A* 2 et M.] uel m. *π'* 2 mithridatiſ *μ* mitridatiſ (*in Π ab alia manu scriptum*) *π* mittridratiſ *A* mi≡tridratiſ *G* 4 leguntur *δ* [copioſoſ] *Π* 14 quantumlibet *δP uulgo* ſtudio praep.] ſtudio ſeparetur (-oſe par- *V*; *in P* -oſe *in l. er.*) *δP* ſtudioſe praeparetur *uulgo* 15 defit *A' Modius* 16 nimia multitudine *δ* 17 acieſ caſu *Π* 18 uel[ut] *δ*

S. L. 3 exempla releguntur] exemplar eleguntur (elig. *M*) *α'* 4 exercituſ] -oſ *α'* 6 caſibuſ] caſſibuſ *A* 7 longiorem *α'* 10 inpedimentorum] impeditorum *Π* 11 equiſque] aequiſquae *μ* 13 uitanda] uidenda (a2 above e) *M* 17 uerterint] uerterent *Aμ* 18 territoſ] territuſ A_1 19 conflictum] conflictu *Π* 21 exercituſ] -oſ *α'* 22 unam] uriam *M* 25 ducebant] dicebant *Π*

hostium copiae dicerentur, consularis potestas cum uiginti milibus peditum et quattuor milibus equitum tamquam comes maior mittebatur. Quod si infinita multitudo ex gentibus ferocissimis rebellasset, tunc, nimia necessitate cogente, duo duces et duo mittebantur exercitus cum eiusmodi praecepto, ut 'prouideant, ne quid respublica detrimenti capiat, consules ambo alterue'. Denique cum in diuersis regionibus, contra diuersos hostes a populo Romano annis prope omnibus pugnaretur, ideo sufficiebant militum copiae, quia utilius iudicabant non tam grandes exercitus habere quam plures, illa tamen ratione seruata, ne umquam amplior multitudo socialium auxiliarium esset in castris quam ciuium Romanorum.

II. Nunc, quod uel maxime prouidendum est, quemadmodum sanitas custodiatur exercitus, admonebo, hoc est locis aquis tempore medicina exercitio. Locis, ne in pestilenti regione iuxta morbosas paludes, ne aridis *et* sine opacitate arborum campis aut collibus, ne sine tentoriis aestate milites commorentur; ne egressi tardius et calore solis et fatigatione itineris contrahant morbum, sed potius in aestu, ante luce*m* coepto itinere, ad destinata

V. L, 1 ducerentur $\pi\lambda$ 2 [peditum et quattuor] ε, P *item omiserat sed statim correxit* equitū *in* peditū *atque in margine addidit* et quatuor milibuſ equitū) 4 rebellaret Π neceſſitudine Π 6 ut prouideant εP prouideant (prouidebant D) π' 7 c. ambo alterue *Korttius* ambo altera A: c. ambo altero M c. ambo alter G ꝑconſuleſ ambo altero λ ꝑconſuleſ ambo altero P conſuleſ ambo alterue alter amboue Π c. a. alter uel alt. amboue δ conſuleſ alter amboue *Cic. Phil.* 5, 19 (*similiter Gellius* 1, 12) conſ. ambo uel alter amboue *Oudendorpius* conſulum alter amboue *Schwebelius* 7 [in] εP 11 plureſ] inſtructoſ Q_2 *in l. er.* 12 ſociorum λP auxiliarumue π

Cap. II. 19 [et] calore λP 21 in aeſtu ante lucem *scripsi ex* in aeſtu ante luce π' in aeſtate luce εP (*sed in G* ĩ e *et* at *in l. er.* et *corr. a* 2) aeſtu ante lucem *Schwebelius*

S. L. 1 conſolariſ A_1 9 ſufficiebant] ſufficiebat π 10 iudicabant] iudicabunt M 11 exercituſ] -oſ α' 12 eſſet] eſſe Π

Cap. II. 14 quemammodum Π 20 fatigatione] fatigationeſ M 21 coepto] cepto Π diſtinata μ

perueniant; ne saeua hieme iter per niues ac pruinas noctibus faciant aut lignorum patiantur inopiam aut minor illis uestium suppetat copia; nec sanitati enim nec expeditioni idoneus miles est, qui algere conpellitur. Nec perniciosis uel palustribus aquis utatur exercitus; nam malae aquae potus, ueneno similis, pestilentiam bibentibus generat. Iam uero ut hoc casu aegri contubernales oportunis cibis reficiantur ac medicorum arte curentur, principiorum tribunorumque et ipsius comitis, qui maiorem sustinet potestatem, iugis quaeritur diligentia; male enim cum his agitur, quibus necessitas et belli incumbit et morbi. Sed rei militaris periti plus cotidiana armorum exercitia ad sanitatem militum putauerunt prodesse quam medicos. Itaque pedites sine intermissione imbribus uel niuibus sub tecto, reliquis diebus exerceri in campo uoluerunt. Similiter equites non solum in planis sed etiam in abruptis et fossarum hiatu difficillimis semitis seque et equos suos adsidue exercere iusserunt, ut nihil his in necessitate proelii accidere posset incognitum. Ex quo intellegitur, quanto studiosius armorum arte docendus sit semper exercitus, cum ei laboris consuetudo et in castris sanitatem et in conflictu possit praestare uictoriam. Si autumnali aestiuoque tempore diutius in isdem locis militum multitudo consistat, ex contagione aquarum et odoris ipsius foeditate uitiatis haustibus et aëre corru-

---

V. L. 3 illiſ] illuc *Π* 4 Nec] ne *μ* 5 paluſtribuſ *π* paluſ *α'* paludoſiſ *Gλ* 6 ueneno ſimiliſ *π'* ueneno ſimileſ *M* uenenoſi mileſ *A* uenenoſi militibuſ *G* [ueneno ſim.] *λP* 7 generant *μP* ut hoc caſu *uulgo* occaſu *α* ut caſu *π* caſu *λP* ut occasu *Stewechius* hoc caſu *Oudendorpius; sed uix* ut *uocabulo careri potest* 9 principiorumque V_1 principumque *corr.* ex principiorumque *P* 12 [et morbi] *Π* 13 exercitia armorum *Π* 19 accedere *εΠ* poſſit *εΠ* 20 quanto] quam *λP*

S. L. ſaeua] ſęua *A'* ſeua *μπ* 2 paciantur *α* 4 qui algere] quialegere (quilgere *L*) *μ* compellitur *Π* 5 pernitioſiſ *α* nam] Nec *A* 6 malae] mala *A* 8 cybiſ *A* 9 ipſiuſ] ipſiſ *Π* 12 cottidiana *εP* 16 uoluerunt] uoluerint *A* 18 aſſidue *Π* 19 prelii *Π* 22 conflictu] -o *α* 23 autumnali aeſtiuo] autumnalia aeſtiuo (eſt- *M*) *α'* iſdem] hiſdem *επ'* 25 feditate *A'Π* uiciatiſ A_1 auſtibuſ *α*

pto perniciosissimus nascitur morbus, qui prohiberi non potest aliter nisi frequenti mutatione castrorum.

III. Ordo postulat, ut de commeatu pabulo frumentisque dicatur. Saepius enim penuria quam pugna consumit exercitum, et ferro saeuior fames est. Deinde reliquis casibus potest in tempore subueniri, pabulatio et annona in necessitate remedium non habent, nisi ante condantur. In omni expeditione unum est et maximum telum, ut tibi sufficiat uictus, hostes frangat inopia. Ante igitur quam incboëtur bellum, de copiis expensisque sollers debet esse tractatus, ut pabula frumentum ceteraeque annonariae species, quas a prouincialibus consuetudo deposcit, maturius exigantur et in oportunis ad rem gerendam ac munitissimis locis amplior semper modus, quam sufficit, adgregetur. Quod si tributa deficiunt, prorogato auro conparanda sunt omnia. Neque enim diuitiarum secura possessio est, nisi armorum defensione seruetur. Frequenter autem necessitas geminatur et obsidio saepe fit longior, quam putaris, cum aduersarii etiam ipsi esurientes circumsidere non desinant quos fame sperant esse uincendos. Praeterea quicquid in pecore uel quacumque fruge uinoque hostis inferens bellum ad uictum suum poterit occupare, non solum admonitis per edicta

---

V. L. 2 frequenter *εP*

Cap. III. 3 commeatu pabulo frumentisque *δ* commeati (comeati *μ*) pabulo frumentiſ *Aμ* commeantiſ pabulo frumentiſque *Π* commeatu pabuliſ frumentiſque *P* commeatu pabuli frumentique *G* 8 eſt et *π'* extet *GμP* exter *A* 9 telum] conſilium *δP* hoſ^{teſ} *Π* 10 [copiiſ] *λ* expenſiſque ſollerſ] expenſiſ ſit procuratio quae ſolerſ *λ* 11 tractatuſ] contractuſ *Π* 13 [ad rem ger.] *λ* 15 ^{con}agregetur *Π* 18 et] ſi *Π* 19 putatur *λ* 21 quidquid A_1

S. L. 1 perniciosiſſimuſ] pernitioſiſſimuſ *A'* pernicioſiſſimiſ M_1

Cap. III. 5 fameſ] famiſ *Aμ* 6 ſubueniri] ſubuenire *μ* 9 uictuſ] uictu *α'* hoſteſ] hoſtiſ *α'* 12 annonariae] annonaria *A* prouintialibuſ *μ* 13 ad rem] regem *M* 16 comparanda *A'Π* diuiciarum *A* 22 hoſtiſ] hoſti *Π*

possessoribus sed etiam coactis per electos prosecutores ad castella idonea et armatorum firmata praesidiis uel ad tutissimas conferendum est ciuitates urguendique prouinciales, ut ante inruptionem seque et sua moenibus condant. Reparatio etiam murorum tormentorumque omnium ante curanda est. Nam si semel hostes praeuenerint occupatos, metu uniuersa turbantur, et quae ex aliis urbibus petenda sunt interclusis itineribus denegantur. Sed fidelis horreorum custodia et erogatio moderata consueuit sufficere pro copia, maxime si ab initio procuretur. Ceterum sera parsimonia est tunc seruare, cum deficit. In expeditionibus arduis per capita magis militum quam per dignitates ab antiquis praebebantur annonae, ita ut post necessitatem eisdem a republica redderentur. Hieme lignorum et pabuli, aestate aquarum uitanda est difficultas. Frumenti uero et aceti uel uini nec non etiam salis omni tempore necessitas declinanda, ita ut urbes atque castella ab his militibus, qui minus prompti inueniuntur in acie, armis sagittis fustibalis, fundis etiam et saxis onagris ballistisque defendantur. Praecipueque uitetur, ne aduersariorum dolo atque periuriis decipiatur prouincialium incauta simplicitas. Frequentius enim commerciorum pacisque simulatio credulis quam arma nocuerunt. Qua

---

V. L. 1 poſſeſſionibuſ *A* poſſeſſioniſbuſ *M* proſecutoreſ *G* (*cf. Cod. Theod.* 10, 24, 3; 12, 6, 12 *et* 13 *etc.*) perſecutoreſ *α'* perſcrutoreſ *λ* executoreſ *π* 3 urgendi *π* 6 hoſtiſ *μ* 6 praeuenerit *μ* 6 occupatiſ *μΠ* 8 fideliſ horreorum *Cuiacius* fideli ſorſ eorum *A'* fideliſ ſorſ eorum *μ* fidelibuſ horreorum *Π* fideliſ aureorum *δP* 11 tum *ε* deficit] defecit *α'* difecit G_1 15 uit. eſt] bitari neceſſe eſt *Π* 16 frumenti. Verū *Aμ* 17 ita ut] itaque *Π* 19 balliſtiſ *G* balliſtriſ *α'* baliſtiſ *GLδP* baliſtriſ *Q* 20 uitetur *Π Korttianus* 2 uidetur *μ* uetetur *A'* cauendum uidetur *δ* uidetur, *in margine addito* cauendum, *P*

S. L. 1 coactiſ] quoactiſ A_1 2 idone[a2] *Π* 3 prouintialeſ *μ* 4 inruptionem] inruptione *α'* irruptionem *Π* 4 condant] -unt *M* (G_1) 6 occupatoſ] -uſ *A'* 7 turbantur] turbatur *Π* 8 petenda] metenda *Π* 18 prumpti *A* 19 honagriſ *A'*

ratione famem collecti patiuntur hostes, dispersi uero crebris superuentibus facile uincuntur.

IIII. Interdum mouet tumultum ex diuersis locis collectus exercitus et, cum pugnare nolit, irasci se simulat, cur non ducatur ad bellum; quod hi praecipue faciunt, qui in sedibus otiose delicateque uixerunt. Nam asperitate insoliti laboris offensi, quem in expeditione necesse est sustinere, praeterea metuentes proelium, qui armorum exercitia declinarant ad eiusmodi praecipitantur audaciam. Cui uulneri multiplex medicina consueuit opponi. Dum adhuc separati sunt et in sedibus suis, tribunorum uel uicariorum nec non etiam principiorum in omnem disciplinam artissima seueritate teneantur nihilque aliud nisi deuotionem moderationemque custodiant. Campicursionem, ut ipsi appellant, inspectionem armorum adsidue faciant, nullis commeatibus uacent, ad nomen, ad signa obseruare non desinant, ad sagittas iaciendas, ad missibilia dirigenda, ad iactandos lapides uel funda uel manu, ad armaturae gestum, ad uectes, pro similitudine gladiorum punctim caesimque feriendo, multo die usque ad sudorem sunt frequentissime detinendi. Cursu etiam et saltu ad transmittendas fossas nihilominus imbuendi. Seu mare siue fluuius uicinus est sedibus, aestiuo tempore ad natandum cogendi sunt omnes. Praeterea siluam caedere, iter per dumos et abrupta facere, materiem

V. L. Cap. IIII. 7 offenſi] infeſſi Π 9 declinarant $\alpha\pi'$ declinarunt λ declinarent P 11 dum] ut dum δP in] ad π 15 inſpectionemque $\Pi V P$ 16 ad nomen et ſigna λ 18 miſſilia ΠP funda] fundiſ Π 19 [ad] arm. δ ad uecteſ] ad manuſ Π 20 feriendoſ δ 21 ſudorẽ *ita ut* ſudo *a* 2 *in l. er. scriptum sit* Π 23 ſeu mare ſiue ε ſeu m. ſeu δP ſeu cum m. ſiue Π 25 dumoſa δP

L. S. Cap. IIII. 4 nolit] nollet $A\mu$ 5 hii A 6 delicate] deligate M 8 prẹlium Π 9 audatiā M 14 deuotionem] deuotione Π 15 aſſidue Π 19 armaturae geſtum] armatura egeſtum A' armature ieſtum Π 21 detenendi A_1 22 nihilhominuſ A' inbuendi λ 25 dumoſ] domoſ μ 25 facere] fatere A_1

dedolare, aperire fossam, occupare aliquem locum, et, ne a contubernalibus detrudantur, in scutis inuicem obuiantibus niti. Ita exercitati et eruditi in sedibus milites, siue illi legionarii siue auxiliares siue equites fuerint, cum ad expeditionem ex diuersis conuenerint numeris, aemulatione uirtutis proelium magis necesse habeant optare quam otium. Nemo cogitat de tumultu, qui fiduciam de arte uel uiribus gerit. Dux autem esse debet adtentus, ut in omnibus legionibus siue auxiliis uel uexillationibus a tribunis uicariis principiisque, si qui turbulenti uel seditiosi sunt milites, non pro inuidia suggerentum sed pro rerum ueritate cognoscat eosque prudentiori consilio segregatos a castris ad agendum aliquid, quod ipsis prope uideatur optabile, aut ad castella urbesque deputet muniendas atque seruandas, tanta subtilitate, ut, cum abiciuntur, uideantur electi. Numquam enim ad contumaciam pari consensu multitudo prorumpit sed incitatur a paucis, qui uitiorum scelerumque inpunitatem sperant peccare cum plurimis. Quod si ferri medicinam necessitas extrema persuaserit, rectius est more maiorum in auctores criminum uindicari, ut ad omnes metus, ad paucos poena perueniat. Laudabiliores tamen duces sunt, quorum exerci-

V. L. 1 fossas *Π* [locum] *Π* 2 [in] scutis *π* 3 niti. Ita] Nisi ita *Π* 4 ille *corr. in* illi *A* illi *GδP* illis *λ* illum *M* [illi] *Π* 4 fuerunt *A* 6 necesse habeant *ε* necesse habent ([necesse] *Π*) *π* necesse est habeant *P uulgo* 8 gerit] habuerit *λ* 11 suggerentum *A'Π* suggerendum *μ* suggerentium *δP* 11 pro rerum] procerum *ε* 12 prudentiore *δP* 13 prope uid.] prouideatur (-uidebatur *Q*) *λ* 14 deputent (-ent *Q*; -ęnt *V*) *εδP* 15 uid.] existimentur *δ* 17 sed incitatur] sed incitantur *λ* si decidatur *V* si decedatur *PD* 17 [a] *ε* 18 inpunitate (imp- *δ*) *Gδ* 19 ferri *αLΠ* ferre *δP* fieri *Q uulgo* 20 est] ex *Π* more m.] morte aliorum *P* 21 uindicari ut] uindicare ut *L* uindicarent Q_1 uindicare ne Q_2 21 ad p.] per paucos *λ* 22 duces] iudices *δP* exercitus *uulgo*

S. L. 6 prelium *Π* quam otium] quãmotium (˜ *er.*) *M* 7 fidutiam *A*(*λ*) 8 attentus *Π* 10 turbulenti] tribulenti *M* 12 ueritate] uarietate *Π* cognuscat *A'* 15 tanta] tantam *Π* 16 contumatiam *ε* 18 uiciorum *A'* impunitatem *Π* 19 medicinam] medicina *Π* 21 poena] pęna *Π* 22 exercitum] exercitam *Π*

tum ad modestiam labor et usus instituit quam illi, quorum milites ad oboedientiam suppliciorum formido conpellit.

V. Multa quidem sunt discenda atque obseruanda pugnantibus, siquidem nulla sit neglegentiae uenia, ubi de salute certatur. Sed inter reliqua nihil magis ad uictoriam proficit quam monitis obtemperare signorum. Nam cum uoce sola inter proeliorum tumultus regi multitudo non possit, et cum pro necessitate rerum plura ex tempore iubenda atque facienda sint; antiquus omnium gentium usus inuenit, quomodo quod solus dux utile iudicasset per signa totus agnosceret et sequeretur exercitus. Tria itaque genera constat esse signorum, uocalia semiuocalia muta. Quorum uocalia et semiuocalia percipiuntur auribus, muta uero referuntur ad oculos. Vocalia dicuntur quae uoce humana pronuntiantur, sicut in uigiliis uel in proelio pro signo dicitur, ut puta, uictoria palma uirtus, Deus nobiscum, triumphus imperatoris et alia, quaecumque uoluerit dare is, qui in exercitu habet maximam potestatem. Sciendum tamen est ista uocabula cotidie debere uariari, ne ex usu signum hostes agnoscant et explorantes inter nostros uersentur inpune. Semiuocalia sunt quae per tubam aut cornu aut bucinam dantur; tuba quae directa est appellatur; bucina quae in semet aereo circulo flectitur; cornu quod ex uris agrestibus,

---

V. L. 2 formido ſuppl. δP 3 conpellat α'
Cap. V. 4 diſcenda *u*Π dicenda *A'* ediſcenda (et diſc. *V*) δP 5 neglegentiae $\mu\pi'$ negligentiae *P* negligentiuę *A* neglegenti *G* 10 antiquuſ] antiquitaſ Π 14 [et] ſemiuocalia Π 17 uictoriae (-a *corr. in* æ *Q*) λ 21 uariari debere Π 21 [et] exploranteſ Π 23 cornu] cornua ε 24 appellatur bucina. quae Π ſemet] ſ. ipſa Π 25 flectitur] fl. tuba Π

S. L. 3 compellit Π
Cap. V. 12 agnoſceret] agnoſceretur Π 15 referuntur] reperuntur Π 17 in proelio] in proelia *A* 19 iſ] hiſ $\alpha\Pi$ 19 exercitu] exercito *M* 20 cottidie $G\mu$ 21 agnuſcant A_1 22 impune Π 23 tuba] turba Π_1

argento nexum, temperatum arte spirituque canentis flatus emittit auditum. Nam indubitatis per haec sonis agnoscit exercitus, utrum stare uel progredi an certe regredi oporteat, utrum longe persequi fugientes an receptui canere. Muta signa sunt aquilae dracones uexilla flammulae tufae pinnae. Quocumque enim haec ferri iusserit ductor, eo necesse est signum suum comitantes milites pergant. Sunt et alia muta signa, quae dux belli in equis aut in indumentis et in ipsis armis, ut dinoscatur hostis, praecipit custodiri. Praeterea manu aliquid uel flagello more barbarico uel certe mota, qua utitur, ueste significat. Quae omnia in sedibus, itineribus, in omni exercitatione castrensi uniuersi milites et sequi et intellegere consuescant. Continuus enim usus necessarius uidetur in pace eius rei, quae in proelii confusione seruanda sit. Item mutum et commune signum est, quotiens proficiscente turba excitatus puluis ad similitudinem nubium surgit hostiumque prodit aduentum; similiter si diuisae sint copiae, per noctem flammis, per diem fumo significant sociis, quod

---

V. L. 1 nexuum (-x<u>u</u>m *Q*) *λ* temperatũ arte ſpiritumque canentiſ flatuſ em. auditum *G* temperato arte ſpiritum quem canentiſ (-iſ *ex* -eſ *corr. P*) flatuſ em. auditum *α'P* temperato arte ſpiritumque (q. *L* quae *Q*) canentiſ flatuſ em. auditum *λ* temperato arte ſpiritumque canentiſ flatuſ emittit [a] *Π* temperato arte ſpiritu quem c. flatuſ emittit auditur *δ* *uulgo* temperatum arte ſpirituque c. flatuſ (*uel* flatu) emittit ruditum *Oudendorpius*
3 [an certe] *Π* aut certe *δ* 5 flamulae *λP* tubae *μDP* 6 eo] et (et *Q*) *εP* 8 multa *εΠ* in indumentiſ *α* [in]indumentiſ *λδP* [i.] iniumentiſ *Π* 9 [in] *Π* 10 cuſtodire *λP* manuali[quid] *λ* 11 certe mota *μG* certa mota *A* certe nota *Π* certe mutata *δP* 12 in omni] et in o. *λ* 12 exercitatio *Π* 15 quae — ſeruanda *πλ* qui — ſeruanda *α'* qui — ſeruanduſ *G* 16 excitatuſ] exercitatuſ *λπ'* 18 diuiſae ſint *π* diuiſae in *A* diuiſa ei in *M* diuiſae *λG*

S. L. 4 recptui *M* 5 uixilla *A₁* 7 comitanteſ] commitanteſ (committanteſ *M*) *ε* 9 dinuſcatur *α* praecipit] praecępit *A* 12 caſtrenſi] caſtrinſe *A₁* 14 continuuſ] continuoſ *Aμ* 14 uſuſ] uſoſ *M* 14 neceſſariuſ] neceſſarioſ *Aμ* 15 mutum] mutam *M* 19 ſociiſ] ſociuſ *Π*

aliter non potest nuntiari. Aliquanti in castellorum aut urbium turribus adpendunt trabes, quibus aliquando erectis aliquando depositis indicant quae geruntur.

VI. Qui rem militarem studiosius didicerunt, adserunt plura in itineribus quam in ipsa acie pericula solere contingere. Nam in conflictu armati sunt omnes et hostem comminus uident et ad pugnandum animo ueniunt praeparati; in itinere minus armatus minusque adtentus est miles et superuentus impetu uel fraude subsessae repente turbatur. Ideo omni cura omnique diligentia prouidere dux debet, ne proficiscens patiatur incursum uel facile ac sine damno repellat inlatum. Primum itineraria omnium regionum, in quibus bellum geritur, plenissime debet habere perscripta, ita ut locorum interualla non solum passuum numero sed etiam uiarum qualitate perdiscat, conpendia deuerticula montes flumina ad fidem descripta consideret, usque eo, ut sollertiores duces itineraria prouinciarum, in quibus necessitas gerebatur, non tantum adnotata sed etiam picta habuisse firmentur, ut non solum consilio mentis uerum aspectu oculorum uiam profecturus eligeret. Ad hoc a prudentioribus et honoratis ac locorum gnaris separatim debet uniuersa perquirere et ueritatem colligere de pluribus, praeterea sub periculo eligen-

V. L. Cap. VI. 9 ſuperuentuſ impetu uel fraude ſubſeſſae δ ſuperuentuſ impetu uel fraude ſubſeſſa Π ſuperuentuſ impetuſ uel fraudeſ ſubſeſſe α' ſuperuentu impetuſ uel fraude ſubſeſſae G ſuperueniente impetu uel fraude [ſ.] λP 10 Ideo $\varepsilon\delta$ De Π ideoque P 15 qualitateſ εP (*in* Q ſ *paullulum dilutum uel erasum est, ad quod sine dubio referendum est signum marginale* †) 15 conpendia] *syllaba* con *in loco eraso* M per conpendia λ 16 deuerticula ΠV diuerticula εDP 16 diſcripta μP 17 uſque adeo δ itin.] in etineraria Π 20 uerum] u. etiam Π 20 profecturuſ $\varepsilon\delta$ profecturoſ Π profecturiſ P *uulgo* 21 ad hoc Q 22 gnariſ $G\delta P$ gnariſ (i) Π ignara $A\mu$ 23 eligendum $\varepsilon\Pi$

S. L. 1 aut] at Π_1 2 appendunt Π trabeſ] traueſ μ Cap. VI. 4 aſſerunt Π 6 conflictu] conflicto α' 7 comminuſ] communuſ Π 8 attentuſ Π 12 dampno A 12 illatum Π 14 paſſuum] parſuum A_1 15 compendia Π 15 prouintiarum $A\mu$ 22 debet] bibet M

tium uiarum duces idoneos scientesque praecipere eosque custodiae mancipare addita poenae ostentatione uel praemii. Erunt enim utiles, cum intellegant nec fugiendi sibi copiam superesse et fidei praemium ac perfidiae parata supplicia. Prouidendum quoque, ut sapientes exercitatique quaerantur, ne duorum aut trium error discrimen pariat uniuersis. Interdum autem imperita rusticitas plura promittit et credit se scire quae nescit. Sed cautelae caput est, ut, ad quae loca uel quibus itineribus sit profecturus exercitus, ignoretur; tutissimum namque in expeditionibus creditur facienda nesciri. Ob hoc ueteres Minotauri signum in legionibus habuerunt, ut, quemadmodum ille in intimo et secretissimo labyrintho abditus perhibetur, ita ducis consilium semper esset occultum. Securum iter agitur quod agendum hostes minime suspicantur. Verum, quia exploratores altrinsecus missi profectionem suspitionibus uel oculis deprehendunt et interdum transfugae proditoresque non desunt, quemadmodum occurri ingruentibus debeat, intimetur. Dux cum agmine exercitus profecturus fidelissimos argutissimosque cum equis probatissimis mittat, qui loca, per quae iter faciendum est, in progressu et a tergo, dextra laeuaque perlustrent, ne aliquas aduersarii moliantur insidias. Tutius autem operantur exploratores noctibus quam diebus.

V. L 1 praecipere *Stewechius* percipere *O* 2 cuſtodire *Π* cuſtodia *P* 2 oſtentatione *εΠ* conteſtatione *VP* conſtitutione *D* 3 intelligent *uulgo* ne fugiendi *Aμ* 8 cautelae caput eſt *μGΠ* pautelae caput eſt *A* utile caput eſt *δP* 9 ad quae (atque *V*) l. *δP* aque l. *α* ad quẽ l. *Π* ea loca per quae *λ* per quae loca *uulgo* 10 tutiſſimum (tutiſſimuſ *D*) n. i. expeditionibuſ *A'π'* tutiſſimã n. i. expeditionibuſ *M* tutiſſima namque expeditio *λP* 11 neſciri] ab hoſtibuſ neſciri *λP* 13 labyrintho *P* labyrinto *εV* laberintho *Π* laberinto DQ_2 17 ſuſpectionibuſ *DP* ſuſpe≡cionibuſ *V* 18 proditoreſque *δP* proditoreſ quę *A* proditoreſ quae *M* proditoreſ qui *Gλ* proditoreſ[que] *Π* 21 per qua *Aμ*

S. L. 2 poenae] pene *M* pęne *Π* 8 promittit] promittet *A* 8 credit] credet *A* 10 profecturuſ] profecturum *A'* 12 quemammodum *Π item statim* 20 argutiſſimoſque] argutiſſimoſ qui A_1 23 tutiuſ] totiuſ *α'Π*

Nam quodammodo ipse sui proditor inuenitur cuius speculator fuerit ab aduersariis conprehensus. Primi ergo equites iter arripiant, deinde pedites, inpedimenta sagmarii calones uehiculaque in medio conlocentur, ita ut expedita pars peditum et equitum subsequatur. Nam ambulantibus interdum quidem a fronte sed frequentius a tergo superuentus infertur. A lateribus quoque pari armatorum manu inpedimenta claudenda sunt; nam insidiatores transuersos frequenter incursant. Illud tamen praecipue seruandum est, ut ea pars, ad quam hostis uenturus creditur, obpositis lectissimis equitibus et leui armatura necnon etiam peditibus sagittariis muniatur. Quod si undique circumfunduntur inimici, undique debent praeparata esse subsidia. Ne uero repentinus tumultus amplius noceat, ante commonendi sunt milites, ut parati sint animo, ut arma in manibus habeant. In necessitate subita quae conterrent, prouisa non solent esse formidini. Antiqui diligentissime praecauebant, ne a calonibus interdum uulneratis interdum timentibus et sagmariis clamore

---

V. L. 3 inde ε ſagmarũ calonũq; Π 5 N. ambul. [int. q.] a fronte [ſed] frequenter Π 8 inſidiatoreſ tranſuerſoſ frequenter incurſant Π inſ. tranſuerſuſ fr. expulſat δ; *hanc lectionem correctione et additamento marginali ad λ codicum scripturam* (impulſant *P) reuocauit P* inſ. in alio loco inpulſant tranſuerſoſ frequenter incurſa (-a^{nt} *G*) α inſ. in alio loco inpulſant tranſuerſoſ frequenter incurſant λ inſid. in alio loco inpulſant tranſuerſo frequenter incurſu (*inserendum fuit* alii *post* inſid.) *Edit. Colon.* 1524. 10 hoſteſ uenturoſ (-o *A*) α'Π 12 muniantur Π 13 [circum]funduntur Π 16 I. n. ſ. quae conterrent ε *(unde quis* ſubita quaeque *legendum censeat)* i. n. ſubita [q.] conterrent δ *fortasse rectius; illud* quae *autem* ex *marginali nota inrepsisse putari potest* 16 Nenecеſſitate (*L*; Ne. neceſſ. *Q*) ſubita conterreantur (-terrantur *Q*) λ ne neceſſitate ſubita conſternantur Π in neceſſitatem ſubita que terrent P_1 ne neceſſitatem ſ. q. terreantur P_2 17 prouiſa. Non (non *Q*) Πλ

S. L. 1 quodammodo] quodadmodo α' proditor] prodetur *M* proditur A_1 2 comprehenſuſ Π 3 impedim. Π 4 uehicula] ullehicula *M* ulehicula A_1 5 impedim. Π 11 oppoſitiſ *M*Π 18 antiqui] antiq. *M* 18 diligentiſſime] diligentiſſimi A_1 18 calonibuſ] colonibuſ α'

pauefactis pugnantes milites turbarentur, ne dispersi longius aut conglobati amplius quam expedit inpedirent suis hostibusque prodessent. Et ideo ad exemplum militum etiam inpedimenta sub quibusdam signis ordinanda duxerunt. Denique ex ipsis calonibus, quos galiarios uocant, idoneos ac peritos usu legebant, quos non amplius quam ducentis sagmariis puerisque praeficerent. Hisque uexilla dabant, ut scirent, ad quae signa deberent inpedimenta colligere. Sed propugnatores ab inpedimentis laxamento aliquo diuiduntur, ne constipati laedantur in proelio. Ambulante exercitu, ut locorum uarietas euenerit, ita defensionis ratio uariatur. Nam in campis patentibus equites magis solent inpugnare quam pedites; at uero in locis siluestribus uel montuosis siue palustribus pedestres magis formidandae sunt copiae. Illudque uitandum, ne per neglegentiam aliis festinantibus aliis tardius incedentibus interrumpatur acies aut certe tenuetur; continuo enim hostes interpellata peruadunt. Praeponendi ergo sunt exercitatissimi campi doctores uicarii uel tribuni, qui alacriores retardent et pigrius incedentes adcelerare compellant. Nam qui multum praecesserint, superuentu facto non tam redire quam effugere cupiunt. Qui uero

---

V. L. 1 [pugnanteſ] *Stewechius Schwebelius* diſperſi] diuerſiſ *Π* 2 ſuiſ *MΠV* (*cf. Varro L. L.* 9, 14. 131 ſuoſ *A'λDP* 5 galiarioſ *Π* galiariaſ *ε* galearioſ *DP* galerioſ *V* (*cf.* I. 10) 7 duocentiſ *A* duocenti *M* 7 ſagm.] ſagittariiſ *ΠQ* 7 praeficerent *κ* praefacerent ([prae *Q*) *ε* 8 ad quae *GDL* atque Q_1P_1V ad quē *Π* ad quaſ *α'* 8 ſigna deberent] deſignarent *V* 10 aliquo] aliqui *Π* 10 in proelio. Amb. *Stewechius* in proelio (-um *V*) amb. *O* 15 formidandi *α'* 16 [aliiſ feſtinantibuſ] *Π* 16 intercedentibuſ *ε* 17 interrumpentur — tenuentur *λ* 18 interpellata *V Oudendorpius post edit. Rom. Bonon.* inter prolata *α'* interplorata *λ* interpolata *GΠD uulgo* 18 Praeponendi *ε* premonendi *Π* interponendi *δP uulgo*

S. L. 1 pabefactiſ *α'* 2 impedirent *Π* 4 imped. *Π et ita postea* 5 calonibuſ] colonibuſ *M* 6 ideoneoſ *M* 7 uexilla] uixilla *α'* 10 prelio *Π* 13 impugnare *Π* 18 peruadunt] peruadum *M* 20 accelerare *GΠ* 20 conpellant *μ*

extremi sunt, deserti a suis ui hostium et propria desperatione superantur. Sciendum etiam, quod aduersarii in his locis, quae sibi oportuna intellegunt, subsessas occultius conlocant uel aperto Marte impetum faciunt. Sed ne secreta noceant, ducis praestat industria, que*m* omnia prius conuenit explorare. Deprehensa uero subsessa, si circumueniatur utiliter, plus periculi sustinet, quam parabat inferre. Aperta autem uis si praeparetur in montibus, altiora loca praemissis sunt praesidiis occupanda, ut hostis, cum aduenerit, reperiatur inferior nec audeat obuiare, cum tam a fronte quam supra caput suum cernat armatos. Quod si angustae sunt uiae, sed tamen tutae, melius est praecidere cum securibus ac dolatoriis milites et cum labore uias aperire, quam in optimo itinere periculum sustinere. Praeterea nosse debemus hostium consuetudinem, utrum nocte an incipiente die an hora reficiendi lassis superuenire consueuerint, et id uitare, quod illos facturos putamus ex more. Iam uero utrum peditibus an equitibus, utrum contatis an sagittariis amplius ualeant, utrum numero hominum an armorum munitione praecellant, scire nos conuenit et ordinare quod nobis utile, illis docetur aduersum, tractare quoque, per diem an per noctem iter expediat inchoari, quanta locorum interualla sint, ad quae cupimus properare, ne aestate aquae penuria

---

V. L. 1 ui] uĩ (˜ *er.*) *VQ* uiſ *Π* 2 [in] hiſ lociſ *δ* 3 ſubſeſſa *λδP* occultoſ *V* 4 praeſtet *δP* quem *uulgo* que *AΠ* quae (quę *Q*) *μ* qua *G* cui *δP* 8 praemiſſiſ ſ̃ *DPG₂* praemiſſiſ *Aλ* praemiſſi (-miſi *G*) ſunt *MGΠ* praemiſſiſ̃ *V* 10 tam] eo *δ* 10 quam] quem *δ* 10 caput] apud *δ* 11 armatoſ] -tum *δ* 12 praecidere *O* praecedere *uulgo* 12 dolator.] dolabriſ *uulgo* 13 cum laboribuſ *ε* 15 an *π* aut *G* ad *α'* 15 [a. h. r.] *λ* 16 conſuerint *δ* 22 inchoare *δ* 23 ad quae *MQGδP* ad quẽ *Π* ad quẽ (˜ *er.*) *L* atque *A₁* 23 properare] peruenire *δP*

S. L. 1 deſperatione] diſperatione *Aμ* 3 occulciuſ *M* 4 conlocant *Gλ* conlocat *α'* collocant *Π* 9 repperiatur *Aμ* 12 dolaturiiſ *Π* 13 apperire *μ* (a≡perire *G*) 16 lạſſiſ] blaſſiſ *α'* 17 ex more] et more *α'* 18 ualeant] ualeat *ε* 23 ne aeſtate] neſtate *M* aquae] a ..que *A*

obsit euntibus, ne hieme difficiles aut inuiae occurrant paludes maioresque torrentes impedito itinere circumueniatur exercitus, priusquam ad destinata perueniat. Vt nostra commoditas est sapienter ista uitare, ita, si aduersariorum imperitia uel dissimulatio occasionem nobis dederit, non oportet omitti sed explorare sollicite, proditores ac transfugas inuitare; ut, quid hostis moliatur in praesenti uel in futurum, possimus agnoscere paratisque equitibus ac leui armatura ambulantes eosdem uel pabula uictumque quaerentes inprouiso terrore decipere.

VII. In transitu fluuiorum grauis molestia neglegentibus frequenter emergit. Nam si aqua uiolentior fuerit aut alueus latior, inpedimenta pueros et ipsos interdum ignauiores solet mergere bellatores. Ergo explorato uado duae acies equitum electis animalibus ordinantur interuallis conpetentibus separatae, ut per medium pedites et inpedimenta transeant. Nam acies superior aquarum impetum frangit, inferior, qui rapti subuersique fuerint colligit atque transponit. At cum altior fluctus nec peditem nec equitem patitur, si per plana decurrat, ductis multifariam spargitur fossis diuisusque facile transitur. Nauigeri uero amnes stilis fixis ac superpositis tabulatis peruii fiunt uel certe tumultuario opere colligatis inanibus cupis additisque trabibus transitum praebent. Expediti

---

V. L. 6 explorare ſollicite, proditoreſ ε exploratoreſ Π explorare ſoleat uerum δ exploratoreſ ſollicite proditoreſ P 8 in futuro π' 9 eoſdem] eoſdam L_1 eoſ clam L_2Q
Cap. VII. 13 latior] altior A inpedim. et pueroſ λ 16 pediteſ [et] imped. Π peditum et impedimenta δ 22 ſtiliſ π haſtiliſ α aſtiliſ λ 23 colligatiſ] alligatiſ λ

L. S. 1 difficileſ] difficiliſ α 2 inpedito λ (impedimento G) 6 omitti] committi Π 7 moliatur] moratur Π 8 poſſimuſ] poſſemuſ α' 10 decipere] deciperent α
Cap. VII. 11 negligentibuſ A 13 aut] ut A 13 alueuſ] albeuſ M aluiuſ A_1 13 impedimenta Π 14 ignauioreſ] ignabioreſ M 16 competentibuſ Π 17 inpedimenta $M\Pi$ 19 colligit] collegit A_1 fluctuſ] flucti A_1 20 equitem] equitum M 24 trauibuſ $A\mu$

uero equites fasces de cannis aridis uel ulua facere consueuerunt, super quos loricas et arma, ne udentur, inponuntur, ipsi equique natando transeunt colligatosque secum fasces pertrahunt socios. Sed commodius repertum est, ut monoxylos, hoc est paulo latiores scafulas, ex singulis trabibus excauatas pro genere ligni et subtilitate leuissima carpentis secum portet exercitus, tabulatis pariter et clauis ferreis praeparatis. Ita absque mora constructus pons, et funibus, qui propterea habendi sunt, uinctus lapidei arcus soliditatem praestat in tempore. Festinanter aduersarii ad transitus fluminum insidias uel superuentus facere consueuerunt. Ob quam necessitatem in utraque ripa conlocantur armata praesidia, ne alueo interueniente diuisi obprimantur ab hostibus. Cautius tamen est sudes ex utraque parte praefigere ac sine detrimento, si qua uis inlata fuerit, sustinere. Quod si pons non tantum ad transitum sed etiam recursum et commeatus necessarius fuerit, tunc in utroque capite percussis latioribus fossis aggereque constructo defensores milites debet accipere, a quibus tamdiu teneatur, quamdiu locorum necessitas postulat.

V. L. 1 faſceſ] faſciculoſ *δ* conſuerunt *μδ* 2 ne udentur *A'V* ne utentur *M* ne dentur Π_1 ne uidentur *D* ne uidentur *P* ne uidentur (a *sup.*) *L* neuidenter (*sed postremum* e *in l. er.*) *Q* ne ledentur Π_2 3 ipſi equiquę *A* ipſi equique *G* ipſi aequiquae *M* ipſi equi qui *Π* ipſiſ aequitibuſ qui *V* ipſiſ equitibuſ *D* ipſiſ equiteſ (teſ *a* 2 *in l. er.*) quoſ (2 *deletum uult*) *P* ipſi equi [q.] *λ* 3 colligatoſque *πλ* collegatoſq. *M* collegatiſq. *A'* 4 ſocioſ *VP Oudendorpius Hillenbrandius* (*Appul.* I, 38) ſociiſ *εΠD* ſocii *λ* (*L?*) 4 comm.] commodi huiuſ *Π* 5 monoxyloſ *MΠP* monoxylloſ *Q* monoxilloſ *LD* monoxillaſ *V* mox noxyloſ *A'* 6 leuiſſimaſ *Π* 7 pariter clauiſque *Π* 9 et fun.] ex funibuſ *Π* 9 habendi ſunt] habendiſ ut hiſ *λ* 10 praeſtet *Gλ* praeſtat. In *M* 10 feſtinanter *ε* (*sed in L in l. er. a* 2) feſtinantur *Π* ſed inſtanteſ *VP* ſed ſtanteſ *D* 12 conſuerunt *δP* 17 etiam ad recurſum *λδP* 19 [debet] *ε*

S. L. 1 ulua] gulua *Π* 2 imponunt *Π* 4 commodiuſ] cum modiuſ] $M(Q_1)$ 6 trauibuſ *Aμ* 10 ſoliditatem] ſoliditate *M* 13 collocantur *Π* 14 obprimantur *Π* obp̄mantur *A* oppraemantur G_1 opprimantur *μ* 16 illata *Π* 18 percuſſiſ] percurſiſ *A* 19 aggere] agere *M* 20 a quibuſ tam] a quibuſdam A_1

VIII. Consequens uidetur, itineris obseruatione descripta, ad castrorum, in quibus manendum est, uenire rationem. Non enim belli tempore ad statiuam uel mansionem ciuitas murata semper occurrit, et incautum est plenumque discriminis exercitum passim sine aliqua munitione considere, cum militibus ad capiendum cibum occupatis, ad munera facienda dispersis facile nectantur insidiae. Postremo noctis obscuritas, necessitas somni, pascentium equorum dispersio occasionem superuentibus praestat. In metandis castris non sufficit locum bonum legere, nisi talis sit, ut alter eo non possit melior inueniri, ne utilior praetermissus a nobis et ab aduersariis occupatus adportet incommodum. Cauendum quoque, ne per aestatem aut morbosa in proximo aut salubris aqua sit longius, hieme, ne pabulatio desit aut lignum, ne subitis tempestatibus campus, in quo manendum est, soleat inundari, ne sit in abruptis ac deuiis et circumsedentibus aduersariis difficilis praestetur egressus, ne ex superioribus locis missa ab hostibus in eum tela perueniant. Quibus caute studioseque prouisis, pro necessitate loci uel quadrata uel rotunda uel trigona uel oblonga castra constitues, nec utilitati praeiudicat forma, tamen pulchriora creduntur quibus ultra latitudinis spatium tertia pars longitudinis additur. Ita autem ab agrimensoribus podis-

V. L. Cap. VIII. 3 ſtatiuam *εΠVP* ſtadium *D* ſtatiua *uulgo* 3 [uel] *Oudendorpius* 4 ciuitatiſ murate *Π* 6 conſide^{ra}re *Q* conſiderare *P* 7 occupatiſ aut ad *δP* 11 legere] elegere P_1 eligere DP_2 11 melior non poſſit *Π* 12 ab aduerſ. *λδP* ad aduerſ. *Π* [ab] adu. *α (in G supra lineam prima fortasse manu* ab *additum est)* 13 Cauendumque *Π* 14 morboſa in] morbuſ *δ* 14 aut] ſit aut *Π* 15 ne *π* de ($\overset{N}{D}$e *Q*) ſub. *ε*; ne de? 16 inundare *δ* 17 [in] abruptiſ *V* [in] abruptuſ *D* 17 deuiiſ (deuiuſ *D*) et *εδP* deuiiſ ut *Π* d. ne *uulgo* 20 uel — uel — uel] ſiue — ſiue — ſiue *δP* 21 conſtitueſ *δ* conſtituenſ *εΠP* conſtituentur A_2 conſtituuntur *Giss.* 22 praeiudicat. Forma *MΠL* 23 ultra lati[tudiniſ — longi]tudiniſ *δ*

S. L. Cap. VIII. 13 apportet *Π* 14 aeſtatem] ſtatem *M* 17 abruptiſ] arruptiſ *Π* 23 longitudiniſ additur] longitudiniſ addiniſ additur *α* 24 agrimenſoribuſ] agrimeſſoribuſ *α*

mum mensurae colligi oportet, ut ad quantitatem concludatur exercitus. Nam propugnatores angusta constipant et ultra quam conuenit latiora diffundunt. Tribus autem modis definiunt castra muniri posse. Primum in unius noctis transitum et itineris occupationem leuiorem, cum sublati caespites ordinantur et aggerem faciunt, supra quem ualli, hoc est sudes uel tribuli lignei, per ordinem digeruntur. Caespes autem circumciditur ferramentis, qui herbarum radicibus continet terram, fit altus semissem, latus pedem, longus pedem semis. Quod si terra solutior fuerit, ut ad similitudinem lateris caespes non possit abscidi, tunc opere tumultuario fossa percutitur, lata pedes quinque, alta tres, cui intrinsecus agger excrescit, ut sine metu securus requiescat exercitus. Statiua autem castra aestate uel hieme, hoste uicino, maiore cura ac labore firmantur. Nam singulae centuriae, diuidentibus campidoctoribus et principiis, accipiunt pedaturas et, scutis *uel* sarcinis suis in orbem circa propria signa dispositis, cincti gladio fossam aperiunt latam aut nouem aut undecim aut tredecim pedibus uel, si maior aduersariorum uis metui-

V. L. 3 tribuſ a. modiſ definiunt caſtra muniri poſſe *δP* treſ (triſ *M*) a. moduſ (*corr. in* -oſ *M*; modoſ *Π*) definiunt (diff. *Π*) foſſe (foſſæ *G*) *αΠ* treſ a. modoſ efficiunt (efefic. *L*) foſſaſ *λ* 5 tranſitu *ΠQ₂* 5 occupationem leuiorem *δ* occupatione leuiorem (-ē *A*) *α* occupatione leuiore *ΠλP* 9 ſemiſſem latuſ pedem longuſ pedem ſemiſ *α* ſ. latuſ [p. l.] ped. ſemiſ *Π* ſemiſ pedem latuſ p. longuſ p. ſ. *δP* ſemiſſe ꝑ longū pedē ſemiſ *L* pedem ſemiſſem ꝑ longum et pedem ſemiſ *Q* 12 percutitur *αΠ* percuitur *L* percircuitur *Q* perducitur *δP* praeducitur *Lipsius Oudendorpius* 13 alta pedeſ treſ *δ* a. p. III *P* 13 accreſcit *Π* 16 campiductoribuſ *Π* 17 ſcutiſ et ſarc. *P* ſc. ac ſ. *uulgo* 18 circa propria ſigna diſpoſitiſ *A'VP* c. p. ſ. depoſitiſ *D* c. ſigna ꝓprioribuſ poſitiſ *Π* circa propria ſignatiſ poſitiſ *M* circa propriam ſignatiſ et diſpoſitiſ *λ* 18 cincti] cuncti *A'* 20 metuetur *αΠ*

S. L. 1 colligi] collegi *ε* quantitatem] -e *Π* 6 aggerem] aggere *Π* 7 ualli] balli *Π* triboli *Π* 8 caeſpeſ] cęſpiſ *A* caeſpiſ *M* ceſpiſ *λ* 8 qui] quae *α* 10 ſolucior *M* 11 ad ſimilitudinem] a ſ. *M* 11 caeſpeſ] ceſpeſ *μ* 15 maiorce cura *M* 18 orbem] urbem *α* 19 aperiunt] aperiant *Π* 20 uiſ] uim *Π*

tur, pedibus decem et septem, — imparem enim numerum obseruari moris est —; tunc saepibus ductis uel interpositis stipitibus ramisque arborum, ne terra facile dilabatur, agger erigitur; supra quem ad similitudinem muri et pinnae et propugnacula conponuntur. Opus uero centuriones decempedis metiuntur, ne minus foderit aut errauerit alicuius ignauia, et tribuni circumeunt nec ante discedunt qui strenui sunt, quam fuerint uniuersa perfecta. Ne tamen aliquis superuentus laborantibus fiat, omnes equites et pars peditum, quae non operatur, priuilegio dignitatis ante fossam in procinctu armata consistit et ingruentes repellit inimicos. Prima igitur signa locis suis intra castra ponuntur, quia nihil est uenerabilius eorum maiestate militibus, duci praetorium eiusque comitibus praeparatur, tribunis tabernacula conlocantur, quibus per contubernales deputatos ad munera aqua lignum et pabula ministrantur. Tunc pro gradu legionibus et auxiliis, equitibus et peditibus loca, in quibus papiliones tendant, deputantur in castris, ac de singulis centuriis quaterni equites et quaterni pedites excubitum noctibus faciunt. Et quia inpossibile uidebatur in speculis uigilantes singulos permanere, ideo in quattuor partes ad

V. L. 1 X et VII *L* XVII *QD* XVIIII *P* decem et ſeptem uel nouem *Stewech. Schweb.* 2 obſeruare *δ* tum (dum *ex* tum *corr.* *Q*) *εP* 3 ſtipitibuſ *ΠVλP* ſtipibuſ *GD* ſtipibuſ *exigua lacuna* quę *A* ſtipib. q. *M* 3 dilabatur] *corr. in* dilabetur *Π* delabatur *P* 4 agger erigitur *A'λδ* Agger igitur *MΠ* agger erigitur *P* 5 opuſ uero *π'* opuſ *α* hoc opuſ *λ* op. uero *corr. in* opuſ hoc *P* 6 decempediſ *V* decem pedeſ *εΠDP* 6 aut errauerit *μπ* aut terraberit *A'* aut eruerit *Lipsius* 7 et] id *δP* 12 et — repellit *π* et — repellet *α* ut — repellat *λ* 14 duci praetorium eiuſque comitibuſ (cōm. *M*) p. *απ* deinde praetorium p. *λ* *ceterum cf. Hygin. Grom.* 10 15 tribuniſ *αΠ* hinc tribuniſ *λ*. A tribuniſ *D* ac tribuniſ *VP* 18 equitibuſ] et equitibuſ *π* 20 quaterni et equiteſ *A'* 21 in ſp. per totam noctem uigilanteſ *uulgo*

S. L. 1 inparem *μ* 2 ſepibuſ *α* 5 componuntur *Π* 6 metiuntur] mextiuntur *Π* foderit] foderet (foederet *M*) *ε* 9 aliquiſ] aliquoſ *α'* 9 ſuperuentuſ] ſuperuentoſ *Aμ* 9 fiat] ſuperfiat *Π* 11 foſſam] foſſa *Π* in procinctu] in procincto (procuncto *Q*) *ε* in procinctum *Π* 13 benerabiliuſ *Π*1 21 impoſſibile *Π*

clepsydram sunt diuisae uigiliae, ut non amplius quam tribus horis nocturnis necesse sit uigilare. A tubicine omnes uigiliae committuntur et finitis horis a cornicine reuocantur. Idoneos tamen tribuni et probatissimos eligunt, qui circumeant uigilias, et renuntient, si qua emerserit culpa, quos circumitores appellabant; nunc militiae factus est gradus et circitores uocantur. Sciendum tamen est equites extra uallum nocturnas excubias facere debere. Per diem autem castris positis, alii mane alii post meridiem propter fatigationem hominum equorumque agrarias faciunt. Inter praecipua conuenit ducem prouidere, siue in castris siue in ciuitate consistat, ut animalium pascua, subiectio frumenti ceterarumque specierum, aquatio lignatio pabulatio secura ab hostium reddatur incursu. Quod aliter non potest euenire, nisi per loca idonea, qua nostrorum ambulat commeatus, praesidia disponantur, siue illae ciuitates sint siue castella murata. Quod si non reperitur antiqua munitio, oportunis locis circumdata maioribus fossis tumultuaria castella firmantur. Nam a castris diminutiuo uocabulo sunt nuncupata castella. Intra quae in agrariis aliquanti pedites equitesque degentes tutum iter commeantibus praestant. Difficile enim hostis ad ea loca audeat adcedere, in quibus a fronte et a tergo nouit aduersarios commorari.

V. L. 1 clepſydram *αL* clepſydam (r *fortasse a* 1) *Q* olepſidra *Π* clepſidrã *P* clepſedrã *uel* depſedrã *V* clepſ *foramen membranae* drã *D* 2 [A] tubicineſ omneſ uigilię cõmitantur *LP* tubicineſ o. uigilię cõmittentur *Q* 4 tribuni *εVP* tribuniſ *corr. in* tribunoſ *Π* tribunoſ *D* 6 circumituroſ *V*; *falso Büchelerum apud Petronium* (53, 10) circumitore, *codicis lectionem, in* circitore *correxisse nostro ex loco apparet* 6 Nunc.] Item *Π* 7 et] quoſ *Π* 7 circitoreſ] certioreſ *δ* 7 Sciendum tamen quod militeſ extra ballum n. exc. facere debere *Π* 8 excub.] uigiliaſ *δP* 11] agrariaſ] angariaſ (-oſ *Q*) *ε* 12 conſiſt(a)it *Q in Par.* 6503 a *non satis genuinum est* 17 ſunt *εP* 19 firmentur *Π* caſſtella f.—nuncupata caſ]tella *V* 21 [quae] *V* 21 in agrariiſ] in agraiſ *A* in angariiſ A_2 23 audet *π*

S. L. 5 circueant *M* ſi qua emerſerit] ſi que (quę *G*) merſerit *α* 9 poſt meridie *M* 18 repperitur *α'*G_2 20 noncupata *M* 22 tutum] totum *A'* 23 accedere *μΠ*

VIIII. Quisquis hos artis bellicae commentarios ex probatissimis auctoribus breuiatos legere dignabitur, quam primum rationem proelii depugnandique cupit audire praecepta. Sed conflictus publicus duarum aut trium horarum certamine definitur, post quem partis eius, quae superata fuerit, spes omnes intercidunt. Ideo omnia ante cogitanda sunt, ante temptanda, ante facienda sunt, quam ad ultimum ueniatur abruptum. Boni enim duces non aperto proelio, in quo est commune periculum, sed ex occulto semper adtemptant, ut integris suis, quantum possunt, hostes interimant uel certe terreant, in qua parte quae necessaria admodum sunt ab antiquis reperta perscribam. Praecipua ars et utilitas ducis est, ut adhibitis ex uniuerso exercitu scientibus belli et sapientibus uiris de suis et hostium copiis saepius tractet, omni, quae plurimum nocet, adulatione summota, utrum maiorem numerum pugnatorum ipse an hostes habeant, utrum ipsius an aduersariorum homines magis armati sint et muniti, qui magis exercitati, qui sint in necessitatibus fortiores. Quaerendum etiam, utra pars equites, utra pedites habeat meliores, sciendumque in peditibus uel maxime consistere robur exercitus; et inter ipsos equites, qui contatis, qui

V. L. Cap. VIIII. 2 dignabitur] conatur Π 5 definitur $\alpha L\delta P$ difinitur Q finitur Π 5 poſtquam λ *uulgo* 6 fuerat Π 6 ſpeſ om̃ſ (omneſ GP) intercidunt (intercedunt α' interced. *corr.* in intercid. Q) εP ſpeſ om̃ſ (omniſ δ) intercidit π' *sed in D* intercidit *ita exaratum est, ut illud exemplum, quo librarius est usus, intercidunt praebuisse uideatur.* 8 cogitanda [ſunt] Π 9 aperto marte proelium δP 9 [ex] occulto Π 10 integriſ ſuiſ] $A'\delta P$ in tergiſ ſuiſ μ imparatoſ Π 10 quantũ ε quanto D quantoſ $\Pi V' P$ 11 interim.] interficiant Π 11 uel certe *Lang* certe uel O 12 quae $\pi\lambda$ qua α' quã G perſcr.] deſcribam δP 19 quaerend.] q. eſt δ 20 equiteſ utra parſ pediteſ λ 21 [uel] maxime λ 22 qui O quiſ *uulgo* qui $\pi G\lambda$ q; (q. M) α' quiſ *uulgo*

S. L. Cap. VIIII. 3 prelii Π 4 conflictuſ publicuſ] conflictoſ publicoſ α' 5 partiſ] patriſ A_1 8 abruptum] abruptu Π 9 prelio Π 10 attemptant Π 17 hoſteſ] hoſtiſ Π 19 exercitati qui] exercitatiquę A exercitatiq. M 22 robor A'

sagittariis antecedat, quis plures loricas induat, quis utiliores equos adduxerit; postremo loca ipsa, in quibus pugnandum est, utrum inimicis an nobis uideantur adcommoda; — nam si equitatu gaudemus, campos debemus optare, si pedite, loca eligere angusta, fossis paludibus uel arboribus inpedita, et aliquotiens montuosa —; cui magis uictus abundet aut desit; nam fames, ut dicitur, intrinsecus pugnat et uincit saepius sine ferro. Vel maxime autem tractandum est, utrum expediat necessitatem protrahi an celerius dimicari; interdum enim sperat aduersarius expeditionem cito posse finiri et, si dilatus fuerit in longum, aut penuria maceratur aut desiderio suorum reuocatur ad propria aut nihil magnum faciens per desperationem abire conpellitur. Tum fracti labore et taedio plurimi deserunt, aliquanti produnt, aliquanti se tradunt, quia aduersis rebus rarior fides est et nudari incipit qui copiosus aduenerat. Ad rem pertinet, qualis ipse aduersarius uel eius comites optimatesque sint, nosse, utrum temerarii an cauti, audaces an timidi, scientes artem bellicam uel ex usu an temere pugnantes; quae gentes cum his fortes,

---

V. L. 1 induat] habeat *Π* inducat *V* 2 loca [ipſa] *Π* 5 pedite *λδP* pediti *α* peditũ *Π* 5 eligere deuemuſ a. *Π* 7 aut *α'Π* au(t) *λG* an deſit *δP* 7 utrinſecuſ *Scriuerius* 8 ſine f.] quam ferrum extrinſecuſ *λ* 8 [uel] maxime *λ* 11 dilatuſ *ΠVP* delatuſ *α* delata *λ* ꝑtelatuſ *D* 15 aduerſiſ *αΠ* aduerſariiſ *δP* aduerſariuſ *λ* 16 et] ut *ε* 17 pertinet] p. noſſe *Π* 18 [optimateſ] qui ſint *δP* 18 [noſſe] *Π* 18 an cauti] aut (au(n)t *Q*) *μP* 19 uel ex uſu an temere p. *π* uel ex uſtatemere p. (-tim. A_1; *in G corr. in uulgatam* uel ex uſu temere p.) *α* uel non ex uſu [a. t. p.] *λ* an non ex uſu an t. p. *Stewechius* an non uel ex uſu an tem. p. *Oudendorpius* 20 quae (q. *M*) genteſ cum h. forteſ quae ign. ſint *α'π'* forteſ genteſ an ignauae (-e *Q*) ſint *λ* quae g. cum hiſ f. quaeue i. ſ. *G q*. g. c. h. f. quaeue ignaue [ſ.] *P* q. g. c. hiſ, forteſ an ignauae *Oudendorpius*

S. L. 1 anteced͞eat *A* 3 adcommoda] accommoda *Π* 4 equitatu] equitato *α'* equitatũ *Π* 6 impedita *MΠ* 7 habundet *A'λ* 7 fameſ] famiſ *α'* 13 diſperationem *ε* habire *A* 14 compellitur *Π* francti *A* 17 qualiſ] qualeſ A_1 17 aduerſariuſ] -oſ *α'* 19 artem] arteſ artem *α'*

quae ignauae sint; nostra auxilia cuius fidei quarumque sint uirium; quos animos illius copiae, quos habeat noster exercitus; quae pars sibi magis uictoriam repromittat. Eiusmodi enim cogitationibus uirtus augetur aut frangitur. Desperantibus autem crescit audacia adhortatione ducis et, si nihil ipse timere uideatur, crescit animus, si ex insidiis uel occasione aliquid fortiter feceris, si hostibus aduersae res coeperint euenire, si uel infirmiores aut minus armatos ex inimicis potueris superare. Cauendum enim est, ne dubitantem formidantemque exercitum ad pugnam publicam aliquando producas. Interest, utrum tirones an ueteres milites habeas, et utrum ante breue tempus in expeditionibus fuerint an annis aliquot in pace durarint. Nam pro tironibus accipiendi sunt qui pugnare longo tempore desierunt. Sed cum legiones auxilia uel equites ex diuersis aduenerint locis, dux optimus et separatim singulos numeros per tribunos electos, quorum scitur industria, ad omnia genera exercere debet armorum et post in unum collectos quasi depugnaturos conflictu publico exercebit ipse saepius temptabitque, quid

V. L. 2 habeat n. e. *Gπ* debeat n. (ũt A_1) e. *α'* debeat n. exſperare *λ* 7 fecerit — (9) potuerit — (11) producat — (12) habeat *Π* 7 [ſi] hoſtibuſ *λ* 10 ad publicam pugnam *π* 11 [utrum] *λ* 12 et] ſed *ε* 13 an anniſ aliquot (-od *V*) i. p. durarint (durauerint *Π*) *ΠV* an anniſ aliquoſ i. p. durarent *α'* a. p anniſ (anniſ with o above *Q*) aliquoſ i. p. durarent *λ* a. annoſ aliquoſ i. p. durarint (-ent *G*) *GP* an durarint in pace aliquot anniſ *D* 16 optimuſ (obt. *Q*) *O* optimoſ *Scriuerius Schwebelius* 17 electoſ *εP* delectoſ *Π* uel electoſ *δ* 18 omni genere *δP* 19 depugnaturuſ *P fortasse recipiendum* 20 exercebit ipſe ſaepiuſ temptabitque *sine interpunctione Lang* exercebit (-at, i above, *M*). Ipſe *etc. O* exercebit ipſe. Saepiuſ *etc. Scriuerius Schwebelius* 20 temptabitque quid *V* temptauit quęquid *A* temptauit quae quid *M* temptabit quęquid *Q* temptabitquae quid *L* t. quiquid *G* t. quicquid *DP* t. quid *uulgo*

S. L. 2 uirium] uirtuſ *Π* 3 parſ ſibi] parſ ibi *α* 5 audatia *μ* 5 adortatione *μ* 6 animiſ (v above) *Π* 7 occaſione] occaſionē *M* 8 coeperint] cęperint *Π* 11 puplicam *Π* 12 breue] breuē *Π* 16 aduenerint] aduenerit *M*

artis possint habere, quid uirium, quemadmodum sibi ipsi consentiant, utrum ad tubarum monita, ad signorum indicia, ad praecepta uel nutum suum diligenter obtemperent. Si errant in aliquibus, exerceantur atque doceantur, quamdiu possint esse perfecti. Si uero in campi cursione, in sagittando, in iaculando, in ordinanda acie ad plenum fuerint eruditi, ne sic quidem temere sed occasione capta ad publicam ducendi sunt pugnam; sed ante minoribus proeliis inbuendi. Dux itaque uigilans sobrius prudens, tamquam de ciuili causa inter partes iudicaturus, adhibito consilio de suis et aduersarii copiis iudicet. Et si multis rebus superior inuenitur, oportunum sibi non differat inire conflictum. Si uero aduersarium intellegit fortiorem, certamen publicum uitet; nam pauciores numero et inferiores uiribus superuentus et insidias facientes sub bonis ducibus reportauerunt saepe uictoriam.

X. Omnes artes omniaque opera cotidiano usu et iugi exercitatione proficiunt. Quod si in paruis uerum est, quanto magis decet in maximis custodiri. Quis autem dubitet artem bellicam rebus omnibus esse potiorem, per quam libertas retinetur et dignitas, propagantur prouin-

V. L. 1 poſſit *λ* uirium *μδP* uirũ *Π* uerum *G* uerã *A* 6 in ordinanda acie *εδ* in ordinando aciẽ *Π* in ordinando (*corr. in* -a) acie *P* 7 ne ſic quidem *π* nec ſit quidem *A'* (*in G ad lectionem codicum μ rasura reuocatum*) nec ſic quidem *μ* 8 ducendi *εP* deducendi *δ* iacendi *Π* 8 ſint *Π* 8 ſed] et? 9 Dux itaque u. ſ. pr. *εΠ* dux prudenſ erit uig. atque ſobriuſ *V* dux erit uigilanſ atque ſobr. prudenſ *D* Dux itaque uig. atque ſobr. et pr. *P* 13 fortiorem] potiorem *εP* 16 reportauerant (-ǎnt *Q*) *ε*
Cap. X. 20 dubitat *P* 21 reteneatur *M* 21 et d.] indignitaſ *δ* 21 propagantur prouinciae conſeruatur i. *Π* propagatur prouintiae conſeruantur i. *α'* propagatur prouinciae (-tię *Q*) conſeruantur et imp. *λ* propagatur. prouintię conſeruantur. imperium (2 *supra l. post* i. *addidit* roboratur) *G* propugnatur prouintiae conſeruatur imperium *δ* propagatur propugnantur pr. conſeruatur i. *P*

S. L. 1 quemammodum *Π* 7 temere ſed] temereſ ſed *α'* 7 capta] capita *Aμ* 8 imbuendi *Π* 10 adibito *Π* 13 intellegit] intellegi $Π_1$ intelleget *ε* 14 pautioreſ *α* 15 ſuperuentuſ] ſuperuentoſ *A'*
Cap. X. 21 retenetur A_1

ciae, conseruatur imperium? Hanc quondam relictis doctrinis omnibus Lacedaemonii et postea consuluere Romani; hanc solam hodieque barbari putant esse seruandam; cetera aut in hac arte consistere omnia aut per hanc adsequi se posse confidunt; haec dimicaturis est necessaria, per quam uitam retineant et uictoriam consequantur. Dux ergo, cui tantae potestatis insignia tribuuntur, cuius fidei atque uirtuti possessorum fortunae, tutela urbium, salus militum, reipublicae creditur gloria, non tantum pro uniuerso exercitu sed etiam pro singulis contubernalibus debet esse sollicitus. Si quid enim illis eueniat in bello, et ipsius culpa et publica uidetur iniuria. Ergo si tironem uel diu armis desuetum exercitum ducit, singularum legionum siue auxiliorum necnon etiam uexillationum uires animos consuetudinem diligenter exploret. Sciat etiam, si potest fieri, nominatim, quis comes, quis tribunus, quis domesticus, quis contubernalis quantum possit in bello; auctoritatem seueritatemque maximam sumat, omnes culpas militares legibus uindicet, nulli errantium credatur ignoscere, in diuersis locis, in diuersis occasionibus omnium

---

V. L. 1 [doctr.] *λ* 2 confuluere] coluere *π* 4 cetera omnia a. i. h. a. c. aut *π* 5 dimicaturiſ *π* dimicatoriſ *α'* dimicatoribuſ *Gλ* 8 fidei atque Π_2 *in l. er.* fort. tutela *Lx* (*sed* -tune tutele Π_2 *in l. er.*) f. tutelę (tutile *α'*) *αQ* 9 ſaluſ militũ ſaluſ reipublice (*sed* ſ. r. *in l. er.*) *Π* 9 creditur] treditur *A* traditur *G* 9 non reſ tantũ ꝓ uniuerſo (*sed* tant. ꝓ uni *in l. er.*) *Π* 10 pro ſingulif *Π in l. er.* 11 debet exercituſ eſſe ſollicituſ (*sed* eſſe ſollicituſ *in l. er.*) *Π* 12 culpa et publica uidetur *ε* c. e. p. uideatur (-atur *V*) *δP* culpa publica culpatur *Π* 12 tyronem uel diu *α* tyr. uel de *Π* t. aut diu *δP* tyrannuſ diu *λ* 14 [ſiue — etiam] *λ* 14 uexillationeſ *λ* 16 poſſit; in bello a. *Oudendorpius* 18 [ſeueritatem]que *δ* 19 credat *δP* 20 [lociſ i. d.] *Π*

S. L. 1 doctriniſ] doctriſ *M* 4 hac] ac *Π* 4 aſſequi *Π* 6 reteneant *α* 8 poſſeſſorum] -em Π_1 10 contubernialibuſ *M* 12 puplica *Π* 14 legionum] regionum *Π* 14 uixillationum *A'* 18 auctoritatem] auctoritate *Π* 18 ſeueritatemque maximam] ſeueritatemquę maximam *A* ſeueritatem quae maxima *M*

experimenta *praecipiat*. His, ut oportet, curatis, cum dispersi ad praedandum securi oberrant hostes, tunc probatos equites siue pedites cum tironibus aut inferioribus mittat, ut ex occasione fusis inimicis et illis peritia et reliquis crescat audacia. Ad transitus fluuiorum, ad praecipitia montium, ad siluarum angustias, ad paludum aut uiarum difficultates superuentus nullo sciente disponat atque ita iter suum temperet, ut cibum capientes aut dormientes aut uacantes certe, securos inermes discalciatos, destratis equis, nihil suspicantes ipse paratus inuadat, quatenus in huiusmodi certaminibus sui fiduciam colligant. Nam qui ante longum tempus aut omnino numquam uiderunt homines uulnerari uel occidi, cum primum aspexerint, perhorrescunt et pauore confusi de fuga magis quam de conflictu incipiunt cogitare. Praeterea si excurrant aduersarii, longo itinere fatigatos adgrediatur et ultimos uel certe insperatos superueniat. Eos etiam, qui longe a suis aut pabuli aut praedae gratia commorantur, subito occupet cum dilectis. Illa enim ante temptanda sunt, quae si male cesserint, minus noceant, si bene, pluri-

V. L. 1 praecipiat *uulg.* percipiat (-et *G*) *O cf.* III, 26 c. antea exper. n. c. 2 ſecuri *εΠ* ſecuribuſ *V* ſecurioribuſ *D* ſecurioreſ *P* 3 aut] et *λ uulgo* 7 difficultateſ ſ. *GP* difficultate ſ. *α'* difficultatem ſ. *λπ'* 7 n. ſc.] nonnulloſ ſcienter *λ* 9 uaganteſ *Stewechius* 9 diſcalciatoſ $ΠP_2$ diſcultioſ (-cioſ *G*) *εδP* 10 deſtratiſ *Stewechius Oudendorpius* diſtratiſ *V* inſtratiſ *Π* diſtractiſ *εDP* 10 equiſ] equidẽ *Π* 10 paratuſ *π* paratoſ *α* inparatoſ *λ* 11 quatinuſ *δ* 11 [in] *P* 13 aſpexerint *μGδP* aſpexerint *in l. er. Π* aſpexerunt *A* 14 perh.] orreſcunt *L* ≡orreſcunt *Q (erasa litt. non fuit* p) 14 fuſi de fuga *a 2 in l. er. Π* 15 incipiunt] cipiunt *i. l. er. Π* 16 aggred. et ul. *a 2 i. l. er. Π* 16 ultimuſ *δ* 17 [uel] aut *δP* 17 inſperatoſ *εP* inſperato *δ* inparatoſ *Π* 17 ſuperu.] inueniat *Π* 18 praedae] potuſ *Stewechius* 19 delectiſ *a 2 in l. er. Π* delectiſ *δP*

S. L. 2 praedandum] p̄hendandum A_1 2 probatoſ] probatiſ *A* 7 ſuperuentoſ *α* 9 inhermeſ *A* 11 fidutiam *μ* 14 perorreſcunt *α'* perhorreſcant *Π* 15 conflictu] conflicto A_1 16 aggrediatur *Π* 17 a ſuiſ aut pabuli] a ſuiſ aut pabuliſ *Π*

mum prosint. Inter hostes discordiarum serere causas sapientis est ducis. Nulla enim quamuis minima natio potest ab aduersariis perdeleri, nisi propriis simultatibus se ipsa consumpserit. Nam ciuile odium ad inimicorum perniciem praeceps est, ad utilitatem suae defensionis incautum. Unum illud est in hoc opere praedicendum, ut nemo desperet fieri posse quae facta sunt. Dicat aliquis, Multi anni sunt, quibus nullus fossa aggere ualloque mansurum circumdat exercitum. Respondebitur, Si fuisset ista cautela, nihil nocturni aut diurni superuentus hostium nocere potuissent. Persae imitantes Romanos ductis fossis castra constituunt, et, quia harenosa sunt prope omnia, saccos, quos inanes portauerant, ex puluerulenta, quae effoditur, terra complent eorumque cumulo aggerem faciunt. Omnes barbari carris suis in orbem conexis ad similitudinem castrorum securas a superuentibus exigunt noctes. Veremur, ne discere nequeamus quae a nobis alii didicerunt? Haec ex usu librisque antea seruabantur, sed omissa diu nemo quaesiuit, quia uigentibus pacis officiis procul aberat necessitas belli. Sed ne inpossibile uideatur reparari disciplinam cuius usus intercidit, docemur exemplis. Apud ueteres ars militaris in obliuionem saepius uenit, sed prius a libris repetita est, postea du-

V. L. 1 ſerere *λδP* ſere *α'* ſcire *G* diſſerere *Π* 4 ipſã *Π* 8 foſſa aggere ualloque *αΠP* foſſa aggere uel uallo *λ* foſſã agit ualloque *δ* foſſa uel aggere ualloque *uulgo* 12 arenoſa *QGP* 13 portauerant *αΠ* portauerunt (-exp. *D*) *δP* portant *λ* 13 quae] quaeque *D* 17 ſecuraſ a ſuperuentibuſ *ε* ſecuri a puentibuſ *Π* ſecuraſ a ſuperuenientibuſ *δP* 17 nocteſ *lacuna* ne diſcere quereremuſ *Π* 18 Haec ex uſu libriſque *P* h. e. u. libriſquę *A'* h. e. u. l. quae *M* h. uſu libriſque *δ* h. ex libriſ que *Π* h. ex libriſ diſcenda (dic. *L*) quae *λ* *uulgo* 19 uegentibuſ *α'Π* 19 officiiſ paciſ *ΠP* 21 reparari] rep. poſſe *Π* 21 docemur *ε* doceamur *ΠP* doceamuſ *δ* 23 [uenit] *Π* 23 ducum] aũ *Π*

S. L. 3 perdeleri] -e *μ* 4 ipſa] ipſe *α* 5 defenſioniſ] deſcenſioniſ *Π* 9 exercitum] exercitu *Π* 14 conplent *λ* 14 aggerem] aggere *Π* 15 carriſ] cariſ *ε* 15 orbem] urbem *α* 20 procul haberat *A* procurauerat *Π* 20 impoſſibile *Π* 21 uſuſ] uſu *α'* 21 intercidit] intercedit *α'* inter *lacuna* decidit *Π*

cum auctoritate firmata. Scipio Africanus sub aliis imperatoribus Hispanienses exercitus frequenter uictos accepit; hos, disciplinae regula custodita, omni opere fossisque faciendis ita diligenter exercuit, ut diceret fodientes luto inquinari debere qui madere hostium sanguine noluissent. Cum ipsis denique Numantinos capta ciuitate sic concremauit, ut nullus euaderet. Metellus in Africa Albino imperante subiugatum accepit exercitum, quem ita emendauit ueteribus institutis, ut postea eos, a quibus sub iugum missi fuerant, superarent. Cimbri Caepionis et Mallii legiones intra Gallias debellarunt; quarum reliquias cum Gaius Marius suscepisset, ita erudiuit scientia et arte pugnandi, ut innumerabilem multitudinem non solum Cimbrorum sed etiam Teutonum et Ambronum publico Marte deleret. Facilius autem est ad uirtutem nouos inbuere quam reuocare perterritos.

XI. Praemissis leuioribus artibus belli, ad publici conflictus incertum et ad fatalem diem nationibus ac populis ratio disciplinae militaris inuitat. Nam in euentu aperti Martis uictoriae plenitudo consistit. Hoc ergo tem-

V. L. 2 hiſpanienſiſ *ε P* 5 uoluiſſent *Π* 6 ipſiſ] ipſoſ *λ* ipſiſ *corr. in* ipſoſ *Π* 10 Cimbri coepioniſ (-eſ *D*) *δ* Cimbri ſcepioniſ *P* Cimbri (cymbri *M*) ſcipioniſ *ΠM* cymbriiſ ſcipioniſ *Q* cymbriiſ ſcipioniſ *L* cymbri ſpicioniſ $A'M_2$ 11 mallii *μΠ* mallei *A'* manlii *δ* manilii *P* 11 inter *μ* 11 debellarunt *Kortianus* 2 *Par.* 6503 *(in quo* el *in l. er.)* delebarunt *α'* deleuerunt *π* deluuerunt *G* deleti (-e 2) ſunt *Q* deleu[illegible] *L* 14 ambronum *ε* umbonũ (r2) *Π* umbrorũ *δP* 16 inbuere *ε* inſtruere *δP* exhibere *Π*

Cap. XI. 17 praem.] omiſſiſ *Π* 19 Nam] cũ *Π* 20 uictoriae] atque *lacuna* uict. *Π* 20 hoc ergo tempuſ eſt *π* h. e. t. [e.] *α* hoc ergo tempore *λ*

S. L. 1 auctoritate] auctoritatem *M* 2 accepit] accipit *Π* 3 diſciplinae regula] diſcipline regule (-ę *G*) *A'* 5 qui madere] quē adere *α'* 7 concremauit] concremabit *α'* 7 affrica *M* 8 inperanteſ ſubiugatum *A'* 9 emendauit] emendabit *A'* 10 ſuperarent] ſuperare *Π* 12 erudiuit] audiuit *Π* 13 inmumerabilem M_1 16 nouoſ] noboſ A_1 (bonoſ A_2)

Cap. XI. 19 euentu] euentum *M* 20 martiſ] marti martiſ *α*

pus est, quo tanto magis duces debent esse solliciti, quanto maior speratur diligentibus gloria et maius periculum comitatur ignauos, in quo momento peritiae usus, pugnandi doctrina consiliumque dominatur. Veteribus saeculis mos fuit parco cibo curatos milites ad certamen educere, ut audaciores sumptus escae redderet et longiore conflictu non fatigarentur inedia. Praeterea obseruandum est praesentibus hostibus, siue ex castris siue ex ciuitate producas ad proelium, ne, dum per angusta portarum particulatim procedit exercitus, a collectis et paratis debilitetur inimicis. Ideoque prouidendum est, ut ante omnes milites egrediantur portas et aciem construant, quam hostis aduenìat. Quod si intra ciuitatem manentibus paratus aduenerit, aut differatur egressus aut certe dissimuletur, ut, cum aduersarii insultare coeperint his, quos non putant exituros, cum ad praedam aut redeundum conuerterint animum, cum ordines soluerint, tunc illis stupentibus lectissimi quique prorumpant et conferti adgrediantur ignaros. Obseruatur autem, ne longo spatio fatigatum militem neue lassos post cursum equos ad publicum proelium cogas; multum uirium labore itineris pu-

V. L. 1 quo tanto *AμP* quã quo *Π* quanto *Gδ* 1 [quanto] *Π* 2 maiuſ] magiſ *μδP* 3 comitatur] conſurgat in *Π* 4 [ſaeculiſ] *P* 6 ſumptuſa eſcę *Q* ſumptuſ eſcę (*sed* e *prius a* 2, ę *posterius cum sequentibus duobus litteris* re *a* 2 *in l. er.*) *L* ſumpta eſca *π* ſumptu eſcę *A* ſumptu aeſce *M* ſumptu : æſcę, *G uide ne scribendum sit* ſumptu eſcae redderen*tur* *Π* 13 quam] antequam *λ* [ſi] *α'* 14 paratuſ *μπG* paratiſ (a 2 ſ *eras.*) *A* imparatiſque *Kortianus* 2 *Stewechius* 15 inſultare] *ΠPλ* inſulari *α'* inſula ſe *G* exultare *δ* 16 aut ad redeundum *π'* 17 cum ord.] et o. *λ* 18 lectiſſimi] doctiſſimi *Π* 20 neue laſſoſ *δ* ne uel laſſoſ *εP* neue lapſoſ *Π*

S. L. 2 ſperatur] ſperator A_1 3 ignauoſ] ignab; *A* ignab. *M* (ignauibuſ *λ*) 3 periciae *μ* 5 cino *Π* 6 educere] educeret *Π* 6 audacioreſ] aut acioreſ *Π* 7 inaedia (inędia *A* inędiae *Q*) *ε* 10 deuilitetur *Π* 13 hoſtiſ] hoſteſ *α'* 13 intra] intro *Π* 14 differatur] differat *A* 15 coeperint] cęperint *Π* 16 exituroſ] exigituroſ *Π* 18 lectiſſimiſ *A* 19 adgrediantur] adgreditur *M* aggrediantur *Π* 21 pugnaturuſ] -oſ A_1

gnaturus amittit. Quid faciet, qui ad aciem marcidus aduentat? Hos et ueteres declinarunt et superiore uel nostra aetate, cum Romani duces per inperitiam non cauissent, ne quid amplius dicam, exercitus didicerunt. Inpar enim condicio est, lassum cum requieto, sudantem cum alacri, currentem cum eo, qui steterit, subire conflictum. XII. Ipsa die, qua certaturi sunt milites, quid sentiant, diligenter explora. Nam fiducia uel formido ex uultu uerbis incessu motibus cernitur. Ne confidas satis, si tiro proelium cupit; inexpertis enim dulcis est pugna. Et noueris te oportere differre, si exercitati bellatores metuunt dimicare. Monitis tamen adhortatione et ducis exercitui uirtus adcrescit et animus, praecipue si futuri certaminis talem acceperint rationem, quasi †se facile ad uictoriam peruenturi. Tunc inimicorum ignauia uel error ostendendus est, uel, si ante a nobis superati sunt, commemorandum. Dicenda etiam quibus militum mentes in odium aduersariorum ira et indignatione moueantur. Ani-

V. L. 1 marciduſ *Giss.* marię eiuſ *A* mariæ eiuſ *MG* anheluſ π incautuſ λ 2 hoſ α hoſ euentuſ λ haec π hoc *uulgo* 2 ſuperioreſ *Π* 4 exercituſ μπ ipſi ex. λ exerciiſ *G* 4 didicerunt *s* perdiderunt π perdere didicerunt *Oudendorpius* 6 cum] curſuque *Π* Cap. XII. 8 explora] conuenit explorare δ 9 motibuſq. λ 9 nec *MLΠ* 10 inexperto *δP* 11 excitati P_1 12 adortatione λ adhortationē *A’Π* hortatione *δP* adorationem *M* oratione *uulgo* 14 taliſ *A’* 14 quaſi ſe facile — peruenturi *μG Paris.* 6503 quaſi (ſi *in l. er.*) *exigua lacuna* facile — peruenturi ſ (ſ *supra lineam a* 2 *additum et erasum, item a* 2 i *in l. er. renouatum) A* qua (quā *Π*) ſperent (ſperant *Π*) ſe [facile] — peruenturoſ π; *quae lectio quin interpolata sit, dubium non est.* quaſi ſint facile — peruenturi *Stewechius uulgo* quaſi facile — peruenturi *suspicor.* 15 error tenenduſ eſt *Π* 17 quibuſ] om̄ib; *Π* 18 [et] *Π* 18 animiſ paene] paene animiſ *Π*

S. L. 3 duceſ] -iſ A_1 non cauiſſent] nuncabiſſent μ non cabiſſent A_1 non cadiſſent *Π* 5 impar *Π* Cap. XII. 8 fidutia *A’* 9 inceſſu] incenſu *M* 13 accreſcit *Π* animuſ] animoſ α’ 14 acceperint] acciperent *M* acciperint *A’λ* 15 ignabia A_1 18 ira et indignatione] iram [et] indignationem *Π*

mis paene omnium hominum hoc naturaliter euenit, ut trepident, cum ad conflictum hostium uenerint. Sine dubio autem infirmiores sunt quorum mentes ipse confundit aspectus, sed hoc remedio formido lenitur, si, antequam dimices, frequenter exercitum tuum locis tutioribus ordines, unde et uidere hostem et agnoscere consuescant. Interdum audeant aliquid ex occasione, aut fugent aut interimant inimicos; mores aduersariorum, arma, equos recognoscant. Nam quae ex usu sunt non timentur. XIII. Bonum ducem conuenit nosse magnam partem uictoriae, ipsum locum, in quo dimicandum est, possidere. Elabora ergo, ut conserturus manum primum auxilium captes ex loco, qui tanto utilior iudicatur, quanto superior fuerit occupatus. In subiectos enim uehementius tela descendunt, et maiore impetu obnitentes pars altior pellit. Qui aduerso nititur cliuo, duplex subit cum loco et hoste certamen. Sed illa distantia est, quod, si de pedibus tuis uictoriam speras contra equites hostium, loca aspera inaequalia montuosa debes eligere; si uero de equitibus tuis contra aduersarii pedites uictoriam quaeris, sequi debes paulo quidem editiora loca, sed plana atque patentia, neque siluis neque paludibus impedita. XIIII. Ordinaturus aciem tria debet ante prospicere, solem puluerem uentum. Nam sol ante faciem eripit uisum, uentus con-

V. L. 2 ad conflictum *ΠDPλG* ȧd ad flictum *M* ad flictũ *AV* 2 [hoſtium] *uulgo; post* aſpectuſ *eam uocem melius inseri existimes*

3 infirmioreſ *π* firmioreſ *α* formidilioreſ *Q* formidoloreſ (ſi over o) (*alterum et tertium* o *in l. er. a* 2; *item* ſi *a* 2) *L* 7 aut fugent *δP* aut fugient *Π* aut fugiant *α* ut fugiant *L* ut fugiant *Q* 8 inimicorũ *εP* Cap. XIII. 13 capteſ *δP* captiſ *Π* capiaſ *ε* 15 obniteteſ] optinenteſ *Π* ob≡niteteſ *V* 18 [aſpera] inaequalibuſ *Π*

S. L. 3 confundit] confundet *α'* 5 dimiceſ] dimiciſ *α'* 7 occanſione A_1 (hoccaſione *G*) occaſionem *Π* 9 uſu] uſo *α* Cap. XIII. 11 poſſedere A_1 14 ſubiectoſ] ſubiectuſ A_1 15 diſcendunt *α'* 16 cliuo] clibo *A* clybo *M* 16 dupex *M* 19 equitibuſ] equitatibuſ (aequitatibuſ *M*) *ε* 20 quaeriſ] queperiſ A_1 21 ediciora *M* 21 patentiam *A'* 22 inpedita *Gλ* Cap. XIIII. 23 trea *A*

trarius tua inflectit ac deprimit, hostium adiuuat tela, puluis a fronte congestus oculos implet et claudit. Haec momento eo, quando acies ordinantur, etiam inperiti uitare solent, sed duci prouido cauendum est in futurum, ne post paululum accedente die noceant solis mutata conuersio, ne uentus aduersus hora solita eo pugnante nascatur. Ita ergo constituantur ordines, ut haec post occipitium nostrum sint et, si potest fieri, aduersariorum impetant faciem. Acies dicitur exercitus instructi frons, quae aduersum hostem spectat. Haec in pugna publica, si sapienter disponitur, plurimum iuuat, si inperite, quamuis optimi bellatores sint, mala ordinatione franguntur. Instructionis lex est, ut in primo exercitati et ueteres milites conlocentur, quos antea principes uocabant. In secundo ordine circumdati catafractis, sagittarii et optimi milites cum spiculis uel lanceis ordinentur, quos prius hastatos uocabant. Singuli autem armati in directum ternos pedes inter se occupare consueuerunt, hoc est in mille passibus mille sescenti sexaginta sex pedites ordinantur in longum, ut nec acies interluceat et spatium sit arma tractandi.

V. L. Cap. XIIII. 2 cludit Π 3 momento eo] omnia λ 3 quando λ quod α' quo $G\pi$ 6 ne $G\pi$ ñ A non M [n.] λ 7 conſtituunt ε 7 noſtrorum Π 9 Acieſ dicitur εP accenditur Π acieſ dirigunt (dirigant D) δ 9 inſtructuſ εP *uulgo* 9 quae] quaeque δ 9 aduerſuſ λP 10 expectat $G_1\pi$ 11 iuuat $\mu\delta$ iubat A uibuat G uuiat P innuat Π 11 inperite] inpedite α 12 inſtructioneſ] inſtitutioniſ Π 13 in primo $\alpha\pi'$ [in] primo Q primi L in primo ordine B 14 [con]locentur Π 18 conſuerunt $\mu\delta P$ 18 In Π in mille paſſibuſ mille *erasa sunt, in quorum loco substituta leguntur ab antiqua manu* 'in quattuor milia nungentoſ nonaginta octo pedeſ' *(inde a* gentoſ *in interiore margine) adscriptumque est* 'mille' *sequenti uersui in margine exteriore* 18 paſſibuſ] paſſuſ $VP\rho D$ 19 ſeſcenti A' ſeſcenti M ſexcenti $\lambda P\Pi$ ſexcentiſ δ 20 ut] ita ut Π 20 ne acieſ P

S. L. 1 adiubat A' 2 claudit] claudet α' 3 inperiti μ imperiti $A'\Pi$ 5 noceat] nocte μ 6 hora] ora M 8 impetant] imperant A_1 11 imperite Π 16 aſtatoſ Π 19 in longum] in locum ε 20 ſpacium M arma tractandi] armata tractandi M

Inter ordinem autem et ordinem a tergo in latum sex pedes distare uoluerunt, ut haberent pugnantes spatium accedendi atque recedendi; uehementius enim cum saltu cursuque tela mittuntur. In his duobus ordinibus et aetate maturi et usu confidentes et muniti etiam grauioribus armis conlocantur. Hi enim ad uicem muri nec cedere nec sequi aliquando cogendi sunt, ne ordines turbent, sed uenientes aduersarios excipere et stando pugnandoque repellere uel fugare. Tertius ordo disponitur de armaturis uelocissimis, de sagittariis iuuenibus, de bonis iaculatoribus, quos antea ferentarios nominabant. Quartus item ordo construitur de scutatis expeditissimis, de sagittariis iunioribus, de his, qui alacriter uerutis uel mattiobarbulis, quas plumbatas nominant, dimicant, qui dicebantur leuis armatura. Sciendum ergo est stantibus duobus primis ordinibus tertium et quartum ordinem ad prouocandum cum missilibus et sagittis primo loco semper exire. Qui si hostes in fugam uertere potuerint, ipsi cum equitibus persecuntur. Sin uero ab hostibus pulsi fuerint, redeunt ad primam ac secundam aciem et inter ipsos recipiunt se ad loca sua. Prima autem et secunda acies, cum ad spathas et ad pila, ut dicitur, uentum fuerit, totum sustinet bellum. In quinta acie ponebantur interdum carroballistae et manuballistarii fundibulatores fun-

---

V. L. 4 incurſuque *π* 6 cedere] accedere *Π* 8 et pugnando[que] *Π* 9 fugare *Gπ* fugere *α'* fugere cogant *λ* 13 uerrutiſ *ΠVP* uerratiſ *A'* uertatiſ *M* ſe agunt *λ* uel ſumptiſ *D* 13 mattiobarbuliſ *G* matiobarboliſ *μ* matzobarbuliſ *Π* martiob. *AδP* 14 quae dicebatur *μ* 17 miſſibilibuſ *λδ* 21 ipſaſ *uulgo* 22 [cum] ad *Π* 22 ad ſpataſ *π* ad hiſpelthaſ *α'* ad hiſpeltaſ *G* ad hiſbelthaſ *λ* 22 ad pila *VP* ad pilam *ΠD* ad pelam *ε* 22 [fuerit totum] *Π* 23 in quinta *Π* in quarta *εδP* 23 ponebatur — corroballiſta *ε* 23 interdum] interim *Π* 24 carrobaliſtae *π* 24 [et] *π* 24 manubaliſt. *π* 24 fundibulatoreſ *O* fuſtibulatoreſ *Schwebelius* fuſtibalatoreſ *non* fuſtibulatoreſ *in lexicis inuenias*]

S. L. 3 accedendi] accidendi A_1 6 collocantur *Π* 6 hii *A* 10 uellociſſimiſ A_1 12 item] idem *ε* 17 cum miſſilibuſ] commiſſilibuſ *α* 18 fugam] fuga *α'* 19 ab] ad *α'*

ditores. Fundibulatores sunt qui fustibalis lapides iaciunt. *Fustibalus* fustis est longus pedibus quattuor, cui per medium ligatur funda de corio, et utraque manu inpulsus prope ad instar onagri dirigit saxa. Funditores sunt qui fundis lino uel saetis factis — has enim dicunt esse meliores — contorto circa caput brachio dirigunt saxa. Quibus scuta deerant, siue lapidibus manu iactis siue missibilibus in hoc ordine dimicabant, quos accensos tamquam iuniores et postea additos nominabant. Sextus ordo post omnes a firmissimis et scutatis et omni genere armorum munitis bellatoribus tenebatur; quos antiqui triarios appellabant. Hi, ut requieti et integri acrius inuaderent hostes, post ultimas acies sedere consueuerant. Si quid enim primis ordinibus accidisset, de horum uiribus reparationis spes tota pendebat.

XV. Explanato, qualiter debeant acies instrui, nunc podismum mensuramque ipsius ordinationis exponam. In mille passibus campi una acies mille sescentos sexaginta sex suscipiet pedites, propterea quia singuli pugnatores

---

V. L. 1 fundibulatoreſ *O* fuſtibalitoreſ A_2 fuſtibulatoreſ *Schwebelius* 1 [ſunt] ε 2 fuſtibaluſ fuſtiſ *uulgo* [f.] fuſtiſ *O* 2 pedum *δP* 2 per medium *GλP* pro medium *corr. in* per med. *A Par.* 6503 pro med. *M* ꝑremedio *Π* ꝑpe medium *δ* 4 prope] quaſi *δP* 7 ſcuta deerant] cunctí *L* concti *Q* 7 [manu] *P* 7 miſſilibuſ *P* 7 dimica[bant — nomina]bant ε 8 acceſſoſ *δP* 9 ad firmiſſimiſ α 10 et] in *δ* 10 [et ſcut. — armorum] M_1 *sed in margine a* 1 *suppletum.* 11 ut requieti] uti quieti *Π* 14 de horum] deorum $λ_1$ de eorum *δP* 14 penderet *Π*

Cap. XV. 15 [debeant] *Π* 16 *In Π erasa sunt quae legebantur inter* exponam *et* acieſ mille *nec tanta erant quanta in edit.; antiqua manus adscripsit.* Nam in mille nungentoſ nonaginta octo pedeſ (*inde ab* agin *in margine interiore); idem emendator in sequenti uersu* in mille paſſibuſ *erasit substituitque* ĪIIĪDCCC CXCVIII pedibuſ 16 ordiniſ *δ* 17 ſexcentoſ *Gλπ* 18 ſuſcipiet *Aπ'* ſuſcipit *MGLP* ſuſcipet *corr. in* ſuſcipit *Q* 18 quia] quaſi *Π*

S. L. 3 ligatur] legatur α' 3 corio] corium α' 3 impulſuſ *Π* 4 honagri *A'* dirigit] diriget α' 5 ſaetiſ] ſetiſ *M* 6 contorto] cum torto *A'* (*P*) 11 hii *A* 13 ſi] ſe *M* 14 accediſſet α'

Cap. XV. 17 campi] capi A_1

ternos occupant pedes. Quod si sex acies in mille passibus campi uolueris ordinare, nouem milia nongenti nonaginta sex pedites sunt necessarii. Si autem in terno hunc numerum uolueris tendere, duo milia passuum conprehendit. Sed melius est plures acies facere quam militem spargere. Senos pedes a tergo inter singulas acies in latum diximus interpatere debere, et ipsi bellatores stantes singulos obtinent pedes. Ideoque si sex acies ordinaueris, quadraginta duo pedes in latum et mille passus in longum decem milium hominum tenebit exercitus. Ad hanc rationem, siue uiginti milia siue triginta milia peditum fuerint, iuxta mensurae podismum sine aliqua difficultate poterunt ordinari, nec dux fallitur, cum sciat, qui locus quantos capere possit armatos. Dicunt, si angustior locus sit uel multitudo sufficiat, etiam in deno uel amplius acies ordinari. Magis enim expedit, ut conferti pugnent, quam longius separati. Nam si nimium fuerit acies tenuata,

V. L. 2 nongentoſ (nung. *α'*) *εP* 3 in terno] in ternoſ ordineſ *δP* 4 duo m. — comprehendit] IIIDCCCCXCVI paſſuũ et IIII pedeſ cõphen[di] *$Π_2$ (u. supra) i. l. er.* 4 cõprehendeſ (*in V corr. ex* -enſ) *δP uulgo* 6 ſpargere *λ* expargere *α* ſpandere *Π* expandere *δP* 6 ſenoſ] igitur ſenoſ *λ* 6 in latum *δP* in lato *ε* illato *Π* 7 intepatere *M* iterpatere *λ* 7 [ſtanteſ] *δ* 8 ſingulоſ (ternoſ 2) *Π* 9 duoſ *G* 9 mille paſſuſ *δP* mille [p.] *ε* XXX (*in l. er. a* 2) [p.] *Π* 10 decem] et decem *δP* exercituſ] *in ΠV (ceteri mei non agnoscunt) et recentioribus quibusdam codicibus (e. g. Gissensi uel Parisino* 7232 (XIV ſaec.)), *uulgo comma, quod iam Stewechius recte eiecit,* ſubiungitur hoc. 'Si autem ([a.] *Giss.*) in ternoſ (in terno *ΠV*) ordinare ([o.] *ΠV Giss.*) uolueriſ (uol. aciem tenuare *Π*), XXI pedeſ in latum et duo (XXX *$Π_2$ in l. er.*) milia paſſuum ([p.] *Π*; paſſuſ *V Giss.*) in longum decem (et decem *V*) milium tenebit (-at *V* -iſ *Giss.*) exercituſ'. 12 difficultate *π'* dubitatione difficultatiſ (*ex* -eſ *corr. P*) *εP* 13 poterunt *π* potuerunt *α'* potuerunt *corr. in* potuerint *λ* potuerint *$GΠ_2$* 13 cum] dum *Π* 14 dicunt] denique *δP* 15 etiam in deno uel *Π* etiam inde nouem uel (aut *δP*) *εδP* 16 ordinare *P* debeſ ordinare *δ* 16 conferti *δP* 16 quam] quando *A* quam de *M* 17 ſeparari *π'*

S. L. 8 optinent *A'* 11 treginta *A_1* 14 armatoſ dicunt. Si *AΠ* (armatoſ; dicunt Si *G*)

cito ab aduersariis facta inpressione perrumpitur et nullum postea potest esse remedium. Qui autem numeri in dextro cornu, qui in sinistro, qui in medio debeant ordinari, uel iuxta dignitates eorum seruatur ex more, uel certe pro qualitate hostium commutatur.

XVI. Constructa acie peditum equites ponuntur in cornibus, ita ut loricati omnes et contati iuncti sint peditibus, sagittarii autem uel qui loricas non habent longius euagentur. A fortioribus namque equitibus peditum protegenda sunt latera et a uelocioribus atque expeditis hostium cornua superfundenda atque turbanda. Scire dux debet, contra quos drungos, hoc est globos hostium, quos equites oporteat poni. Nam nescio qua occulta ratione, immo paene diuina, alii contra alios dimicant melius, et qui fortiores uicerant ab inferioribus saepe uincuntur. Quod si equites inpares fuerint, more ueterum uelocissimi cum scutis leuibus pedites ad hoc ipsum exercitati isdem miscendi sunt, quos uelites nominabant. Quo facto quamuis fortissimi equites hostium euenerint, tamen aduersum mixtum agmen pares esse non possunt. Unum hoc remedium omnes duces ueteres inuenerunt, ut adsuefacerent iuuenes currentes egregie et inter binos equites singulos ex his pedites conlocarent cum leuioribus scutis gladiis atque missibilibus. XVII. Sed optima

---

V. L. 1 facta] acta *λ* rumpitur *λ* 2 poteſt] potenſ *Π* 4 ſeruatur *Π* ſeruantur *εδP* 5 commutantur *GλδP*
CAP. XVI. 10 atque expeditiſ] aeque peditibuſ *δ* 11 turbanda ſunt. Scire *λ* 13 quoſ equiteſ] q. ſequenteſ *μ* 17 peditũ *Π* 18 ueliteſ *π'* explecitoſ u. *M* explicitoſ u. *GλP* expletitoſ u. *A* expeditoſ u. A_2 *uulgo Frontin. Strat.* II, 3, 16 expeditoſ pediteſ ueteres *Scriuerius* 19 euenerint] fuerint *π* 20 aduerſuſ *δP* 22 adſuefacerent *P* aſſuefacerent *π'* adſuaſcere faterent *A* adſueſcere faterent *G* adſueſcere facerent *μ* 22 binoſ] bonoſ *δ* 23 miſſilibuſ *μΠP*

S. L. 1 ab aduerſariiſ] alo aduerſariiſ *M* ala(?) a. A_1 *(eras.)* 1 impreſſione *Π* 1 perrompitur A_1
CAP. XVI. 7 ſint] ſ̃ A_1 10 uelotioribuſ (uelatioribuſ *M*) *μ* 11 cornua] corña *α'* cornu *λ* 16 impareſ *Π* 18 iſdem] hiſdem *O* 23 collocarent *Π*

ratio est et ad uictoriam plurimum confert, ut lectissimos de peditibus equitibus cum uicariis comitibus tribunisque uacantibus habeat dux post aciem praeparatos, alios circa cornua alios circa medium, ut, sicubi hostis uehementer insistit, ne rumpatur acies, prouolent subito et subpleant loca additaque uirtute inimicorum audaciam frangant. Hoc primi Lacones inuenerunt, imitati sunt Karthaginienses, Romani postea ubique seruarunt. Hac dispositione nulla melior inuenitur. Nam directa acies hoc solum agere debet et potest, ut hostem repellat aut fundat. Si cuneus sit agendus aut forfex, superfluos habere debebis post aciem, de quibus cuneum aut forficem facias. Si ducenda sit serra, item ex abundantibus ducitur; nam si de loco suo ordinatum militem transferre coeperis, uniuersa turbabis. Si globus hostium separatus aut alam tuam aut partem aliquam urguere coeperit, nisi superfluos habeas, quos contra globum possis obponere, siue pedites siue equites de acie tuleris, dum alia uis defendere, alia periculosius denudabis. Quod si bellatorum tibi copia non abundat, melius est aciem habere breuiorem, dummodo in subsidiis conloces plurimos. Nam circa medias partes campi ex peditibus bene armatis debes habere lectissi-

V. L. Cap. XVII. 2 peditibuſ equitibuſ *Gμ Par.* 6503 peditibuſ [et equitibuſ] ιδ peditibuſ ęquitũ *A* peditibuſ et equitibuſ *P* 3 praep.] in ſubſidiiſ pr. *P uulgo* 4 uehementer επ' ueementiuſ *P* uehementiuſ *uulgo* 7 imitati] quoſ i. λ 7 karthaginienſeſ *M* kartaginienſeſ *Π* carthaginienſeſ *P* cartaginienſeſ *A'λ* carthaginenſeſ *V* cartaginenſiſ *D* 11 debebiſ απ' debebunt λ debetiſ *P* 10 cuneum uel forf. π cuneo (cum eo *M*) forficem α cuneũ forf. (ſed ũ *in l. er. a* 2, qui *idem in margine* aut *addit) L* cuneũ ficẽ (*sed* cuneũ *in l. er. a* 2, *qui idem in margine* et for *addit) Q* 12 ſi π [ſ.] α aut λ 14 turbabitur *Q* turbabtur *L* 15 tuam] ſuam μ 17 ſiue equiteſ ſiue pediteſ π 19 denudariſ α' 21 circa] contra ε*P*

S. L. Cap. XVII. 2 uigariiſ α' 5 ſubplant (ſupplant *M*) α' ſuppleant *Π* 6 audaciam] audacia *Π* 8 hac] ac α' 10 fundat] fundam *M* 11 forfex] forfix εδ*P* forfice *Π* 14 habundantibuſ *A'λ* 16 ſuperfluoſ] ſuperfluiſ *Π* 17 opponere μ*Π* 19 habundat (-et *L*) ε 21 colloceſ *Π* mediaſ] media *Π*

mos, de quibus cuneum facias et statim aciem hostium rumpas; circa cornua autem de contatis loricatisque equitibus ad hoc reseruatis et leui armatura peditum alas hostium circumuenire te conuenit.

XVIII. Dux, qui praecipuam sustinet potestatem, inter equites et pedites in parte dextra stare consueuit. Hic enim locus est, in quo tota acies gubernatur, ex quo rectus est liberque procursus. Ideo autem inter utrosque consistit, ut et consilio regere et auctoritate tam equites quam pedites ad pugnam possit hortari. Hic de equitibus supernumerariis mixtis peditibus expeditis aduersariorum sinistrum cornum, qui contra ipsum stat, circumire debet et a tergo semper urguere. Secundus dux in media acie ponitur peditum, qui eam sustentet et firmet. Hic fortissimos pedites et bene armatos de illis superfluis secum habere debet, ex quibus aut ipse cuneum faciat et hostium aciem rumpat aut, si aduersarii cuneum fecerint, ipse forficem faciat, ut cuneo illi possit occurrere. In sinistra parte exercitus tertius esse dux debet, satis bellicosus et prouidus, quia sinistra pars difficilior est et uelut manca in acie consistit. Hic circa se bonos equites supernumerarios et uelocissimos pedites habere debet, de quibus sinistrum cornum semper extendat, ne circumueniatur ab hostibus. Clamor autem, quem barritum uocant, prius non debet adtolli, quam acies utraque se iunxerit. Inperitorum enim uel ignauorum est uociferari de longe, cum hostes magis terreantur, si cum telorum ictu

---

V. L. 2 cornu *δP*

Cap. XVIII. 6 dextera *μδP* 7 [tota — quo] *Π* 8 [eſt] *π'* 8 liberque] et liber *δ* 8 utroſque *π* utroque *α* utrumque *λ* 11 mixti peditibuſ expediti ſunt *λ* 12 cornum qui *A* cornu qui *GμΠ* cornu quod *δP* 13 urguere *ε* urgere *π'* perurgere *P* 14 ſuſtineat *δP* 16 [ex quibuſ a]ut *δP* 16 faciat cuneum *Π* 17 aciem hoſtium *π* 18 ut *Π* et *εδP* 18 cuneo *A'λΠVP* cumeo *M* cumeo *D* 21 hic] ideo *λ* 23 cornum *M* cornũ *A'* cornu *λπ*

Cap. XVIII. 5 praecipuam] precipua *Π* 25 attolli *GMΠ* 26 inperitorum] inperitorium *A* imperitorum *Π* 27 hoſtiſ *corr. in* hoſteſ (*a* 1?) *A*

clamoris horror accesserit. Semper autem studere debes, ut prior instruas aciem, quia ex arbitrio tuo potes facere quod tibi utile iudicas, cum nullus obsistit; deinde et tuis auges confidentiam et aduersariis fiduciam minuis, quia fortiores uidentur qui prouocare non dubitant. Inimici autem incipiunt formidare, qui uident contra se acies ordinari. Huic additur maximum commodum, quia tu instructus paratusque ordinantem et trepidum aduersarium praeoccupas. Pars enim uictoriae est inimicum turbare, antequam dimices. XVIIII. [Exceptis superuentibus uel incursionibus repentinis ex occasione, quam numquam dux exercitatus amittit.] Nam in itineribus iam fatigatis, in fluminum transgressione diuisis, in paludibus occupatis, in iugis montium laborantibus, in campis sparsis atque securis, in mansione dormientibus oportunum proelium semper infertur; cum aliis negotiis occupatus hostis prius interimatur, quam praeparare se possit. Quod si cauti sunt aduersarii et insidiarum nulla sit copia, tunc aduersum praesentes scientes uidentes aequa condicione pugnatur. Tamen ars belli non minus in hoc aperto conflictu quam in occultis fraudibus adiuuat eruditos. Cauendum uel maxime, ne ab ala cornuque sinistro, quod saepius euenit,

---

V. L. 2 quia] qui *G* 6 ordinare ε 7 huic ε*D* hunc *Π* hinc *VP* Cap. XVIIII. 10 *Primum huius capitis comma, quod cum Stewechio et Scriuerio uncis inclusimus, ad rubricam pertinet atque ita recte comparet in* ε, *contra in* π *uerborum contextui absurde insertum est* 12 Nam] iam *Schwebelius quod sequitur* iam *omisso ex codice, quem dicit Guelpherbyt. B* 12 [in] δ*P* 14 exparſiſ ε 15 *Ab* oportun. pr. *quod incipit folium* 41 *cod. G cum in modum abscissum est, ut supra quarta infra uix sexta cuiusque uersus pars restet* 16 occupatuſ hoſtiſ δ*P* occupatur hoſteſ ε occupantur hoſteſ *Π* 16 interimatur δ interimantur *Π* interminantur ε intimatur *P* 17 ſint *Π* 17 poſſit δ*P* poſſint *Π* poſſent ε 18 aduerſuſ π 21 [uel] δ*P*

S. L. 1 orror A_1 1 debeſ] debiſ *A'* 2 inſtruaſ] inſtruanſ *M* 4 aduerſariiiſ *M* 10 demiciſ *A'* dimiciſ *M* Cap. XVIIII. 11 quam] qua α 12 amittit] Admittit ε 13 paludibuſ] padulibuſ ε 19 condicione] conditione α (*G* = *Par.* 7230 A) 21 adiubat A_1 22 ab ala] a uela *Π*

aut certe dextro, quod licet raro contingit, circumueniantur tui a multitudine hostium aut a uagantibus globis, quos dicunt drungos. Quod si acciderit, unum remedium est, ut alam cornuque replices et rotundes, quatenus conuersi tui sociorum terga defendant. Sed in angulo ipsius extremitatis fortissimi conlocentur, quia ibi impetus amplior fieri consueuit. Item aduersum cuneum hostium certis resistitur modis. Cuneus dicitur multitudo peditum, quae iuncta cum acie primo angustior deinde latior procedit et aduersariorum ordines rumpit, quia a pluribus in unum locum tela mittuntur. Quam rem milites nominant caput porcinum. Contra quod ordinatio ponitur, quam forficem uocant. Nam ex lectissimis militibus in V litteram ordo conponitur et illum cuneum excipit atque ex utraque parte concludit, quo facto aciem non potest rumpere. Item serra dicitur quae ab strenuis directa ante frontem obponitur hostibus, ut turbata acies reparetur. Globus autem dicitur qui a sua acie separatus uago super-

---

V. L. 1 raro] tarde Π 1 contingit $\Pi\lambda$ continget α contingat P contigit δ 2 aut a uagantibuſ globiſ δP aut ab hortantibuſ gl. Π a uagantibuſ (uac. μ) aut globiſ ε 3 drungoſ εP drongoſ Π druncoſ δ 4 cornumque M cornũquę A cornuque $\lambda\pi$ 4 rotundeſ] rotundiſ $A\mu$ retundaſ *ex Parisino* 7230 A, *quocum artissime cohaeret, codici G uindico* 5 Sed et i. *Q uulgo* Sed & i. *L* 6 fortiſſimi conlocentur (coll. π) $A'\pi$ fortiſſimoſ conlocentur M fortiſſimoſ conlocent λ 7 item] hiſdem λ 7 adaerſuſ π 8 certuſ — modiſ Π 10 quia a $G\delta P\Pi_2$ quia [a] $\alpha'\Pi_1$ q̃m a λ 13 forficen δ 13 in V litterã P in V littera Π in litterã c ť a V in [V] laterã D in V litt̃ M in V litt̃ *aut* litt⁹ A_1 (*intrusit erasit subiunxit* A_2 in ſimilitudinẽ V litte) in V littuſ *Paris.* 7230 A (*u. s.*) in unum confertiſ λ 14 ponitur *Par.* 7230 A 16 a ſtrenuiſ *P uulgo* 18 ſuperuentu (*in P corr. ex* ſempuentu) π ſuperuento A' ſuperuentum M ſuperuentu tum λ

S. L. 1 certe] certo M 1 circumueniantur] circumueniatur α (G = *Par.* 7230 A) (circumueniant λ) 2 tui] tuti ε (G = *Par.* 7230 A) 4 repliceſ] repleciſ A_1 repletiſ μ repleaſ *Par* 7230 A 6 extremitatiſ] ſtremitatiſ α' 10 rumpit] rumpet α' 14 componitur Π 14 excipit] excoepit A_1 excepit M 17 frontem] fronte α' 17 opponitur $\mu\Pi$ 18 ſua] ſuae M 18 uago] bago M

uentu incursat inimicos, contra quem alter populosior uel fortior inmittitur globus. Obseruandum quoque, ne sub tempore, quo iam committitur pugna, uelis ordines commutare aut de locis suis aliquos numeros ad alia transferre. Statim enim nascitur tumultus atque confusio, et in imparatos conturbatosque facilius hostis incumbit.

XX. Depugnationum septem sunt genera uel modi, cum infesta ex utraque parte signa confligunt. Vna depugnatio est fronte longa quadro exercitu, sicut etiam nunc et prope semper solet proelium fieri. Sed hoc genus depugnationis periti armorum non optimum iudicant, quia, in prolixo spatio cum tenditur acies, non aequalis semper campus occurrit, et †hiat aliqui in medio uel sinus aut curuatura fit, in eo loco acies frequenter inrumpitur. Prae-

---

V. L. 3 [iam] ε 5 et in ĩparatoſ conturbatoſque A_2 *Oudendorpius* et uim paratoſ c. *(siquidem recte erasas illas tres litteras* (uim) *dispexi)* A_1 et qui inparatoſ c. *M Bernensis* atque inſperatoſ c. *Par.* 7230 A et quoſ inparatoſ c. λ et imparatoſ c. Π quia inparatoſ c. *corr.* (*a* 2?) *in* et quoſ i. c. *P* quia inparatoſ corde *V* quia inparatoſ [c.] *D* quia in inparatoſ conturbatoſque *Otto* et inparatiſ conturbatiſque *uulgo* 6 faciliuſ] inuenerit f. λ *post intrusit* inuenerit *P*

Cap. XX. 8 confligunt] infligunt Π 8 Vna — exercitu *ex Catone petiuit Vegetius (cf. Nonium p.* 204 *Jordan C. R. p.* 81*); totum hoc de depugnationibus caput magnam quidem partem ex Catonis de disciplina militari libro exscripsisse noster uidetur* 9 longa] longo *Cato* 9 quadro] quia quadro Π quadrato *Cato*, *uulgo ante Schwebelium* 12 [in] δP 12 cum tenditur $\varepsilon\Pi$ *(nam G quoque hanc lectionem praebuisse* cum, *quod adhuc extat, probat)* contenditur *Par.* 7230 A δP *uulgo* cum *ante* in prol. ſp. *inseritur*

13 hiat aliqui i. medio uel α' hiat[9] aliquiſ in m. u. A_2 hiat adi≡qui i. m. u. *corr. eras.* iṇ hia≡tali≡qui i. m. u. *Par.* 7230 A hi ad aliquid i. m. u. *V* hiatuſ aliquid i. m. u. Π hi $\overset{i}{q}$ ad ali$\overset{i}{q}$d (dal *in l. er.*) in m. [u.] *D* cũ in eiuſ parte uel in medio λ *quam lectionem P quoque sed in l. eraso praebet* cum in eiuſ parte *uulgo* 13 [ſinuſ — loco] *D* 14 et in eo loco π *hoc* et *interpola-*

S. L. 1 incurſat] incurrat ε 1 inimicoſ] inimicuſ α' (*L*) 1 populoſior] populoſioſ α' 2 inmittitur] inmittetur A_1L inmitetur *MQ* imitetur *Par.* 7230 A immittitur Π 3 quo] q; A_1

Cap. XX. 9 exercitu ſicut] exercituſ ſicut Π 14 irrumpitur Π

terea, si multitudine aduersarius antecedit, a lateribus aut dextram aut sinistram alam circumuenit. In quo periculum magnum est, nisi supernumerarios habeas, qui procurrant hostemque sustineant. Hoc genere solus debet confligere qui et plures et fortes habuerit bellatores; ex utroque cornu hostem circumueniat et quasi in sinum sui concludat exercitus. Secunda depugnatio est obliqua, plurimis melior. In qua si paucos strenuos loco idoneo ordinaueris, etiam si multitudine hostium et uirtute turberis, tamen poteris reportare uictoriam. Huius talis est modus. Cum instructae acies ad congressum ueniunt, tunc tu sinistram alam tuam a dextra aduersarii longius separabis, ne uel missibilia ad eam uel sagittae perueniant; dextram autem alam tuam sinistrae alae illius iunges et ibi primum inchoa proelium, ita ut cum equitibus optimis et probatissimis peditibus sinistram partem illius, ad quam te iunxeris, adgrediaris atque circumeas et detrudendo atque supercurrendo ad hostium terga peruenias. Quod si semel aduersarios exinde pellere coeperis, adcedentibus tuis indubitatam uictoriam consequeris et pars exercitus tui, quam ab hoste submoueris, secura durabit. Ad similitudinem autem A litterae uel libellae fabrilis acies in hoc

toris esse apparet. Totum locum hunc in modum constituerim ‘et *si* hiatuſ aliqui *(quae forma Catonem refert)* i. m. u. ſ. a. c. fit, in eo l. *Oudendorpius censet* et ſi hiat aliquando etc. *scribendum* 3 precurrant *Π* 5 bellatoreſ *ε* b. qui *Π* b. ut *δP* 6 in ſiuum ſuum *λP* 7 concludit *M* 7 obliqua *π* publica qua *α'* publica quae *λ* obliqua quae *uulgo* 12 *a uoce* huiuſ *G fol.* 42 *incipit* 13 miſſilia *ΠDP* 13 ad eam] adeant *(sic corr.) Π* 14 iungeſ] iunge *uulgo*
15 inchoa proelium *λπ* inchoa proelio (proeleo A_1) *α'* inchoato proelio *G* 15 [optimiſ] *Π* 17 atque [cir-cumeaſ—atque] *Π* 20 indubitandã *δ* 22 A litt. *AV* a litt. *MA* (*in l. er. a* 2) l. *G* ·*CC*· *(forma antiqua litt.* a*)* litt. uel C *Π* A [litt.] *(sed* A *in l. er., ubi dispicias adhuc* tt) *P* [A] litt. *D* uṭ litt. *L* aut litt. *Q* 22 libellae] li-

S. L. 1 antecedit] antecidet A_1 antecedet *Par.* 7230 A 1 a lateribuſ] alteribuſ *α'* 9 multitudine] multitudinem *α'* 11 inſtructae] iſtae (iſte *α'* hiſte *Q*) *ε* 12 ſeparauiſ *Π* 13 miſſibilia] miſcibilia *α'* (*L*) 14 iungeſ] iugeſ A_1 iugeſ (n supra) *G* 17 iuncxeriſ *A* 17 aggrediariſ *Π* 19 accedentibuſ *GλΠ* 21 ſummoueriſ *Π* 21 durabit] durauit *α'* 22 fabrilliſ *A* fabriliſ *M*

dimicandi genere conponuntur. Quod si tibi prior aduersarius fecerit, illos, quos post aciem supernumerarios diximus debere poni, tam equites quam pedites, ad sinistrum tuum colliges cornum, et sic aduersario resistis magnis uiribus, ne arte pellaris. Tertia depugnatio est similis secundae, sed in hoc deterior, quod a sinistro cornu tuo cum illius incipis dextro confligere. Nam quasi mancus impetus est eorum et aperte cum difficultate adgrediuntur hostes qui in sinistro dimicant cornu. Quod apertius explanabo. Si quando alam sinistram longe habueris meliorem, tunc ei·fortissimos equites peditesque coniunge et in congressu ipsam primam applica ad alam hostium dextram, et, quantum potest, aduersarii dextram partem pellere et circumire festina. Tuam autem aliam exercitus partem, in qua deteriores bellatores habere te nosti, a sinistra illius longissime separa, ne uel gladiis inuadatur uel ad eam tela perueniant. In hoc genere cauendum est, ne inimicorum cuneis transuersa tua acies elidatur. Hoc autem modo uno casu utiliter pugnabitur, si aduersarius inferiorem dextrum cornum habuerit et tu longe fortiorem sinistrum. Quarta depugnatio talis est. Cum ordinaueris aciem, ante quadringentos uel quingentos

---

-belli δ [lib.] *Π* 1 conponuntur] componere *Π* conſtituitur *uulgo* 2 fecerit] hoc fecerit λ *uulgo* 2 [poſt] *Π* 4 colligiſ *Π* 4 cornu π 4 reſiſteſ *P* 7 incipieſ δ 7 [Nam quaſi] *Π* 8 [et] ε 8 aperte α*ΠV* aperte quorum λ aperti *DP uulgo* 8 difficultate] d. eorum ε 10 explanabo δ*P* explanando *Π* ẽ explanabo *A* ẽ expl. *M* eſt expl. *G* ut ſit expl. λ 11 tunc ei αδ tunc et *Π* cum ea P_1 cuneo LP_2 cuneo[ſ] *Q* 13 poteſt AP_1 *Giss.* poteſ *G*μπ' 13 [adu.] *Π* 14 partem [pellere — partem] *Π* 14 impellere δ 14 tuam] tu μ 16 ſepara] ſeparare *Π* 17 [genere] ε 20 infirmiorem π 20 cornu δ*P* 22 ante quadringentoſ uel quingentoſ] *unus ex Stewechianis liber, quem ipse H dicit. praebet* a. quadraginta uel quinquaginta *Inde Nastius (röm. Kriegsalterthümer p.* 387 *sq.)* centum quadrag. u. quinq. *legendum censet.*

S. L. 4 aduerſario reſiſt.] aduerſarioreſ iſtiſ A_1 (aduerſario reſ iſtiſ G_1) 7 cornu] corno *A* 8 aggrediuntur *Π* 11 que] qui A_1 12 coniunge] coniuge A_1 12 alam] ala α' 13 dextram] dextra α'

passus, quam ad hostem peruenias, non sperante eo subito ambas alas tuas incitare te conuenit, ut ex utroque cornu inprouisos hostes uertas in fugam, et celerius uictoriam consequeris. Sed hoc genus certaminis, licet cito superet, si exercitatos fortissimosque produxerit, tamen periculosum est, quia mediam aciem suam qui sic dimicat nudare compellitur et in duas partes exercitum separare. Et si primo impetu uictus non fuerit inimicus, habet occasionem, qua inuadat et diuisa cornua et mediam aciem destitutam. Quinta depugnatio est quartae similis, sed hoc unum amplius habet, quod leuem armaturam et sagittarios ante primam aciem ponit, ut illis resistentibus non possit inrumpi. Nam sic de dextro cornu suo illius sinistrum et de sinistro cornu suo illius dextrum adgreditur. Quod si fugare potuerit, statim uincit; sin minus, media acies ipsius non laborat, quia a leui armatura sagittariisque defenditur. Sexta depugnatio optima est, prope similis secundae, qua utuntur qui de numero suorum et de uirtute desperant. Et si bene ordinauerint, quamuis cum paucioribus semper uictoriam consecuntur. Nam cum instructa acies ad hostes accedit, dextram alam tuam sinistrae alae hostium iunge et ibi per equites probatissimos et uelocissimos pedites incipe proelium. Reliquam autem partem exercitus tui longissime ab aduersariorum acie

---

V. L. 2 [te] *δP* 3 inprouiſoſ] interna *Π* improuiſuſ *V* 4 conſequariſ *π* 5 ſi (ſe *α'*) exerc. *α'π* et ex. *G* [ſ.] ex. *λ* 8 fuerit] adfuerít *δP* 12 primam *O* mediam *uulgo* 14 ſiniſtram *A'* 14 ſuo] tuo *Π* 14 dextram *G* 15 potueriſ *corr. ex* potuerit *Π* 15 uinciſ *corr. ex* uincit *Π* 16 quia [a] *Π* 17 defendetur (-fund- *M*) *Aμ* 18 [de] *Π* 20 ſemper] ſaepe *δP* 21 inſtructa *εP* ſtructa *ΠV* c̃ſtructa *D* 21 accedit *GδP* accediſ *Π* accedet *Aμ*

S. L. 1 paſſuſ] -oſ *α* 1 ſperante eo] ſperant eo *α'* 2 incitare te] incitare ſe A_1 3 improuiſoſ *Π* 5 ſi] ſe *α'* 5 exercitatoſ] exercitatuſ *α'* 6 mediam aciem] media aciem *Π* 7 conpellitur *λ* 10 deſtitutam] deſtituta A_1 13 poſſit] poſſint *Π* 13 irrumpi *Π* 16 labor^a^et *M* laboret L_1 *(rasura a 2 corr.)* 19 uirtute] uirtuteſ *α'* 19 diſperant *ε* 24 longiſſime] longiſſimiſ *A'* logiſſime *M*

remoue et in directum porrige quasi uerum; nam, cum sinistram partem illius et a lateribus et a tergo coeperis caedere, sine dubio uertis in fugam. Aduersarius autem nec de dextra parte sua nec de media acie potest suis laborantibus subuenire, quia acies tua extenditur et tota se porrigit ad similitudinem I litterae longissimeque recedit ab hostibus. Quo genere in itineribus saepe confligitur. Septima depugnatio est quae loci beneficio adiuuat dimicantem. In hac quoque et cum paucioribus et cum minus fortibus poteris aduersarium sustinere, hoc est, si montem aut mare aut flumen aut lacum aut ciuitatem aut paludes aut abrupta in una parte habeas, ex qua hostis non possit accedere, reliquum exercitum tuum directa acie ordines, sed in illa, quae munitionem non habet, omnes equites et ferentarios ponas. Tunc securus pro tuo arbitrio cum hoste confligis, quia ab una parte loci natura te munit ab alia duplex prope ponitur equitatus. Illud tamen obseruandum est, quo nihil melius inuenitur, ut, siue dextro cornu solo pugnare uolueris, ibi fortissimos ponas, siue de sinistro, ibi strenuissimos conloces, siue in medio facere cuneos uolueris, per quos acies hostium

---

V. L. 1 uerum (-ũ *A*) *α'* ueru *Gλπ* uera *corr. in* ueru *P* 1 nam *π* quã (-am *G*) *A'* qua *MQ₁* quia *LQ₂* 3 uertiſ *αΠ* uerteſ *λ* uertetur *δP* 5 tota ſe porrigit *λ* tota ſe corriget *αΠ* totã ſe corrigit *δ* totã ſe porrigit *P* 6 I litt. *Π₂* [L] litt. *O* u litt. *L₂* 7 Quo genere — confligitur *rubris litteris pro titulo scripta extant in ε* 12 hosteſ *ε* 13 reliquum *πQL₂* eliqum *L₁* relictum *α'* relique *Par.* 7230 A reliquae (*si recte locum eranum dispexi*) *G₁* (reliquum *in l. er.* *A₂G₂*) et reliquum *uulgo* 14 illa *εP* illa ala *Π* illa alia *δ* 14 munitionem non habet] munitiore [n.] habeſ *Π* 15 securus] *erasa haec uox est in G* securiuſ *Par.* 7230 A 16 confligeſ *δP* 16 quia] quando *λ* 17 prope ponitur] proponitur *Lα'* 18 quo] quod *μ* q̃m *δ* 19 dextro] de dextro *Π* 21 cuneoſ facere *π*

S. L. 2 sinistram partem] sinistra parte *α* 6 recedit] recidet *A'* 8 adiubat *A₁* 11 paludes] paludeſ *M* 14 munitionem] munitione *A*, monitione *M* 15 securus] *A* 17 munit] munet *M* mumet *A* 17 ponitur] punitur *A* 17 equitatus] equitatiſ *M* 19 [illegible] 21 [illegible]mos] -iſ *a'*

rumpas, in cuneo exercitatissimos ordines bellatores. Victoria enim per paucos fieri consueuit. Tantum est, ut electi a duce sapientissimo in his locis, in quibus ratio et utilitas postulat, ordinentur.

XXI. Plerique rei militaris ignari pleniorem uictoriam credunt, si aduersarios aut locorum angustiis aut armatorum multitudine circumdederint, ut aditum non inueniant abscedendi. Sed clausis ex desperatione crescit audacia, et cum spei nihil est, sumit arma formido. Libenter cupit commori qui sine dubio scit se esse moriturum. Ideoque Scipionis laudata sententia est, qui dixit uiam hostibus, qua fugerent, muniendam. Nam cum abscedendi aditu patefacto mentes omnium ad praebenda terga consenserint, inulti more pecudum trucidantur. Nec insequentium ullum periculum est, cum uicti, quibus defendi potuerant, arma conuerterint. Hoc genere quanto maior fuerit, tanto facilius multitudo prosternitur. Neque enim ibi requirendus est numerus, ubi animus semel territus non tam tela hostium cupit declinare quam uultum. Ceterum clausi, licet exigui numero et infirmi uiribus, hoc ipso tamen sunt hostibus pares, quia desperantes sciunt aliud sibi licere non posse.

V. L. Cap. XXI. 8 clauſiſ] labſiſ *Π* 8 creſcet *ε* 9 ſumet *ε* 10 commori] commorari *ε* (*in Q* cũ- *corr. in* cõ-) 12 fugerent *ΠQ* fugirent *α* fugerant *rasura corr. in* fugerent *L* fugiant *P uulgo* refugiant *δ* 12 mun.] minime muniendam *δ*; *Frontin.* IV, 7 'Scipio Africanuſ dicere ſolituſ eſt hoſti non ſolum dandam eſſe uiam fugiendi ſed etiam muniendam.' 15 inſequentium] conſequentium *δ*P_1 15 cum uicti *LδP* cõuicti *Q* conuicti *α* cum uincti *Π* 17 fuerit] fuerit exercituſ *VP* 20 exigui] exiguo *P* 22 poſſe] poſſe. Sed (ſet Q_1; Nam *uulgo*) una ſaluſ uictiſ nullam ſperare ſalutem *εP uulgo* (*Verg. A.* 2, 354)

S. L. Cap. XXI. 5 militariſ] militareſ *α'* 7 multitudine] -em *α'* 8 inueniant] inueniat *MG* 8 abſcedendi] abſcidendi*A* abſcėdendi *M* 8 diſperatione *Aμ* 9 audatia *GM*(L_1) 10 cupit] cupet *corr. in* cupit *A* 12 abſcedendi] abſcidendi A_1 abſcėdendi *M* 13 ad praebenda terga] adpraehendat erga *Aμ* ad prebendat erga *G* 14 pecodum *εΠ* 17 fuerit] fuerint A_1 18 ubi] unuſ A_1 19 uultum] inultum *Π* 22 aliud ſibi] aliuſ ſibi A_1ölioſ ſibi *M* aliut ſ. *Π*

XXII. Digestis omnibus, quae ratio militaris experimentis et arte seruauit, unum superest edocere, quemadmodum recedatur ab hostibus. Nam disciplinae bellicae et exemplorum periti nusquam maius periculum inminere testantur. Qui enim ante congressum recedit ex acie, suis fiduciam minuit et inimicis addit audaciam. Verum quia hoc saepius necesse est euenire, quibus modis tuto possit fieri, declarandum est. Primum ut tui nesciant, ideo te recedere, quia declinas inire conflictum, sed credant arte aliqua se ideo reuocari, ut ad oportuniorem locum inuitetur hostis ac facilius superetur aut certe insequentibus aduersariis secretiores conlocentur insidiae. Nam ad fugam parati sunt qui ducem suum sentiunt desperare. Illud quoque uitandum est, ne hostes te recedere sentiant et statim inruant. Propterea plerique ante pedites suos equites posuerunt, ut discurrentes aduersarios uidere non sinerent, quemadmodum pedites abscedebant. Item particulatim incipientes a primis singulas acies subducebant retroque reuocabant, in gradu suo manentibus reliquis, quos sensim postea cessimque ad illos iungebant, quos subduxerant primum. Aliquanti exploratis itineribus noctu cum exercitu recedebant, ut hostes,

---

V. L. Cap. XXII. 3 ſupereſt edocere ε ſupereſt et docere Π ſupẽ[2]docere P ſupereſt docere δ 4 [et] δP 4 [maiuſ] α 5 recedet α' 6 ſuiſ] et ſuiſ π 6 minuet A 7 tuto πG toto α' tot Q hoc L 9 inire] interĩ Π 10 ideo ſe AP 11 aut faciliuſ ε (ut f. $G_2 L_2$) 13 Nam neceſſe eſt ad ſugam parati ſint δP 14 [te] Π 15 ſentiant] ſciant (en 2) M 17 quemadmodum] quando *uulgo* 19 reuocabant] uocabant Π 19 in ſuo gradu Π 20 poſtea ceſſimque $A\mu$ poſtea ceſimque $G\Pi$ poſt aciem ſeque δP 21 aliquanti exploratiſ π aliquantiſ exploratiſ G aliquantiſ plorati (*i. e.* aliquanti ſplorati) α' aliquantiſ explorati λ 22 nocte Π

S. L. Cap. XXII. 2 ſeruauit] ſeruabit $\alpha\Pi$ 2 quemammodum Π 4 imminere Π 5 congreſſum] congreſſom A_1 congreſſõ (˜ *er.*) M 6 fidutiam A 6 addit] adit α' 6 audatiam μ 12 collocentur Π 13 diſperare ε 15 irruant Π 17 ſinerent] ſinirent α 17 quemammodum Π 17 abſcedebant] abſcidebent A_1

die orta cum intellexissent, non possent conprehendere praecedentes. Praeterea leuis armatura praemittebatur ad colles, ad quos subito totus reuocaretur exercitus, et si hostes insequi uoluissent, a leui armatura, quae ante occupauerat locum, additis equitibus fundebantur. Nihil enim periculosius existimant, quam si inconsulte insequentibus ab his, qui in subsessa fuerint uel qui ante se parauerint, obseruetur. Hoc tempus est, quo oportune collocantur insidiae, quia aduersus fugientes maior audacia et minor cura est. Necessario autem amplior securitas grauius solet habere discrimen. Inparatis, cibum capientibus, in itinere lassis, equos suos pascentibus ac nihil tale suspicantibus superuentus adsolent fieri. Quod et nobis uitandum est et hosti in eiusmodi occasionibus pernicies inferenda. Hoc enim casu obpressis nec uirtus potest nec multitudo prodesse. Qui in acie publica uincitur pugna, licet et ibi ars plurimum prosit, tamen ad defensionem suam potest adcusare fortunam; qui uero superuentum insidias subsesses passus est, culpam suam non potest excusare, quia haec uitare potuit et per speculatores idoneos ante cogno-

---

V. L. 1 [die o.] *δ* 2 ꝑcedenteſ *A* 3 ad quoſ *π* atque *α'* ad quã *G* [ad q.] *λ* quo *Oudendorpius* 3 totuſ *Kortlianus* 2 *Stewechius* totu[ſ] *(hoc ſ a manu satis antiqua est additum, non ab ea, quae passim hunc codicem correxit (XV saeculi)) A* tuto *Gμπ* 3 reuocarentur *μ* 4 hoſtiſ — uoluiſſet *Π* 4 occupauerant *ε* 5 fundebantur *GΠP* fundebatur *α'δ* funderent *L* fundere *Q* defendebantur *Stewechio auctore Schwebelius* 7 ſe parauerint] repedauerint *Π* 8 obſeruetur *εP* obuietur *π'* obſeruentur *(et antea* inſequenteſ) *uulgo* 8 Hoc *(*quo *μP)* tempuſ eſt quo [quo *λP*] o. c. (collocari *P*) i. quia (q *Π*) aduerſum fug. m. a. e. m. c. e. *rubris litteris pro titulo scribuntur in εP* 11 Inp.] In imparatiſ *π'* 15 [caſu] *M a 2 in marg. additum* 16 qui *π'* quia *εP* quia qui *uulgo* 16 publica] publica qui *λ* 17 defenſionem] offenſionem *A'* 20 uitare *A'* euitare *μ* et uitare *π*

S. L. 1 orta] horta *ε* 1 poſſent] poſſint *α* poſſe *Π* 1 compr. *Π* 8 conlocantur *Gμ* 11 cibum] ciuum A_1 12 ac] hac *α'* 13 ſuperuentuſ] ſuperuentoſ *α'* 13 aſſolent *Π* 14 hoſti] hoſtiſ *Π* 15 oppreſſiſ *MΠ* 16 uincitur] uincetur *α* 16 et ibi] et tibi *A'* 18 accuſare *GλΠ* 18 fortunam] fortuna *Π*

scere. Cum receditur, talis fraus fieri consueuit. Recto itinere pauci equites insecuntur, ualida manus occulte per alia mittitur loca; ubi ad agmen inimicorum peruenerint equites, temptant leuiter atque discedunt. Ille credit quicquid insidiarum fuerat, praeterisse, et sine cura resoluitur ad neglegentiam. Tunc illa manus, quae secreto itinere destinata fuerat, superueniens obprimit ignorantes. Multi, cum ab hoste discedunt, si per siluas ituri sunt, praemittunt qui angusta uel abrupta occupent loca, ne ibidem patiantur insidias. Et rursus post se praecisis arboribus uias claudunt, quas concaedes uocant, ut aduersariis facultatem adimant persequendi, et paene utrique parti in itinere ad subsessas communis occasio est. Nam qui praecedit, oportunis uallibus uel siluosis montibus [quas] post se relinquit insidias, in quas cum inciderit inimicus, recurrit ipse et adiuuat suos. Qui uero sequitur, auersis semitis longe ante destinat expeditos, ut praecedentem aduersarium arceat a transitu, deceptumque a fronte et a tergo concludit. Dormientibus noctu aduersariis et qui praecessit potest regredi et qui sequitur, quantumuis intersit, potest superuenire per fraudem. In transfretatione fluuiorum qui praecedit illam partem

---

V. L. 1 fieri] ita fieri *δP* 3 perueniunt *δP* 4 illi credunt *δP* 5 fuerat *εΠ* fuerit *VP* fuit *D* 6 refoluitur *ε* foluitur *Π* foluuntur *δP* 6 neclegentiã Q_1 9 qui] ut *Π* 11 concaedef *Modius* concedæf *(sic; ipse correxit* a *in* e) *A* concedef *λ* concedenf *M* concedef *ex* concedunt *corr. G* concidef *δP* cõpedef *Π* 15 quaf *ε* quafi *π* aliquaf A_2 *Giss. uncis inclusit* quafi *Stewechius* quafi *ex illo* quaf *natum est, quod ipsum fortasse ex sequenti* quaf *inrepsit; an seruandum est et pronomen indefinitum habendum?* 17 auerfif (uerfif L_1) *ε* aduerfif *π uulgo* 17 ut *λ* et *απ* 18 arceat tranfitu *ε* arcet a tranfitu *Π* arcet ad tranfitum *δP* 18 deceptumque] defertumque *Π* 19 concludit *π'* concludet *εP* concludat *uulgo* 21 fuperuenire per fr. *εP* f. qui fr. *Π* peruenire ad f. *δ*

S. L. 1 receditur] reciditur *Aμ* 2 infequuntur *Π* 3 mittetur *ε* 7 obprimit] obp̄mit A_1 opprimit *MΠ* 8 multif *A* 10 paciantur *μ* 12 adimant] ademant *α'* adhimant *Π* 14 praecedit] -et *M* 15 relinquit] reliquit *A'λP* reliquid *M* relinquid *Π* 15 inimicuf] -of *Π* 16 adiubat A_1 17 diftinat *A'*

templat opprimere, quae prima transiuerit, dum reliqui alueo separantur; qui autem sequitur festinato itinere, illos, qui non potuerunt transire, conturbat.

XXIII. Camelos aliquantae nationes apud ueteres in acie produxerunt et †Vrcilliani intra Africam †uel ceteri Macetes hodieque producunt. Sed genus animalium, harenis et tolerandae siti aptum, confusas etiam in puluere uento uias absque errore dirigere memoratur. Ceterum praeter nouitatem [si ab insolitis uideatur] inefficax bello est. Catafracti equites propter munimina, quae gerunt, a uulneribus tuti, sed propter inpedimentum et pondus armorum capi faciles et laqueis frequenter obnoxii, contra dispersos pedites quam contra equites in certamine me-

V. L. 1 tranſierit *π* 3 non] nondum *μΠ*

Cap. XXIII. 4 in aciem *λP* 5 et] ut *λ* 5 urcilliani *αΠ* urciliani *δ* turcilliani *λ* circiliani *P* uſillani *Ortelius* circitani *uel* uſitani (i. e. ucit.) *Scriuerius. Cogitauit Stewechius etiam de* 'Uthiſia' *urbe; sed nunc in eo Pomponii Melae loco, quem ille laudauit,* 'Ruthiſia' *legitur* (*Parthey p.* 11, 9) 5 intra africā *π* in affricam *ML* in africā *AQ* in africa *G uulgo* 5 uel ceteri maceteſ *A* uel ceteri mazeteſ (*uoci* ceteri *in Q* ſ *adsutum est*) *μG* u. c. maziceſ *Π* uel c. manziceſ *P* ueleteri manziceſ *V* uel ceterae nationeſ *D* [u. c.] maceteſ *uulgo* [u. c.] mazaceſ *siue* mazuceſ *Scriuerius* cirtaei mazuceſ *Oudendorpius.* 6 genuſ] g. hoc *λP* hoc g. *uulgo* 7 tolerandae ſiti *δP* tolerandae ſitiſ *Π* toleranda ẽ (eſt *G*) ſiti *α* tollerabile ſiti *quod praecedit* et *omisso λ* 9 praeter] propter *ΠP* 9 [ſi ab inſolitiſ uideatur] *Modius* ſi ab inſolitiſ u. *Gπ'* ſi ab inſoliſ u. *α'* ſi ab inſolutiſ u. *corr.* (*a* 2?) *in* ſi hoc uti u. *P* ſi hoc uti u. *λ* ſi ab inſolitiſ uid. *defendere conatus est Otto,* '*Considera, lector, num hic aliquid lateat de* olore *uel* ululatu *siue barritu camelorum*' *Oudendorpius.* 9 [bello] P_1, *in margine additum fortasse ab ipso* 11 [a] *ε* 12 facileſ et laqueiſ *Giss.* facileſ et aliquae hiſ *D* facileſ et alia quae hiſ *V* facileſ et alia quib. *Π* facile eſt alia quae hiſ *α'* facile eſt aliaque hiſ *G* eoſ facile eſt q̃m *λ* eoſ facile ẽ & quoniã (hoc uerbum *i. l. er. a* 2) *P*

13 *In distinguendis membris totius huius periodi Oudendorpium secutus sum maximam partem* 13 Melioreſ. tamen *π'* Melior ẽ (eſt *G*) tamen *α* ſunt› Melior (-uſ Q_2) eſt tamen *λ* melivſ tamen ẽ (*illud* vſ *a* 2 *in l. er.; item* ẽ *a* 2 *in margine adsutum est*) *P*

S. L. 1 obprimere *λ*

Cap. XXIII. 6 areniſ *αL* areniſ *Q* (*spiritus ille asper num ab* 1 *additus?*) 10 catafracti equiteſ] catafracte equiteſ *A* catafractae equiteſ *M* 11 impedimentum *Π*

liores, tamen aut ante legiones positi aut cum legionariis mixti, quando comminus, hoc est manu ad manum, pugnatur, acies hostium saepe rumpunt. XXIIII. Quadrigas falcatas in bello rex Antiochus et Mit*h*ridates habuerunt. Quae ut primo magnum intulere terrorem, ita postmodum fuere derisui. Nam difficile currus falcatus planum semper inuenit campum et leui inpedimento retinetur unoque adflicto aut uulnerato equo decipitur; sed maxime hac Romanorum militum arte perierunt. Vbi ad pugnam uentum est, repente toto campo Romani tribulos abiecerunt, in quos currentes quadrigae cum incidissent, deletae sunt. Tribulus autem est ex quattuor palis confixum propugnaculum, quod, quoquomodo abieceris, tribus radiis stat et erecto quarto infestum est. Elefanti in proeliis magnitudine corporum, barritus horrore, formae ipsius nouitate homines equosque conturbant. Hos contra Romanum exercitum primus in Lucania rex Pyrrhus eduxit. Postea Hannibal in Africa, rex Antiochus in Oriente, Iugurtha in Numidia copiosos habuerunt, aduersus quos diuersa resistendi excogitata sunt genera. Nam et cen-

---

V. L. 1 aut ante] ut ante *Π* aut a. *λ* 1 legionarii *A* 2 mixti ſint (ſunt *Q*) *λ* 2 manū ad m. *μΠ* 3 ac.] et acieſ *λ* Cap. XXIIII. 4 mitridateſ (-iſ *α'*) *O* 12 ex quattuor] *hic desinunt excerpta Kortliana* 2 12 confixiſ *Π* 13 propugnaculo *α'* 13 quoquomodo *MD* quomodo *A'ΠVλP* 13 abieceriſ *δP* adieceriſ *Π* abiectiſ *αQ* abietiſ *L* 14 [et] *Π* 14 quarto] quoque quarto *Π* 15 corporiſ *A* (corporum *Par.* 6503) 16 conturbant] exterrent *Π* 17 in luciniā *P* 17 pirrhuſ *V* pyrruſ *εΠ* pirruſ *DP* 18 hannibal *ΠVPλ* annibal *α'* annibal *DG* 18 in africa] i. italia *Π* 19 iugurtha *Π* iugurta *εδP* 19 copioſoſ] cirquoſoſ (circuoſuſ *M*) *ε* 19 aduerſum *δP* 20 e. ſ.] excogitarunt *ε* 20 genera. Nam et centurio *δP*

S. L. Cap. XXIIII. 6 falcatuſ] falcatoſ A_1 7 retenctur *α'* 8 uno] unu *M* 8 adflicto] aſflicto *Π* adflictu *μ* adflicti A_1 9 hac] hoc *A* bac M_1 9 arte] artem *α'* 11 incediſſent *M* 12 triboluſ *Π* 14 radiiſ ſtat] radiſiſtat A_1 radiſiſtā *M* 14 elefanti] elephanti *MΠ et ita (exceptis tribus locis M) semper* 15 barrituſ] barritoſ *α'* barritu *Π* 16 equoſque] quoſque *μ* 19 numidia] ouidia *M* nomidia A_1 20 diuerſa] aduerſa *α*

turio in Lucania gladio manum, quam promuscidem uocant, unius abscidit, et bini catafracti equi iungebantur ad currum, quibus insidentes clibanarii sarisas, hoc est longissimos contos, in elefantos dirigebant. Nam muniti ferro nec a sagittariis, quos uehebant beluae, laedebantur et earum impetum equorum celeritate uitabant. **Alii** contra elefantos catafractos milites inmiserunt, ita ut in brachiis eorum et in cassidibus uel umeris aculei ingentes ponerentur e ferro, ne manu sua elefas bellatorem contra se uenientem posset adprehendere. Praecipue tamen uelites antiqui aduersum elefantos ordinauerunt. **Velites** autem erant iuuenes leui armatura et corpore alacri, qui ex equis optime missibilia dirigebant. Hi equis praetercurrentibus ad latiores lanceas uel maiora spicula beluas occidebant, sed crescente audacia postea collecti plures milites pariter pila, hoc est missibilia, in elefantos congerebant eosque uulneribus elidebant. Illud additum est, ut funditores cum fustibalis et fundis rotundis lapidibus destinatis Indos, per quos regebantur elefanti, cum ipsis

---

V. L. genera. Nam et minuciuſ centurio quarte legioniſ primuſ aſtatuſ (*cf. Flor.* I, 13, *ubi tamen* primuſ *non apparet et hodie* Numiciuſ *non* Minuciuſ *legitur) Π* genera armatorum; turio *α* genera armarum. Turio *L* g. armorum. Turio *Q* genera armorum. Nam et centurio *omisso quod praecedit* reſiſtendi *uulgo* 2 uniuſ *Florus Π* huiuſ *D* hui *V* uni *εP* 2 catafractati *ΠV* 3 [clib. — h. eſt] *λ* 5 [quoſ] M_1 5 [b. laed.] *Π* 7 catafractatoſ *ΠV* 9 ne [manu ſua] *εP* 12 [et] corpore *ε* 13 ex equiſ *π* et equiſ *ε* et ex equiſ *suspicor* 13 optimiſ *δP* 13 miſſilia *P* 13 praecurrentibuſ *P Oudendorpius* 16 congerebant] congregabant *δ* 17 miſſilia *P* 18 fuſtibaliſ] fundibaliſ *δ* 19 indoſ] in hoſ (hậſ *Q*) *λP*

S. L. 1 manum] -u *Π* 1 promuſcidem] promoſchidem *Π* 2 abſcidit] abſcidet *α'* 3 clibanarii ſariſaſ] cliuanariiſ ariſaſ *A'* clibanariiſ ariſaſ *M.* 4 elefantoſ] elephanto *Π* 4 muniti] moniti M_1 6 impetum] impetu *Π* 7 immiſerunt *Π* 8 umeriſ] *MQ* (hu) meriſ *L* humeriſ *απ* 9 punerentur *α'* 9 elefaſ] elefanſ *ε* elephanſ *δ* elefanteſ *P* 10 poſſet] poſſit *ε* 10 apprehendere *Π* 13 hii *A* 15 criſcente A_1 15 audatia *M* 19 deſtinati(o)ſ A_1 deſtinatoſ *GM* 19 ipſiſ] ipiſ *M*

turribus affligerent atque mactarent, quo nihil tutius inuenitur. Praeterea uenientibus beluis, quasi inrupissent aciem, spatium milites dabant. Quae cum in agmen medium peruenissent, circumfusis undique armatorum globis cum magistris absque uulneribus capiebantur [inlaesae]. Carroballistas aliquanto maiores — hae enim longius et uehementius spicula dirigunt — superpositas curriculis cum binis equis uel mulis post aciem conuenit ordinari, et cum sub ictum teli accesserint, bestiae sagittis ballistariis transfiguntur. Latius tamen contra eas et firmius praefigitur ferrum, ut in magnis corporibus maiora sint uulnera. Aduersum elefantos plura exempla et machinamenta rettulimus, ut, si quando necessitas postulauerit, sciatur, quae sint tam inmanibus beluis opponenda.

XXV. Sciendum uero est, si pars exercitus uicerit et pars fugerit, minime desperandum, cum in eiusmodi necessitate ducis constantia totam sibi possit uindicare uicto-

---

V. L. 2 quaſi] qua *uulgo* 5 [inlaeſae] *ut otiosum inclusi* 6 carrobaliſtaſ *ΠQ₁P* 6 aliquantum *Aμ* 6 hae (he *VQ*) *GμVP* hęc *A* haec *D* hi *Π* 7 curriculiſ] curribuſ *δP uulgo* 8 biniſ] boniſ *ε* 8 uel muliſ poſt a. c. ord. (*cf.* II, 25) *Π* aut muliſ p. aciem [o. o.] *V* aut muliſ p. ac. [c.] ord. *DP* [uel m. p. a. c.] ordinari *ε* (ordinar̃t *A₂*) aut m. p. a. ordinari *praemissis* utile eſt *et uocabulo* carroballiſtaſ *ac deleto* inlaeſae *Oudendorpius* aut m. p. a. ordinari conuenit *uulgo*. *Totus locus inde ab* inlaeſae *coniectura sanandus uidetur* 9 ſub ictum *Lang* ſub ictu *Π* ſubiectu *αL* ſub iactu *QδP* ſub iactum *uulgo* 9 balliſtariiſ *GΠV* balliſtarii (*quod defendi potest*) *α'* baliſtariiſ *D* balliſtarum *λ* baliſtiſ *P* 10 tranſfigantur (-fug- *Q*) *λ*, *quam lectionem uulgata, mutato quod praecedit* et *in* ut, *retinuit* 11 aduerſuſ *Π* 12 rettulimuſ *A'* retulimuſ *μΠP* retulerimuſ *δ*

Cap. XXV. 16 minime deſperandum *π* ſperandum *α* quiđ ſperandum *λ* 16 eiuſmodi] huiuſmodi *λ* 17 duciſ conſtantia totã *π* duciſ conſentiat et tam *α'* duci conſentiat et tam *G* duciſ conſentiat providentia et tamen *λ*

S. L. 1 tutiuſ] totiuſ *α'*(*V*) 2 inrupiſſent] inrupiſſet *A'* 3 ſpacium *MG* 11 ſint] ſ̃ *A₁* 13 poſtolauerit *M* 14 tam] tam̃ (˜ *er.*) *A*

riam. Innumerabilibus hoc accidit bellis, et pro superioribus sunt habiti qui minime desperarunt. Nam in simili condicione fortior creditur quem aduersa non frangunt. Prior ergo de caesis hostibus spolia capiat, quod ipsi dicunt, colligat campum, prior clamore ac bucinis exultare uideatur. Hac fiducia ita perterrebit inimicos, ita suis fiduciam geminabit, quasi uictor ex omni parte discesserit. Quod si aliquo casu omnis in acie fundatur exercitus, perniciosa clades; tamen reparationis multis fortuna non defuit, et medicina quaerenda est. Dux ergo prouidus sub ea cautela publico debet Marte confligere, ut, si quid pro uarietate bellorum uel condicionis humanae secus *acciderit*, absque graui detrimento liberet uictos. Nam si uicini colles fuerint, si post terga munitio, si ceteris abscedentibus fortissimi quique restiterint, se suosque seruabunt. Frequenter iam fusa acies dispersos ac passim sequentes reparatis uiribus interemit. Numquam exultantibus maius solet euenire discrimen, quam cum ex subita ferocia in formidinem commutantur. Sed, quocum*que*

V. L. 1 pro ſuperioribuſ] ſuperioreſ *δP* 5 ac] et *ΠP*$_1$ 5 clamare ac bucinaſ exaltare *δ* 6 [ita] *δP* 6 perterrebit *πλ* perterreuit *α'* perterruit *G* 6 ita ſuiſ *π* [i. ſ.] *α* et *λ* 7 geminabit] g. ſuiſ *λ* 8 fundantur *Π* 8 perniciosae (pernec- *P* pernit- *D*) cladiſ tamen *δP* 9 reparationibuſ *λ* 10 et med.] haec (hec *Q*) m. *λ* hac m. *Scriuerius* 11 pro uarietate *A'π* probari et ate *M* probarit et ante *λ* 17 interimit *GP* 17 uiri[buſ — exultanti]buſ *δ* 18 maiuſ] magiſ *δ* 18 ex ſubita f. i. f. commutantur *π'* exubeta f. i. f. c. *α'* exhibita f. i. f. c. *G* exſuperata f. in formidinem (in fortitudinem *λ*) c. *λP Oudendorpius* ſubito fer. i. f. commutatur *uulgo* 19 quocumque euentu *Gπ* quocumque euentu ſ̃ *M* quocumque euentuſ ſunt *A* quicumque euentuſ ſunt *λ* quicunque euentuſ fuerit *uulgo*

S. L. Cap. XXV. 1 accedit *α'* 1 belluſ *A* 2 diſperarunt *ε* 3 conditione *ε* 5 colligat] collegat *α'* 5 buciniſ] -eſ *Π* 6 uideatur] uideantur *Π* 6 hac] ac *A'* 7 geminabit] geminauit *α* 7 uictor] dicto *Π* 8 aliquo] alico *A*$_1$ 12 conditioniſ *ε* 13 decrimento *A* 14 poſt terga] poſt erga *α* poſ terga *Π* 14 munitio] monitio *M*$_1$ 14 abſcedentibuſ] abſcidentibuſ *A*$_1$ 15 reſtiterint] reſtituerint *Π* 17 ſequenteſ] ſequentiſ *α'* 17 interhemit *Π*

euentu, colligendi sunt superstites, bello erigendi adhortationibus congruis et armorum instauratione refouendi. Tunc noui dilectus, noua quaeruntur auxilia et, quod amplius prodest, captatis occasionibus in ipsos uictores per occultas insidias impetus faciendus ac sic audacia reparanda. Nec oportunitas deſit, cum pro felicitate superbius et incautius mentes efferantur humanae. Si quis hunc casum ultimum putat, cogitet euentus omnium proeliorum inter initia contra illos magis fuisse, quibus uictoria debebatur.

[XXVI. REGULAE BELLORUM GENERALES. In omnibus proeliis expeditionis condicio talis est, ut quod tibi prodest aduersarium noceat, quod illum adiuuat tibi semper officiat. Numquam ergo ad illius arbitrium aliquid facere aut dissimulare debemus sed id solum agere, quod nobis utile iudicamus. Contra te enim esse incipis, si imiteris quod fecit ille pro se, et rursum quicquid pro tua parte temptaueris contra illum erit, si uoluerit imitari.

V. L. 2 congruiſ et] c. ſed (*in A* ſed̄) ε 3 dilectuſ *uulgo* delectuſ δ*P* dilecti *Π* dilectū (˜ *er. et* ſ *a* 2 *add.*) *A* dilectum (di- *in* de- *corr. G*) μ*G* 3 querunt *Π* 4 captatiſ] occupatiſ ε 5 reparandũ *Π* 6 cum] dum *Π* 6 felic.] fidelitate δ 6 ſuperbiuſ *ΠPQ* ſupuiſ *A* ſuperbiſ *MG* ſupbi$^{uſ\ 2}$ *L* ſuperboſ δ

Cap. XXVI. 11 In omn. pr. expeditioniſ c. t. e. π' I. o. p. èxpeditionib; c. t. e. *P* I. o. p. et expeditionibuſ c. t. e. *Schwebelius* [I. o. p. e. c. t. e.] ε 13 aduerſario δ*P* 13 [ad]iuuat δ*P* 15 aut] uel π 16 incipiſ *Π*(?) *uulgo* incipit εδ*P* *Mirus est consensus huius primae regularum generalium particulae cum initio breuis excerpti, quod codex ille celeberrimus scriptorum militarium Graecorum Laurentianus X saeculi folio* 131 *continet et cui inscriptio est* ‘Τὰ εἰς ὕστερον ἐκβληθέντα ἀπὸ ἄλλων βιβλίων γνωμικά’. *Incipit autem his uerbis* ‘Τοιαύτη τίς ἐστιν ἐν τοῖς τῶν πολέμων καιροῖς ἡ τοῦ συμφέροντος εὕρεσις. Τὸ σοὶ συμφέρον τοῖς πολεμίοις ἐστὶν ἀσύμφορον· καὶ ὃ παρ' ἐκείνοις ὠφέλιμον, τοῦτο τοῖς σοῖς ἐναντιοῦσθαι φιλεῖ· οὐδὲν τοίνυν

S. L. 5 impetoſ faciendoſ α' 5 ſic] ſi *A*μ 5 audacia] audatiam *A*μ 5 reparanda] reparandam μ 7 efferantur] offerantur μ 8 euentoſ A_1 8 praeliorum *Π*

Cap. XXVI. 11 adiubat A_1

In bello qui plus in agrariis uigilauerit, plus in exercendo milite laborauerit, minus periculum sustinebit.

Numquam miles in acie producendus est, cuius antea experimenta non ceperis.

Aut inopia aut superuentibus aut terrore melius est hostem domare quam proelio, in quo amplius solet fortuna potestatis habere quam uirtus.

Nulla consilia meliora sunt nisi illa, quae ignorauerit aduersarius, antequam facias.

Occasio in bello amplius solet iuuare quam uirtus.

In sollicitandis suscipiendisque hostibus, si cum fide ueniant, magna fiducia est, quia aduersarium amplius frangunt transfugae quam perempti.

Melius est post aciem plura seruare praesidia quam latius militem spargere.

Difficile uincitur qui uere potest de suis et de aduersarii copiis iudicare.

Amplius iuuat uirtus quam multitudo.

V. L. *κατὰ τὴν ἐκείνων γνώμην ἢ ποιεῖν ἢ παραιτεῖσθαι συμφέρει ἡμῖν, τοῦτο δὲ μόνον πράττειν, ὅπερ τοῖς ἡμετέροις χρήσιμον εἶναι νομίζομεν· εἰ γάρ, ἅπερ ἐκεῖνος ὑπὲρ ἑαυτοῦ πράττει, ταῦτα σὺ μιμήσῃ, σαυτὸν ἀδικεῖς, ὥσπερ καὶ τὸ ἀνάπαλιν· εἴ τι σὺ πράττεις συμφέρον σαυτῷ, τοῦτο βλάψει τὸν πολέμιον τὰ σὰ μιμεῖσθαι βουλόμενον. Quae secuntur a nostris regulis prorsus discrepant.* 1 [In bello — ſuſtinebit] λ *rubris litteris haec sunt exarata pro titulo noui* (XXVIIII) *capitis in* α 3 in 'aciem δ*P* 5 aut inopia] poteſ inopia λ poles aut inopia *(correxit manus satis antiqua) P* 5 ſuperuent.] ſ. aut inopia *P* 5 meliuſ [eſt] ε 6 domare (do m ≡ are *G*) ε*Π* fame domari *P* (poſt *corr.* in fame domari) fame edomari δ 6 ſolet] poteſt *Π* 8 [nulla — uirtuſ] A_1 *sed a manu satis antiqua* (1?) *in margine addita sunt* 8 niſi] quam λ 8 ignorauit *Π* 9 faciat et occaſio δ 10 [Occaſio — uirtuſ] *L* 13 perempti] peremptio *Π* 15 ſpargere π expargere α expergere λ 16 [uere] λ aduerſariiſ *Π* 17 iudicare *ΠPD* indicare λ uindicare α umdicare *V*

S. L. 4 antea] ante ea A_1 4 ceperiſ] coeperiſ A_1 5 terrore meliuſ] terrorem meliuſ *A'* 12 fidutia *A* 15 laciuſ *M* 18 iubat $A_1Π$

Amplius prodest locus saepe quam uirtus.

Paucos uiros fortes natura procreat, bona institutione plures reddit industria.

Exercitus labore proficit, otio consenescit.

Numquam ad certamen publicum produxeris militem, nisi cum eum uideris sperare uictoriam.

Subita conterrent hostes, usitata uiliscunt.

Qui dispersis suis inconsulte sequitur, quam ipse acceperat, aduersario uult dare uictoriam.

Qui frumentum necessariaque non praeparat, uincitur sine ferro.

Qui multitudine et uirtute praecedit, quadrata dimicet fronte, qui primus est modus.

Qui inparem se iudicat, dextro cornu suo sinistrum cornu pellat inimici, qui secundus est modus.

Qui sinistram alam fortissimam habere se nouit, dextram alam hostis inuadat, qui est tertius modus.

Qui habet exercitatissimos milites, in utroque cornu pariter proelium debet incipere, qui quartus est modus.

Qui leuem armaturam optimam regit, utramque alam hostis inuadat ferentariis ante aciem constitutis, qui quintus est modus.

V. L. 1 ſepe locuſ *Π* 2 inſtitutione pl. reddit induſtria. e. *ε* inſtitutio pl. reddit induſtrioſ. e. *Π* inſtitutio pl. reddit [ind.] e. *δ* inſtitutio pl. reddit. Induſtria ex. *P* 6 niſi cum eum *εΠVP* niſi cum *D* niſi eum *Schwebelius* 6 ſperare] ſpectare *Π* 7 uileſcunt *κλ* 8 diſperſoſ ſuoſ *λ*P_2 9 aduerſariiſ *Π* 10 frumentum neceſſariaque (-quae *α'*) *αΠ* frumenta neceſſaria *λ* frumentum neceſſariumque commeatum *δP uulgo* 11 ferro] ferro et eſt primuſ (primoſ Q_1) moduſ *λ* 13 primuſ] ſecunduſ *λ*P_2 14 [Qui inparem — ſecunduſ eſt moduſ] *ε*P_2 16 alam [fortiſſimam h. ſ. nouit d. alam] hoſtiſ inu. P_1 19 par[iter] *δ* 20 optimam] optime *P* 20 regit] gerit *λ* 21 ferentarii *λ* 21 conſtitutiſ] conſtituti ſint (ſunt Q^{1}) *λ*

S. L. 5 publicum] puplicam *Π* 7 huſitata *M* 10 praeparat] -ant *Aμ* 12 praecedit] -et A_1 14 imparem *Π* 14 ſiniſtram malam *A* 16 fortiſſimam] fortiſſima A_1 17 dextram malam *A* dextrā malam (2) G_v 20 leuem armaturam] leue armatura *Π* 22 moduſ] modiſ *A*

Qui nec numero militum nec uirtute confidit, si depugnaturus est, de dextra sua sinistram alam hostium pulset reliquis suis porrectis in similitudinem ueri, qui sextus est modus.

Qui pauciores infirmioresque habere se nouit, septimo modo ex uno latere aut montem aut ciuitatem aut mare aut fluuium aut aliquod debet habere subsidium.

Qui confidit equitatu, aptiora loca quaerat equitibus et rem magis per equites gerat.

Qui confidit pedestribus copiis, aptiora loca peditibus quaerat et rem magis per pedites gerat.

Cum explorator hostium latenter oberrat in castris, omnes ad tentoria sua per diem redire iubeantur, et statim deprehenditur explorator.

Cum consilium tuum cognoueris aduersariis proditum, dispositionem mutare te conuenit.

Quid fieri debeat, tractato cum multis, quid uero facturus sis, cum paucissimis ac fidelissimis uel potius ipse tecum.

Milites timor et poena in sedibus corrigit, in expeditione spes ac praemia faciunt meliores.

V. L. 2 dextera *V* 3 ueri (muri *D*) *O* ueru Q_2 *uulgo* 5 paucioresque infirmioresque *Π* 7 aut aliquod *δP* aut aliquid *Π* [a.] aliquod *αQ* ł aliquod *L* 7 [subsidium] *δ* 8 equitatu *Gδ* aequitatū (˜ *er.*) *A* equitatum *MQ* equitatui (i *in P postea adsutum uidetur*) *ΠP* p equitatū *L* 8 aptiora [loca quaerat — pedestr. copiis aptiora] *Π* 9 rem magis per [equites gerat — peditibus quaer. et rem magis per] *ε* 9 equites] pedites *P* 10 confidet *M* 13 ad tentoria sua] ad centurias suas *Π* 13 iubeantur (-atur *D*) *π* iubebantur *α* iubentur *λ* 13 [et] *λ* 17 tractato *α* tracta *π* tractatur *Q* tractetur *L* 18 sis] es[t 2] *Π* 18 ac] uel *δP* 18 fidelissimis] fidissimis *π* 20 expeditionibus *P* 21 ac praem.] ad p̄lia (prelia *Q*) *λ*

S. L. 2 sinistram malam *A* sinistrā malam *G* 2 hostium] hostiam A_1 5 pautiores *A* 8 confidit] confidet *M* 8 quaerat] querit A_1 8 equitibus] aequi[illegible]tibus *A* 12 explorator] exploratos *α'* 13 omnes] om̃[is] *M* 15 aduersariis] aduersaris *M* 16 dispositionem] dispositiorem *Π* 20 poena] pena *MΠ* 20 sedibus] sediebus *M* (*Par.* 6503) 20 corriget *AμΠ*

Boni duces publico certamine numquam nisi ex occasione aut nimia necessitate confligunt.

Magna dispositio est hostem fame magis urguere quam ferro.

Quo genere depugnaturus sis, nesciant hostes, ne aliquibus remediis obsistere moliantur.]

De equitatu sunt multa praecepta; sed cum haec pars militiae usu exercitii, armorum genere, equorum nobilitate profecerit, ex libris nihil arbitror colligendum, cum praesens doctrina sufficiat.

Digesta sunt, imperator inuicte, quae nobilissimi auctores diuersis probata temporibus per experimentorum fidem memoriae prodiderunt, ut ad peritiam sagittandi, quam in serenitate tua Persa miratur, ad equitandi scientiam uel decorem, quae Hunnorum Alanorumque natio uelit imitari, si possit, ad currendi uelocitatem, quam Saracenus Indusque non aequat, ad armaturae exercitationem, cuius campidoctores uel pro parte exempla intellexisse gaudent, regula proeliandi, immo uincendi artificium

---

V. L 3 magiſ fame Π 3 urgere π 7 *Commata* De equitatu — ſufficiat *et* Quo — moliantur *suadente uno cod.* Π *transposuimus. Quod omnes has regulas a Vegetio abiudico, neminem, spero, offendet* 8 exercitii δP exercitui ε exercitio Π 12 probato temporibuſ exercitio per λ 12 [probata] δ 15 quae (que Π) π q; α' quam G [q.] λP_1 15 hunnorum Π hunorum (hunor$\overset{v}{e}$m L) $\lambda\delta P$ unorum α' ^{h}unorum G 15 halanorum δ 16 uellet δP 16 ſi] ñ A_2 *i. l. er.* 16 poſſet δP 16 ſaracenuſ $\Pi V P$ ſarracenuſ (-oſ L) εD 17 exercitationem] exercitium λ 19 regula] nunc Regula L Nunc regula Q

S. L. 1 hoccaſione A 8 uſu] uſum ε 9 profecerit] proficerit $A\mu$ profecerint Π 10 praeſenſ] p̃henſuſ (prehenſuſ G) A_1 11 digeſta] degeſta A' 11 nouiliſſimi A 13 peritiam] peritia α' 15 decorem] dequorem A_1 17 currendi] curendi A_1 19 regula] -ã A

iungeretur; quatenus uirtute pariter ac dispositione mirabilis reipublicae tuae et imperatoris officium exhiberes et militis.

V. L. 1 iungeretur] α iungitur λ iniungeretur Π ingeratur δP 1 quatinuſ δP 2 exhibereſ Π exhibebiſ εP exhibueriſ δ 3 militum Π

Flauii Vegati (Vegeti *G*) Renati Viri (Virili *A*) Inluſtriſ Liber III Expt. Incipit Liber Quartuſ Incip (Incipiunt *G*) Capitula *A'* Flauii Vegati (Vegeti λM_2) Renati Viri Int. (Int. *Q*) Lib. III Explicit (Expt. *L* Exptc. *Q*) Incip (Incipit *L*) Lib. IIII Incipiunt (Incipit *L*) Capitula (Capt. *L*) Libri Quarti *μ* Expt. Lib. III (tertiuſ *V*) Incip. (Incipit *V*) Lib. IIII (quartuſ *V*) Flauii Vegetii Renati V. (Vire *V*) Ill. (Illuſtriſ *V*) Epitoma (epytoma *V*) Inſtitutorum Rei Militariſ Ad Theodoſium Imperatorem ([A. Th. I.] *D*) Feliciter δ Explicit Liber Tertiuſ. Incipit Liber Quartuſ. Item Capitula Libri Quarti Π *subscriptione caret P.*

S. L. 1 uirtute] uirtutem ε 1 diſpoſitione] diſpoſitionem *A'* (*L*) 2 offitium *A*

LIBER IIII.

[Incipiunt capitula libri quarti:

---

1 Ciuitatẽ *Q* 3 Quemammodum *Π* aggeſtuſ *Π* & terra iungantur egeſta *P* & terrae uingantur (*om. cet.*) *D* 4 catafractiſ *εΠ* caractiſ *P*$_1$ ab igni *P* 6 Ne ſagittiſ hoſtium cedatur i. m. *Π* 7 paciantur *α'* 9 praeparanda *A* 9 ſunt *P* 9 muro *M* 11 defecerit *Π* 12 paciantur *α'* *inde a XI tituli huius libri desunt in MQ*$_1$ 13 Si ſaleſ defuerint *δP* Si ſaliſ defuerit *A'* Si ſal defuerit *L* Si ſaleſ defuerunt *Π* 14 ad murum *π'* 15 machinorum *A* 15 obpugnatur *A* 18 muſcliſ *Π*

XVII. De turribus ambulatoriis.
XVIII. Quemadmodum ambulatoria turris possit incendi.
XVIIII. Quemadmodum altitudo muris addatur.
XX. Quo pacto suffodiatur terra ut machina nocere nihil possit.
XXI. De scalis, sambuca, exostra et tollenone.
XXII. De ballistis, onagris, scorpionibus, arcuballistis, fustibalis, fundis, per quae tormenta defenditur murus.
XXIII. Aduersum arietes prosunt culcitae, laquei, lupi, columnae grauiores.
XXIIII. De cuniculis, per quos aut murus defoditur aut ciuitas penetratur.
XXV. Quid facere debeant oppidani, si hostes inruperint ciuitatem.
XXVI. Quae sit adhibenda cautela, ne hostes furtim occupent murum.
XXVII. Quando oppidanis inferantur insidiae.
XXVIII. Quid faciant obsidentes, ne ab oppidanis patiantur insidias.
XXVIIII. Quo genere tormentorum ciuitas defendatur.
XXX. Quemadmodum mensura colligatur ad scalas uel machinas faciendas.
XXXI. Praecepta belli naualis
XXXII. Nomina iudicum, qui praeerant classi.
XXXIII. Vnde appellentur Liburnae.
XXXIIII. Qua diligentia fabricentur Liburnae.
XXXV. Qua obseruatione sit caedenda materies.
XXXVI. Quo mense caedendae sint trabes.
XXXVII. De modo Liburnarum.
XXXVIII. Nomina uentorum et numerus.

---

6 tollenone δ tolenone Π tollennone A'L *(hic corr.)* telenone P 10 Aduerſuſ Π 12 defoditur] deponitur ΠD 14 oppida niſi AP 14 hoſtiſ A 14 irruperint Π 17 muri A 18 *om.* P_1 *librarius autem ipse in margine addidit.* 18 Quomodo ΠP_2 19 faciunt Π 22 Quemammodum Π *item bis postea* 24 [XXXI.—XLVI.] *sed tres lineas uacuas relictas habet D* 25 iudicium Π 25 claſſibuſ P 26 appellantur LP apellantur α 29 ſunt LP 30 Liburnorum A' 31 numeroſ A

Agrestem incultamque hominum in initio saeculi uitam a communione mutorum animalium uel ferarum urbium constitutio prima discreuit. In his nomen reipublicae repperit communis utilitas. Ideo potentissimae nationes ac principes consecrati nullam maiorem gloriam putauerunt quam aut fundare nouas ciuitates aut ab aliis conditas in nomen suum sub quadam amplificatione transferre. In quo opere clementia serenitatis tuae obtinet palmam. Ab illis enim uel paucae uel singulae, a pietate tua innumerabiles urbes ita iugi labore perfectae sunt, ut non tam humana manu conditae quam diuino nutu uideantur enatae. Cunctos imperatores felicitate moderatione castimonia, exemplis indulgentiae, studiorum amore

---

2 [XL.—XLVI.] *V* 3 pronoſticiſ *A'* 4 reumate *O* 5 notitiam *Π* 5 ſiue de rem. *P* 6 piliſ *Π* 8 nabali belli *A* 8 faciat *ΠP* 8 *Sequenti prologo praemittunt* expliciunt Capitula Incipit Liber IIII *λ* Incipit prefatio *Π*
V. L. Prol. 10 [in] initio *δP* 11 mutorum *εΠ* mortuorum *δP* brutorum *uulgo* 13 peperit *π'* 18 illiſ] aliiſ *δP* 21 enatae *ΠV* renatae *P* hanate *α'* pacte *G* ornatę *λ* [en.] *D* paratae *uulgo ante Schwebelium* 21 cunctoſ] cunctoſ itaque *λ* 21 imperator *δ* 22 caſtimoniae *δP* 22 exempliſ indulgentiae *scripsi ex* exempli indulgentiae *α'* exemplo indulgentiae *Gλ exc. Cusanum* exempliſ indulgentia *π* indulgentiae exemplo *uulgo*

S. L. 10 incultam] incultum *M* 10 ſeculi *A* 11 communione] communitione *A'* 12 diſcreuit] deſcribit *α* 14] ac] a *α'* 14 conſecrati] conſecrant in *Π* 17 optinet *A'* 21 felicitate moderatione] felicitatem moderationem *α'*

praecedis. Regni animique tui bona cernimus et tenemus quae anticipare et superior optauit aetas et extendi in perpetuum uentura desiderat. Quibus rebus tantum uniuerso orbi praestitum gratulamur, quantum uel humana mens petere uel gratia potuit diuina conferre. Sed dispositionibus uestrae clementiae, quantum profecerit murorum elaborata constructio, Roma documentum est, quae salutem ciuium Capitolinae arcis defensione seruauit, ut gloriosius postea totius orbis possideret imperium. Ad complementum igitur operis maiestatis uestrae praeceptione suscepti rationes, quibus uel nostrae ciuitates defendendae sint uel hostium subruendae, ex diuersis auctoribus in ordine digeram, nec laboris pigebit, cum omnibus profutura condantur.

I. Urbes atque castella aut natura muniuntur *aut* manu aut utroque, quod firmius ducitur; natura aut loco-

---

V. L. 1 et tenemuſ quae] *π* etenim uſq; *α* haec enim *λ exc. Cusanum* 2 [et] *λ exc. Cusan.* 3 in perpetuo *ε* 4 praeſtitum] conceſſum preſtitum *λ exc. Cusanum* 4 gratulamur] gr. donum *λ exc. Cusanum* gr. honorẽ P_2 (*in margine*) gr. bonum *uulgo* 6 diſpoſitioniſ ueſtrae [cl.] *δ* 6 profecerit *ΠG* proficerit *Aμ* profuerit *δP* 7 murorum] mutorũ *Π* (l *superscr.*) 7 elaborata *Gλδ P* elabora *α'* elabora (t 2 *antiq.*) *Π* 7 documentum *A'λδP* documentu *M* documento *Π* 8 capitolina arx *Π* 9 [ut] *Π* 9 poſſideret *π'* poſſiderit *AμP* poſſederit *G* 13 in ordinẽ *Π*(?)*λ* 13 dirigam *V* dirigam (9 *superscr.*) *D* Incipiunt capitula libri quarti ([l. q.] *D*) *δ*, *in quibus capitulatio et prologus transposita sunt. Post capitula enumerata V addit* Expliciunt Capitula Incipit Liber Quartuſ Feliciter.

Cap. I. 16 locorum edito (aedeto *corr. a* 2 *in* -ito *L* aedito *Q*) uel abrupto *εΠ* l. editu uel abructu *V* l. editu aut abruptu *D* l. editu uel abrupta (-o P_2) *P* loco edito uel abrupto *uulgo*

S. L. tantum] tanto *α'* 4 humana menſ] humanam menſ *A'* 8 capituline *ε* 8 archiſ *ε* 8 ſeruauit] ſeruabit *α'* 9 orbiſ] urbiſ *A* 11 rationeſ] narrationeſ *Π*

Cap. I. 15 muniuntur] minuuntur *M*

rum edito uel abrupto aut circumfuso mari siue paludibus uel fluminibus; manu fossis ac muro. In illo naturali beneficio tutissimo eligentis consilium, in plano quaeritur fundantis industria. Videmus antiquissimas ciuitates ita in campis patentibus constitutas, ut deficiente auxilio locorum arte tamen et opere redderentur inuictae.

II. Ambitum muri directum ueteres ducere noluerunt, ne ad ictus arietum esset expositus, sed sinuosis anfractibus, iactis fundamentis, clausere urbes, crebrioresque turres in ipsis angulis reddiderunt propterea, quia, si quis ad murum tali ordinatione constructum uel scalas uel machinas uoluerit admouere, non solum a fronte sed etiam a lateribus et prope a tergo ueluti in sinu circumclusus obprimitur III. Murus autem ut numquam possit elidi, hac ratione perficitur. Interuallo uicenum pedum interposito duo intrinsecus parietes fabricantur. Deinde terra, quae de fossis fuerit egesta, inter illos mittitur uectibusque densatur, ita ut a muro primus paries pro rata inferior, secundus longe minor ducatur, ut de plano ciuitatis ad similitudinem graduum quasi cliuo molli usque ad propugnacula possit ascendi, quia nec murus ullis

---

V. L. 1 circumfuſo (i suprascr.) *Π* 2 muro. In illo *π*' muroſ. In illo *α*' muriſ. In illo *G* muro ſine illa *corr. in* muro ſine illo L_1 muro. ſi nullo QL_2 muro. ſine ullo *P* 3 tutiſſimo *O* tutiſſima *Scriuerius* tutiſſimum *uulgo* 3 conſiliũ *corr. in* conſilio *P* 4 fundatiſ (-taſ L_1) *Aλ P*

Cap. II. 7 ducere] duci *P uulgo* 8 eſſet expoſituſ *π* eſſediſpoſituſ *A* eſſe diſpoſitoſ *G* eſſet diſpoſituſ *M* eſſet diſpoſitũ *λ* 8 anfr.] ac fractibuſ MQ_1 10 reddiderunt *εΠVP* tradiderunt *D* ediderunt *uulgo* 13 uelut *π* 13 in ſinũ *P* 13 circumclauſuſ *δ* Cap. III. 15 elidi] deleri *δ* 15 Interuallo uicenum pedum *V* Interuallo bicenum pedum *Π* I. uicenorum p. *D* Interuallo uicenum plenum pedum *α'P* interuallum uicinum pedum *μ* 16 interpoſitum *λ* 16 deinde] ſed inde *δ* 17 [de] *δ* 18 pro rata *αδP* prolatuſ *Π* pro arte *λP* 20 cliuo molliuſque *εΠ* 21 ulliſ *A'λV* ulluſ *D* ulluſ *M* illiſ *ΠP*

L. S. 1 padulibuſ *M* Cap. II. 9 crebrioreſ] creuioreſ *α*' 12 admouere] admonere *α*' 14 obp̃mitur A_1 obprimitur (*corr. ex* opp.) *G* opprimitur *μΠ* Cap. III. 15 hac] ac A_1 17 mittitur] mittetur *ε* 20 cliuo] clibo *Aμ*

potest arietibus rumpi, quem terra confirmat, et quouis casu destructis lapidibus ea, quae inter parietes densata fuerat, ad muri uicem ingruentibus moles obsistit. IIII. Cauetur praeterea, ne portae subiectis ignibus exurantur. Propter quod sunt coriis ac ferro tegendae; sed amplius prodest, quod inuenit antiquitas, ut ante portam addatur propugnaculum, in cuius ingressu ponitur cataracta, quae anulis ferreis ac funibus pendet, ut, si hostes intrauerint, demissa eadem extinguantur inclusi. Ita tamen supra portam murus est ordinandus, ut accipiat foramina, per quae de superiore parte effusa aqua subiectum restinguat incendium. V. Fossae autem ante urbes latissimae altissimaeque faciendae sunt, ut nec facile possint coaequari replerique ab obsidentibus et, cum aquis coeperint redundare, ab aduersario cuniculum continuari minime patiantur. Nam duplici modo opus subterraneum peragi, earum altitudine et inundatione, prohibetur. VI. Formidatur, ne multitudo sagittariorum de propugnaculis exterritis defensoribus adpositisque scalis occupet murum. Aduersum quod catafractas uel scuta in ciuitatibus debent habere quam plurimi. Deinde per propugnacula duplicia saga ciliciaque tenduntur impetumque

V. L. 2 deſtructiſ *π* diſtructiſ *μG Par.* 6503 diſtructuſ *A* 3 fuerat *ΠV* fuerit *εP* fuerint *D* Cap. IIII. 4 exurantur] *no*ceantur *Schwebelius, qui G cod. eam scripturam praebere confirmat. Sed errauit homo doctus; contra in inscriptione capitis omnes mei in* noceantur *conspirant* 8 cataracta] cataracte *Π* catafracta *λ* 11 ſuperiori *Π* 12 reſtinguat (reſtingat *D*) *πλ* reſtringuat *M* retinguat A_1 retinguat *G* Cap. V. 13 latiſſimae altiſſimaeque *π'*P_2 latiſſimaeque (-qūe *G*) *α* latiſſimae *λ*P_1 15 redundare *δ* renundare *α'* redundari *GλP* inundari *Π* Cap. VI. 20 Aduerſuſ *Π* 21 [per] propugnacula *εP* 22 duplicia] puplica *Π* 22 ſaga ciliciaque *π* ſaga[ci]liciaque *ε* ſaga cilicina P_2 *in l. er.* 22 impetumq; *Aπ'* impetumque *G* impetum quae *M* quae impetum *λP*

S. L. 1 poteſt] poſt *A* 3 moleſ] moliſ *Aμ* Cap. IIII. 8 anuliſ] anulliſ *Π*(*Q*) 9 demiſſa] dimiſſa *μ* 10 portam] portem A_1 Cap. V. 16 menime A_1 16 paciantur *M* 18 prohibetur] perhibetur *α* Cap. VI. 19 appoſitiſ *Π* 20 catafractaſ] catafractiſ A_1 (catafracta *G*)

excipiunt sagittarum. Neque enim facile transeunt spicula quod cedit ac fluctuat. Inuentum quoque remedium est, ut de ligno crates facerent, quas metallas uocauerunt, lapidibusque complerent, ea arte inter bina propugnacula constitutas, ut, si per scalas ascendisset hostis et partem aliquam ipsius contigisset, supra caput suum uergeret saxa.

VII. Multa defensionum obpugnationumque sunt genera, quae locis conpetentibus inseremus. Nunc sciendum est obsidendi duas esse species, unam, cum aduersarius oportunis locis praesidiis ordinatis ***** uel aqua prohibet inclusos uel deditionem sperat a fame, quando omnes prohibuerit commeatus. Hoc enim consilio ipse otiosus ac tutus fatigat inimicum. Ad quos casus possessores, quamuis leui suspitione pulsati, omnem alimoniam uictus intra muros debent studiosissime collocare, ut ipsis exuberet substantia, aduersarios inopia cogat abscedere. Non solum autem porcinum sed et omne animalium ge-

V. L. 2 [quoque] *M, addit. a 2 in margine* 3 metallaſ *εΠVP* mactalaſ *D* metellaſ *uulgo* atque *in lexicis, quae solum nostrum locum laudant*, matellaſ *Oudendorpius et R. M. (qui sermone Germanico anno* 1800 *Vegetium interpretatus est)* 5 conſtitutaſ δP_2 conſtituaſ *εP* conſtituta *Π* 5 per] ſuper *ε* (p Q_1) 7 uergeret] *αQΠP* uergerent L_1 *uulgo* ucteret (*sic!*) *V* uerteret *D*

Cap. VII. 10 ſpecieſ eſſe *π'* 10 una *π'* 11 continuiſ inſultibuſ impugnat obſeſſoſ, alteram cum *supplet lacunam Parisinus* 7232 (XIV *saec.); quod supplementum uulgata adripuit* 12 [incluſoſ uel d. — hoc e. c. ipſe otioſuſ] *Π* inclauſoſ *δ* 12 deditionem ſperat a *corr. ex* deditionem ſperata *G* deditione ſperata *α'* deditionem ſperata *λδ* dedicatione ſperata *P* 15 leui ſuſpitione pulſati omnem *π'* leuiſ ſuſpitionem pulſationẽ *α'* leuiſ ſuſpitioniſ pulſationem *G* leuiſ ſuſpitio ſit pulſationiſ *λ* leuiſ ſuſpitione (one *a 2 in l. er.*) pulſatione (-one *a 2 i. l. er.*) *P* 17 exſuperet *Π* 17 ſubſtantiam *Π* 18 ſed [et] *π'*

S. L. Cap. VII. 8 obpugnationum *supra lineam intrusum M* oppugnationum *Π* 9 compet. *Π* 9 inſeremuſ] *syllaba* muſ *in loco eraso M* 13 prohibuerit] prohibuerint *α* 13 commeatoſ *α'* 14 ocioſuſ *μ* 14 fatigat] faſtigat *A* 17 abſcedere] abſcidere A_1 18 porcinum] portinum A_1

nus, quod inclusum seruari non potest, deputari oporte ad laridum, ut adminiculo carnis frumenta sufficiant Aues autem cohortales et sine inpensa in ciuitatibus nutriuntur et propter aegrotantes sunt necessariae. Pabul[a] equis praecipue congerenda et quae adportari nequiuerint exurenda. Vini aceti ceterarumque frugum uel pomorum congerendae sunt copiae nihilque, quod usui proficiat, hostibus relinquendum. Nam, ut hortorum cura in uirdiariis domorum uel areis exerceatur, utilitatis ac uoluptatis ratio persuadet. Parum autem proficit plurimum collegisse, nisi ab exordio dimensione salubri per idoneos erogatio temperetur. Numquam periclitati sunt fame qui frugalitatem inter copias seruare coeperant. In bellis quoque aetas ac sexus propter necessitatem uictus portis frequenter exclusa est, ne penuria obprimeret armatos, a quibus moenia seruabantur. VIII. Bitumen sulphur picem liquidam oleum, quod incendiarium *uocant*, ad exurendas hostium machinas conuenit praeparari; ad arma facienda ferrum utriusque temperaturae et carbones seruantur in conditis; ligna quoque hastilibus sagittisque necessaria reponuntur. Saxa rotunda de fluuiis, quia pro soliditate grauiora sunt et aptiora mittentibus diligentissime colliguntur; ex quibus muri replentur et turres;

V. L. 1 poteſt] poterit *δ* 2 laridũ *εΠP* laritũ *V* lardũ *D* 4 pabula equiſ *π'* pabulae quiſ *α'* pabula quiſ *G* pabulaque ſunt λP_1 p. equiſ ſunt P_2 6 [ac.] *δ* 7 uſui *εP* [u.] *Π* de ſuiſ *V* ſuiſ *D* 9 uirdiariiſ *α* uiridariiſ *Π* uiridiariiſ *δP (in hoc una cum* hortorum cura *in loco eraso)* uirdiriariiſ *λ* 9 ac] aut *δP* 10 uoluntatiſ *D* [ac uoluptatiſ] *R. M.* 11 per idoneoſ] p. i. procuratoreſ *uulgo* 14 copiaſ ſeruare *GΠP* copiaſ [ſeruare] *δ* copia ſ. *α'* copiam ſ. *λ Par.* 6503 13 coeperunt *πλ* 15 portiſ *π* fortiſ *Aμ* fortiſ *G* CAP. VIII. 18 praeparare *λ* 23 replebuntur *Π*

S. L. 1 ſeruari] ſeruare A_1 2 adminiculo] aminiculo *Π* 3 impenſa *Π* 5 congerenda] conierenda *Π* 5 apportari *Π* 12 pereclitati (-tate G_1) *α* 14 ſextuſ *Π* 15 opprimeret *μΠ* CAP. VIII. 16 ſulphor A_1 ſulfur *Π* 17 incendiarium] incendiarum *α* 21 neceſſaria] neceſſariae *α*

minima ad fundas siue fustibalos uel manibus iacienda, maiora per onagros diriguntur, maxima uero pondere formaque uolubili in propugnaculis digeruntur, ut demissa per praeceps non solum hostes obruant subeuntes sed etiam machinamenta confringant. Rotae quoque de lignis uiridibus ingentissimae fabricantur, uel intercisi ex ualidissimis arboribus cylindri, quas taleas uocant, ut sint uolubiles, laeuigantur, quae per pronum labentia subito impetu bellatores solent [equos quoque] deterere. Trabes quoque et tabulata uel diuersae magnitudinis clauos ferreos esse oportet in promptu. Nam obpugnantium machinis per alias machinas consueuit obsisti, praecipue cum subitis operibus addenda sit muris uel propugnaculis altitudo, ne aduersariorum mobiles turres superemineant et capiant ciuitatem. VIIII. Neruorum quoque copiam summo studio expedit colligi, quia onagri uel ballistae ceteraque tormenta nisi funibus neruinis intenta nihil prosunt. Equorum tamen saetae de caudis ac iubis ad

---

V. L. 1 ad fundaſ ſiue fuſtibaloſ *π'λ* ad funda ſiue fuſtibaloſ *α'* funda ſiue fuſtibaliſ *G* fundiiſ ſiue fuſtibaliſ *P* 2 diriguntur [Maxima — digeruntur] *εΠV extant in DP*, *retinet uulgata* 3 digeruntur *P* diriguntur *D* 3 demiſſa] *δ* dimiſſa *εΠP* 4 [hoſteſ] *uulgo* 4 obruantur *V* 5 conſtringant *Π* 6 [uel] *Π* 6 intercisi *π* intercisiſ *MGQ* intertesiſ (-cesiſ 2) *L* intercesiſ *A* 7 cylindri *α* cilindri *δP* chilindriſ *λ* cycli *Π* 7 taleaſ] galeaſ *δ* 8 laeuigantur] eligantur *Π* 9 ſolent [equoſ quoque] deterere *Lang* ſolent equoſ quoque deterere *α'* ſ. equoſ quoſque deterrere *G* ſ. eoſque deterrere *Π* ſ. quoſque deterrere (detreri *D*) *δ* ſ. equoſque deterrere *P* ſternunt equoſ q̃. (*punctum et* ˜ *er. a* 2) deterere (deterrent$_2$) *L* ſternunt ſolent equoſ quoque deterre (deterr^{ere} 2) *Q* ſternunt equoſque ſolent deterrere *uulgo* 10 tabulata] tabulaſ *π'* 11 [oportet] *Π* 11 i. promtu *λ* 12 obſiſti] obeſſe *Π* 15 [quoque] *δ* Cap. VIIII. 18 ſaetae] ſetae *Gπ'* ſitę *μ* ſitae *A* ſete *ex* ſite *corr. P* 18 caudiſ ac iubiſ] c. ≡et≡ iubiſ *G*

S. L. 8 leuicantur *M* 8 labentia] lauentia *α'* 9 traueſ *M* 10 diuerſae magnitudiniſ] diuerſaſ magnitudineſ *Π* 10 clauoſ] claueſ *A* 11 oppugnantium *μ* oppugnandum *Π* Cap. VIIII. 16 honagri *A'* 16 baliſtae *μΠ* 17 coeteraque A_1 18 ac iubiſ] adiubiſ A_1 adiuuiſ *M*

ballistas utiles adseruntur. Indubitatum uero est crines feminarum in eiusmodi tormentis non minorem habere uirtutem Romanae necessitatis experimento. Nam in obsidione Capitolii corruptis iugi ac longa fatigatione tormentis, cum neruorum copia defecisset, matronae abscisos crines uiris suis obtulere pugnantibus, reparatisque machinis aduersariorum impetum reppulerunt. Maluerunt enim pudicissimae feminae deformato ad tempus capite libere uiuere cum maritis quam hostibus integro decore seruire. Cornua quoque uel cruda coria proficit colligi ad catafractas texendas aliaque machinamenta siue munimina.

X. Magna urbis utilitas est, cum perennes fontes murus includit. Quod si natura non praestat, cuiuslibet altitudinis effodiendi sunt putei aquarumque haustus funibus extrahendi. Sed interdum sicciora sunt loca, quae montibus sunt saxisque munita; in quibus superposita castella extra murum inferiores reperiunt fontium uenas ac de propugnaculis uel turribus destinatis protegunt telis, ut aquatoribus liber praestetur accessus. Quod si ultra ictum teli, in cliuo tamen ciuitatis subiecta sit uena, castellum paruulum, quem burgum uocant, inter ciuitatem

V. L. 1 afferentur *Π* 1 indubitanter *λ* 1 eſt *π'* et *ε* [e.] *P* 3 r. neceſſitatiſ experimento *α* r. nec. experimento cognoſcitur *λP* r. neceſſitatiſ [e.] *Π* r. neceſſitatiſ expedimento *V* romana neceſſitaſ experimento *D* 10 profuit *π'* 11 catafracta *Π* 11 texendaſ *δP* texenda *Π* tegendaſ *ε* 12 munimenta *δ*
CAP. X. 13 [eſt] *Π* 14 muriſ *A* 14 praeſtet G_1 16 ſicciora (*ex* -re *corr. A*) *A'ΠV'* ſictiora *D* ſiociora *M* ſi alciora *λ* ſi altiora *P* *Schwebelius — In distinctione huius orationis membri* (ſicciora — uenaſ) *editionem Coloniensem* (1524) *secuti sumus; uulgo* poſt caſtella *colon ponitur* 18 extra m. i.] ad extrema muri inferioriſ *δ* 18 font.] montium *δP* 21 iactũ *P* 22 quem] quod *λπ'*P_2

S. L. 1 baliſtaſ *AμΠ* (baliſtaſ *G*) 4 obſidione] obſiditione *A'* 4 capituli A_1 capitoli *M* 5 abſciſoſ] abſciſo *Π* 6 niriſ] uireſ A_1 10 cruda] crura *α'*
CAP. X. 13 perenneſ] perhenniſ *Π* 15 hauſtuſ] auſtuſ *Aμ* 18 repperiunt *ε* 19 protegunt] prodegunt *M* 21 cliuo] clibo *α'* 22 paruolum *α* 22 burgum] uurgum *Π*

et fontem conuenit fabricari ibique ballistas sagittariosque constitui, ut aqua defendatur ab hostibus. Praeterea in omnibus publicis aedificiis multisque priuatis cisternae sunt diligentissime substruendae, ut receptacula aquis pluuialibus, quae de tectis effluunt, praestent. Difficile sitis uicit, qui quamuis exigua aqua ad potum tamen tantum in obsidione sunt usi. XI. Si maritima sit ciuitas et sales defuerint, liquor ex mari sumptus per alueos aliaque patula uasa diffunditur, qui calore solis duratur in salem. Quod si hostis ab unda prohibeat, nam hoc accidit, harenas, quas excitatum uento mare superfuderat, aliquando colligunt et dulci aqua eluunt, quae sole siccata nihilominus mutatur in sales.

XII. Violenta autem inpugnatio quando castellis uel ciuitatibus praeparatur, mutuo utrimque periculo sed maiore obpugnantium sanguine exercentur luctuosa certamina. Illi enim, qui muros inuadere cupiunt, terrifico apparatu expositis copiis in spem deditionis formidinem geminant tubarum strepitu hominumque permixto; tunc,

---

V. L. 1 ſagittarioſ[que] *Π* 2 conſtitui ut *Gπ* conſtituat *A* conſtituat ut *μ* 4 ſubſtruendae *ΠML* ſubtruendae (ſ 2?) *Q* ſubtrahendae *A'* ſubſtituendae *δP* 5 ſitiſ uicit *α* ſitiſ uincit eoſ *λ* enim eoſ ſitiſ uincit *Π* enim eoſ quiſ uicit *δP* 6 qui] quia *A* 6 exiguam aquam *ε* 6 tamen tantum *αΠVP* tamen hac *λ* tamen *D* tantum *uulgo* Cap. XI. 7 ſaleſ defuerint *Gπ* ſaliſ defuerint *A* ſaliſ defuerit *M* ſal defuerit *λ* 8 aliaque] *ε* atque alia *π'* atque *P* 9 qui *π* quia *ε* qui a *uulgo* 10 hoſteſ — prohibeant *Π* 10 accidit] ſaepe accidit *λ* 11 excitatum uento *Π* excitato uento *Q* exercitato uento *λ* exagitatum uentiſ *δP* 12 colligant *λ* 12 eluunt] pfundunt *P* pfundant *λ* 13 ſaleſ *GMΠVP Par.* 6503 ſalēſ (*ita ut ipse correxisse uideatur*) *A* ſalem *λD*

Cap. XII. 15 utrique *π'* 16 exerceantur *δ* 17 [enim] *Π* 18 in ſpem] ſine ſpe *δP* 19 tubarum] turbarum *Π* 19 hominumque] agminumque *Π* 19 tunc quia timor magiſ frangit inſue-

---

S. L. 2 defendatur] fendatur A_1 Cap. XI. 8 alueoſ] albeoſ *α* 11 ſuperfuderat] ſuperfunderat *α* 12 dulci aqua] dulcia aqua *M* dultia aqua *A* 13 nihilhominuſ *α*

Cap. XII. 14 impugnatio *Π* 16 oppugnantium *MΠ* 16 ſangnine] ſanguinem *μ* 17 illi en.] ille en. A_1 18 dedicioniſ *μ* 19 ſtrepitum *α'*

quia timor magis ſrangit insuetos, primo impetu stupentibus oppidanis, si discriminum experimenta non norunt, admotis scalis inuaditur ciuitas. Quod si a fidentibus siue militaribus uiris repellatur prima congressio, statim clausis crescit audacia, et iam non terrore sed uiribus et arte confligitur. XIII. Admouentur enim testudines arietes falces uineae plutei musculi turres; de quibus singulis, qualiter fabricentur, quo etiam pacto proelientur uel repellantur, edisseram. XIIII. De materia ac tabulatis testudo contexitur, quae, ne exuratur incendio, coriis uel ciliciis centonibusque uestitur. Haec intrinsecus accipit trabem, quae aut adunco praefigitur ferro et falx uocatur ab eo, quod incurua est, ut de muro extrahat lapides, aut certe caput ipsius uestitur ferro et appellatur aries, uel quod habet durissimam frontem, quae subruit muros, uel quod more arietum retrocedit, ut cum impetu uehementius feriat. Testudo autem a similitudine uerae testudinis uocabulum sumpsit, quia, sicut illa modo reducit modo proserit caput, ita machinamentum interdum reducit trabem interdum exerit, ut fortius caedat.

V. L. -toſ *εP* t. q. t. magnuſ fr. inſ. *Π* tunc quia timor eã inſuetuſ *V* tunc timor eã agit inſuetuſ *D* *Ne codici Π credamus, prohibemur loco Macrobiano (Sat. VII*, 13. 10 *Ian.) ubi, ut nostro*, magiſ *pro* potiſſimum *ponitur. Ceterum num interpolatoris manus a toto nostro loco prorsus aliena fuerit dubitem* 2 norunt *M* 3 admotiſ *GμδP* admoritiſ *A* appoſitiſ *Π* 3 [a] *δ* 4 uiriſ *εδ* uirib; *P* eminuſ *Π* 5 clauſiſ] oppidaniſ *Π* Cap. XIII. 8 p̄lientur *μδ(V?)P* p̄ligentur *A'* proeliantur *Π* 9 ediſſeram] enarremuſ *δP* 9 materia] materie *Π* materiea *G* 13 incurua (-ba *A*) *A'P* incuruata *μ* incuruatum *Π* curuatũ *δ* 14 caput ipſ.] caput ei *V* 15 quae] qua *Π* 15 ſubruit *δP* ſubruet *αΠ* ſubruat *λ* 19 proſerit *α* proferit *Π* profert *λδP* 19 machinamentum hoc interdum *Π* 20 exerit *Gπ* exeret *A'* effert *λ*

S. L. 2 obpidaniſ *A'* 4 reppellatur *A* 5 audatia *Aμ* 6 confligitur] confrigitur *A* Cap. XIII. 6 admouentur] ammou. *Π* 7 plutei] putei *A* (pultei *G*) 8 qualiter] pariter *Π* Cap. XIIII. 9 ac tabulatiſ] ac tauolataſ A_1 (apte dolata A_2) tauolatiſ *M* 10 contexitur] conteſſitur *α'* 10 ne] nec *α'* 12 trauem *M* 12 falſ *α* 16 retrocaedit A_1 16 impetu] impetum *M* 19 trauem *α'*

XV. Vineas dixerunt ueteres, quas nunc militari barbaricoque usu causias uocant. E lignis leuioribus machina colligatur, lata pedibus octo, alta pedibus septem, longa pedibus sedecim. Huius tectum munitione duplici tabulatis cratibusque contexitur. Latera quoque uimine saepiuntur, ne saxorum telorumque impetu penetrentur. Extrinsecus autem, ne inmisso concremetur incendio, crudis ac recentibus coriis uel centonibus operitur. Istae, cum plures factae fuerint, iunguntur in ordinem, sub quibus obsidentes tuti ad subruenda murorum penetrant fundamenta. Plutei dicuntur qui ad similitudinem absidis contexuntur e uimine et ciliciis uel coriis proteguntur ternisque rotulis, quarum una in medio, duae in capitibus apponuntur, in quacumque parte uolueris admouentur more carpenti; quos obsidentes applicant muris, eorumque munitione protecti sagittis siue fundis uel missibilibus defensores omnes de propugnaculis ciuitatis exturbant, ut scalis ascendendi facilior praestetur occasio. Agger autem ex terra lignisque extollitur contra murum, de quo tela iactantur.

V. L. Cap. XV. 1 barbaricoque (-quae *α*') *α* barbari quoque *π* barbario (barbaro *Q*) quoque *λ* 2 cauſiaſ *uulgo* cauciaſ *δ* cautiaſ *P* cautiuſ *Π* cautib; (cautibuſ *G*) *ε* cattoſ *Ed. Bonon. Lipsius Pol.* I, 7 *Versio Germanica* 1511; *Vincentius Bellouacensis hunc locum exscripsit*, 'uineaſ dixerunt ueteres, quaſ nunc cautibulaſ aliaſ chartoſ (cattoſ?) uocant' *Oudendorpius aut uulgatam retentam aut* cautibulaſ *scriptum uult; Schwebelius* cattoſ *probare uidetur* 3 lata ped. octo alta *A'π* lata [p. o. a.] *μ* alta ped. o. lata *uulgo* 5 tabuliſ *δP Scriuerius* 5 uimine] *ΠVPλ* uiminea *MG Par.* 6503 uinea A_1 uimina *D* uinee A_2 7 concremetur *αΠ* concrementur *VP* cremetur *λ* crementur *D* 9 i. ordine *λ* 10 obſidenteſ] ſubſidenteſ *δP* 10 [tuti] *Π* 11 abſidiſ] ſudiſ *Π* 12 [e] uimine *Π* 14 apponuntur *αV* adponuntur *D* opponuntur (obp. *P*) *λΠP* 14 in] et in *Π* 14 quacumque parte *απ*' quacumque partem *λ* quamcumque partem *P* 15 quoſ] quod *λ* M_2 *in margine* [q.] M_1 15 ſubſidenteſ *δP*

S. L. Cap. XV. 2 uocant] uocat *A*' uocaNT *M* 7 immiſſo *Π* 10 tuti] toti *α*' 11 plutei] putei *α*' 12 coriiſ] coriſ *M* 14 admouentur] ammouentur *Π* 17 ciuitatiſ] ciuitateſ *α* 18 agger] ager A_1

XVI. Musculos dicunt minores machinas, quibus protecti bellatores sudatum auferunt ciuitatis; fossatum etiam adportatis lapidibus lignis ac terra non solum conplent sed etiam solidant, ut turres ambulatoriae sine inpedimento iungantur ad murum. Vocantur autem a marinis beluis musculi; nam quemadmodum illi, cum minores sint, tamen ballenis auxilium adminiculumque iugiter exhibent, ita istae machinae breuiores [uel] deputatae turribus magnis aduentu illarum parant uiam itineraque praemuniunt. XVII. Turres autem dicuntur machinamenta ad aedificiorum speciem ex trabibus tabulatisque conpacta et, ne tantum opus hostili concremetur incendio, diligentissime ex crudis coriis uel centonibus communita, quibus pro modo altitudinis additur latitudo. Nam interdum tricenos pedes per quadrum interdum quadragenos uel quinquagenos latae sunt. Proceritas autem ipsarum tanta fit, ut non solum muros sed etiam turres lapideas altitudine superent. His plures rotae mechanica arte subduntur, quarum lapsu uolubili magnitudo tam ampla moueatur. Praesens autem periculum ciuitatis est, si ad murum fuerit turris admota. Plures enim accipit scalas et diuerso genere conatur inrumpere. Nam in inferioribus habet arietem, cuius impetu destruit muros, circa mediam uero partem

V. L. Cap. XVI. 2 ſudatũ auferunt *εΠ* ſudatĩ auferunt P_2 *in l. er.* ſi lutũ offuent *V* ſi lutũ obfuerit *D et sine dubio* P_1 ſudetum auferunt *Lipsius (R. Mil.* V, 5) 2 ciuitateſ[;] *Π* 5 murum] muroſ *π* 7 balleniſ *O* balaeniſ *grammatici docent* 8 [uel] deputatae *uulgo* uel dep. *εΠ*P_2 ualde put. *δ* ualde dep. *P de* uelut *cogitauit Oudendorpius* 9 aduentu *A'π'* aduentũ *P* aduentui *μ* Cap. XVII. 11 [ex] *uulgo* 13 communita quibuſ *πλ* communit a quibuſ *α* communitur quibuſ A_2 *Stewechius* 15 uel] ac *Π* 17 [altitudine] *Π* 18 hiſ plureſ rotae] hiſ autem crateſ *Π* 18 quarum] quaſ *Π* 19 uolubili] immobili *Π* 19 moueatur] moratur *Π*

S. L. Cap. XVI. 3 apportatiſ *Π* 3 complent *Π* 4 ambulaturiae *Aμ* 4 impedimento *Π* 5 iungantur] iugantur A_1 6 beluiſ] ueluiſ *Π* 6 quemammodum *Π* 7 exibent *Π* 9 parant] parat *Π* Cap. XVII. 10 turreſ] turriſ *α'* 11 trauibuſ *Aμ* 11 compacta *Π* 15 tricenoſ] trecenoſ *ε* 18 rothae A_1 22 irrumpere *Π* 23 deſtruit] deſtruet *ε* 23 mediam] media *α'* 23 partem] parte *M*

accipit pontem, factum de duabus trabibus saeptumque de uimine, quem subito prolatum inter turrem murumque constituunt et per eum egredientes de machina bellatores in ciuitatem transeunt et occupant muros. In superioribus autem turris illius partibus contati et sagittarii collocantur, qui defensores urbis ex alto contis missibilibus saxisque prosternant. Quo facto ciuitas capitur sine mora. Quid enim auxilii superest, cum hi, qui de murorum altitudine sperabant, repente supra se aspiciant altiorem hostium murum? XVIII. Huic tam manifesto discrimini multis occurritur modis. Primum, si confidentia uel uirtus est militaris, eruptione facta globus egreditur armatorum et ui hostibus pulsis machinamentum illud ingens direptis coriis de lignis exurit. Quod si oppidani exire non audeant, ad maiores ballistas malleolos uel falaricas cum incendio destinant, ut perruptis coriis uel centonibus intrinsecus flamma condatur. Malleoli uelut sagittae sunt, et, ubi adhaeserint, quia ardentes ueniunt, uniuersa conflagrant. Falarica autem ad modum hastae ualido praefigitur ferro; inter tubum etiam et hastile

V. L. 2 turrem *ε Π* turrim (rurim *V*) *δ P* 3 egredienteſ] ingredienteſ *ε* (*cf.* IV, 19) 6 miſſilibuſ *μ P* 7 Quo] Eo *δ* Cap. XVIII. 14 ingenſ direptiſ (*corr. ex* directiſ *P* dereptiſ *Schwebelius*) coriiſ de ligniſ e. *δ P* igneſ dir. c. de ligniſ e. *Π* ingenſ dir. c. ut igniſ exuritur *A* ingenſ dir. c. uel igniſ exurit *GM Par.* 6503 ing. dir. coriiſ igniſ exurit (igniſ exurit *in l. er. Q*) *λ* ing. dir. coriiſ uel centonibuſ igniſ e. *Reg.* 1286 ingenſ derepti ſ coriiſ ligniſ exurit *coniciat quis* 14 oppidani *μ π* oppidum *A* oppido *G* 15 ad maioreſ *α L δ P* at maioreſ *Q* de maiore *Π* 15 balliſtaſ (baliſt. *D*) *δ P* baliſta *Π* balliſtae *ε* 17 ſagittae] ſagitatę *A* (ſagittae *Par.* 6503) 18 quia] qua *Q* ſi *Π* 20 haſtilē *A' LPV*

S. L. 1 accipit] accepit *M* 1 trauibuſ *A μ* 2 de uimine] diuimine *M* 3 bellatoriſ *corr. in* bellatoreſ *A* 6 ex alto] ex altato *A* 8 auxilii ſupereſt] auxiliiſ ſupereſt *α* 8 hii *A* 8 qui de muriſ] quidem muriſ *M* 10 altiorem] altiore *Π* Cap. XVIII. 11 diſcrimini] diſcrimine *ε* 12 erumptione *A* 16 diſtinant *μ* 17 malleoli] malleoliſ *Π* 19 conflagrant] coflagrant *α'* co(n)flagrant *G* 19 ad modum] amodum *α'*

sulphure resina bitumine stuppisque conuoluitur infusa oleo, quod incendiarium uocant; quae ballistae impetu destinata perrupto munimine ardens figitur ligno turritamque machinam frequenter incendit. Depositi quoque homines funibus, cum hostes dormiunt, in lanternis portant lucernas et incensis machinis rursum leuantur in murum. XVIIII. Praeterea partem muri, ad quam machina conatur accedere, caemento atque lapidibus uel luto siue lateribus, postremo tabulatis extruendo faciunt altiorem, ne defensores moenium desuper urbi uentura possit obprimere. Constat autem inefficax machinamentum reddi, si inueniatur inferius. Verum obsidentes eiusmodi dolum adhibere consueuerunt. Primo talem extruunt turrem, quae propugnaculis ciuitatis uideatur inferior; deinde secreto aliam de tabulis intrinsecus turriculam faciunt et, cum muris fuerit machina sociata, subito funibus trochleisque de medio turricula illa producitur, de qua egredientes armati, quia altior inuenitur, statim capiunt ciuitatem. XX. Interdum longissimas ferratasque trabes obponunt machinae uenienti eamque a muri uicinitate propellunt. Sed cum Rhodiorum ciuitas obpugnaretur ab hostibus et turris ambulatoria supra murorum altitudinem ac turrium omnium pararetur, mechanici ingenio

V. L. 1 infuſo *δP* Cap. XVIIII. 10 ne] ut *π* 11 inefficax *π* efficax *Gλ* efficaſ *α'* 13 conſueuerunt] conſuerunt *Π* 13 turrem *εΠ* turrim *VP* murū *D* 15 tabuliſ] tabulatiſ *Π* *uulgo* 16 trochleiſ] trocleiſ *O* Cap. XX. 20 [a] *Π* 22 ſupra m. (múri *P*) a.] [ſ.] murorum altitudo *λ* 23 pararetur] ſuperaret *λ* 23 mechanici *MV* mecanici *A'* machanici *Π* mechanico *Q* *uulgo* mechaneco *corr. in* mechanico *L* mechanici (*sed* a *in l. er.* a 2; mechanico 2) *P* moechanicho *D*

S. L. 1 ſulfure *Π* uitumine *Π* 2 incendiarium uocant] incendia conuocant *Π* 2 baliſte (-ae *λ*) *μΠ* 3 perrupto] perrumpto *A'* perrupta *Π* 4 machinam] machina *M* 4 quoque] quodque *α'* Cap. XVIIII. 8 accedere] accidere *M* 10 maenium *Π* 10 opprimere *Π* 15 turriculum M_1 (L_1) 15 et] ut *Π* 16 fuerit] fuerint *Π* 17 torricula *M* Cap. XX. 19 traueſ *Aμ* 20 opponunt *μΠ* 21 rodiorum *O* 21 oppugnaretur (opugn. *Q*) *μΠ*

inuentum est tale remedium. Per noctem sub fundamenta muri cuniculum fodit et illum locum, ad quem die postero turris fuerat promouenda, nullo hostium sentiente egesta terra cauauit intrinsecus, et, cum rotis suis moles fuisset inpulsa atque ad locum, qui subtercauatus fuerat, peruenisset, tanto ponderi solo cedente subsedit nec iungi muris aut moueri ulterius potuit. Ita ciuitas liberata est et machina derelicta. XXI. Admotis turribus funditores lapidibus, sagittarii iaculis, manuballistarii uel arcuballistarii sagittis, iaculatores plumbatis ac missibilibus e muris submouent homines. Hoc facto scalis adpositis occupant ciuitatem. Sed qui scalis nituntur frequenter periculum sustinent, exemplo Capanei, a quo primum scalarum obpugnatio perhibetur inuenta, qui tanta ui occisus est a Thebanis, ut extinctus fulmine diceretur. Et ideo sambuca exostra et tollenone obsidentes in murum hostium penetrant. Sambuca dicitur ad similitudinem citharae; nam quemadmodum in cithara chordae sunt, ita in trabe, quae iuxta turrem ponitur, funes sunt, qui pontem de superiori

---

V. L. 1 tale rem.] latere med. *Π* 1 fundamenta] *αΠ* fundamento *λ* fundamentiſ *δP* 2 fodit] fodi *Π* 2 [ad] *Π* 5 ſubtercauatuſ (ſubt̄ c. *V*)] ſubtuſ cauatuſ *uulgo* 7 aut] ac *δ* 7 ciuitaſ] et ciu. *π* 8 derelicta *εVP* deſtructa *Π* deleta *DP* Cap. XXI. 10 miſſilibuſ *PD* 11 homineſ *O* hoſteſ *uulgo* 13 capanei a quo *π'* capenei a quo *A'P* caueneiā quo *M* caueniani quo *λ* 13 primum] pr. haec *uulgo* 13 [ſcalarum] *δ* 16 tollenone *δ* tollennone (-æ *A*) *A'* tollennońne *M* tollennonne *Q* tollen nonne *L* tolenone *Π* telle none *P* 16 [in] *λ* 17 ad ſimilitudinem *ε* ad ſimilitudine *Π* a ſimilitudine *δP*; *hunc locum probare putat Oudendorpius supra in c. IV huius libri* ad ſimilitudinem *pro* a ſimilitudine *legendum esse; sed loci sunt dissimiles* 18 cordae *D* cordae *εPVP* 18 [in] *ε* 19 turrem *Π* turre *α* turreſ *λ* turrim *δP* 19 ſuperiori] ſuperiore *δP* ſuperiora *L*

S. L. 2 die] due *A* 3 promouenda] promouendi A_1 4 moleſ] moliſ *MG* molliſ *AL* 5 impulſa *Π* 6 ponderi ſolo] ponderiſ ſolo *α* Cap. XXI. 9 manubal. *μΠ* 9 arcubal. *μΠ* 10 e] et Π_1 11 ſummouent *Π* 11 appoſitiſ *Π*. 13 ſuſtinent] ſuſtineant *M* ſuſtineant *A* 14 eſt] eſ *M* 14 a Thebaniſ] ab euaniſ *Π* 17 cythare *M* 18 quemammodum *Π* 18 eythara *μ* 18 traue *M* trāue A_1

parte trochleis laxant, ut descendat ad murum, statimque de turri exeunt bellatores et per eum transeuntes moenia urbis inuadunt. Exostra dicitur pons, quem superius exposuimus, quia de turre in murum repente protruditur. Tollenon dicitur, quotiens una trabes in terram praealte defigitur, cui in summo uertice alia transuersa trabes longior dimensa medietate conectitur eo libramento, ut, si unum caput depresseris, aliud erigatur. In uno ergo capite cratibus siue tabulatis contexitur machina, in qua pauci conlocantur armati; tunc per funes adtracto depressoque alio capite eleuati inponuntur in murum.

XXII. Aduersum haec obsessos defendere consueuerunt ballistae onagri scorpiones arcuballistae fustibali sagittarii fundae. Ballista funibus neruinis tenditur, quae, quanto prolixiora brachiola habuerit, hoc est quanto maior fuerit, tanto spicula longius mittit; quae si iuxta artem mechanicam temperetur et ab exercitatis hominibus, qui

V. L. 1 trocleiſ laxant *π* trocle (-ae *M*) inlaxant *α* troclea inlaxant *L* troclaea .i. nlaxant *Q* 2 de tùrre *Gμ* de turrae *A* de turri *π* 2 eum] eam *μD* 4 quia] *αΠ* qui *λδ* que *P* 5 tollenon d. *Mδ* Tollennone d. *A* tollennone d. *G* tollenone d. *Par.* 6503 tolenon d. *Π* tellennone d. *P* tollen dicitur nonne *λ* 5 quotieſ *λ* 5 trabeſ *GVP* trabiſ *Π* trauiſ *Aμ* trabſ *D* (*item* 6, *ubi tamen D uocabulis* tr. longior dim. *caret*) 5 i. terram praealte *Π* in terram praealta *GμV* in terra praealta *AP* in terram palta *D* 6 longior dimenſa] longior quidem ſed *λ* 7 conectitur *A'Lπ'* conuectitur N2 *M* cognectitur n *Q* c̄nectitur *P* 9 cratibuſ] trabibuſ *Π* 10 per funeſ adtracto (attracto *δ*) *εδP* ad funeſ ſacaq; attracto *Π* per funeſ uno attracto *uulgo* Cap. XXII. 12 Aduerſuſ *Π* 12 conſuerunt *MD* 13 [fuſtib. ſagitt.] *δ* 14 fundae. balliſta] fundeballiſte (-bal- *M*) *α'P* [f.] baliſta *δ* 14 funibuſ neruiniſ *π* f. neruiſ *α* f. et neruiſ *λ* 15 prolixa (prolexa L_1) *ε* 17 mechanicam $\mu P_2 V$ mecanicam *A'* michanicam *Π* moechanicham *D* methanicam P_1 17 temperetur *Πλ* temperaretur *α* temperentur *δP* 17 hominum *δP*

S. L. 1 diſcendat *M* 2 męnia *Π* 6 tranſuerſa] tranſuerſia A_1 7 librammento *Π* 8 aliut *Π* 10 collocantur *Π* 11 eleuati imp.] eleuatim imp. *Π* Cap. XXII. 12 obſeſſoſ] obſeſſuſ *α'* 13 baliſtae *MΠ* 13 onagri ſcorpioneſ] onagriſ ſcorpioneſ *A* 13 arcuballiſtae] arcoball. *A'λ* arcobal. *MΠ* 13 fuſtibali ſag.] fuſtibaleſ ſag. *Aμ* 15 bracchiola A_1 16 artem] arcem *α*

mensuram eius ante collegerint, dirigatur, penetrat quodcumque percusserit. Onager autem dirigit lapides, sed pro neruorum crassitudine et magnitudine saxorum pondera iaculatur. Nam quanto amplior fuerit, tanto maiora saxa fulminis more contorquet. His duobus generibus nulla tormentorum species uehementior inuenitur. Scorpiones dicebant, quas nunc manuballistas uocant, ideo sic nuncupati, quod paruis subtilibusque spiculis inferunt mortem. Fustibalos arcuballistas et fundas describere superfluum puto, quae praesens usus agnoscit, saxis tamen grauioribus per onagrum destinatis non solum equi eliduntur et homines sed etiam hostium machinamenta franguntur. XXIII. Aduersum arietes etiam uel falces sunt plura remedia. Aliquanti centones et culcitas funibus c*h*alant et illis obponunt locis, qua caedit aries, ut impetus machinae materia molliore fractus non destruat murum. Alii laqueis captos arietes per multitudinem hominum de muro in obliquum trahunt et cum ipsis testudinibus euertunt. Plures in modum forficis dentatum funibus inligant ferrum, quem lupum uocant, adprehensumque arietem aut euertunt aut ita suspendunt, ut im-

---

V. L. 1 collegerint *π* colligerent *α* colligerant *λ* 1 dirigantur *δP* 1 penetrat quodcumque percuſſerit *(in contextu omissum, in margine (a 1?) suppletum M) εP* penetrat quecumque percuſſerit *Π* penetrant quęcumque percuſſerint *V* [p.] quaecumque percuſſerint *D* 2 ſed] et? 4 maiora *π* maior *α* magiſ *λ* 7 quoſ *π'* 11 equi et homineſ eliduntur *Π* Cap. XXIII. 13 Aduerſuſ *Π* 15 chalant *Turneb. Adu.* 24, 25 calant *εΠ* calcant *δP* 15 qua *εP* quę *V* que *Π* quo *D* 15 caedit] cedit *AμΠ* 18 trahunt ſurſum et *Π* 19 euertunt. plureſ] euertunt plureſ. *G* eu. plureſ. Alii *Π* 20 alligant *Π* 20 quod *ΠD* 21 euertunt] auertunt *P Oudendorpius* 21 ita] modico *Π*

S. L. 3 craſſitudine] craſſitudinem *α'* 3 magnitudine] magnitudinẽ (˜ *er.*) *A* 5 fulminiſ] fluminiſ *Π* (*V*) 5 contorquit *α'* 6 ſcorpineſ *A* ſcorpiͦneſ *G* 9 arcoballiſtaſ *ε* arcubaliſtaſ *Π* 13 franguntur] frangantur A_1 Cap. XXIII. 15 opponunt *μΠ* 16 fractuſ] fractoſ *α'* 18 obliquum] oblicuum *α'* 20 appreh. *Π*

petum non habeat feriendi. Interdum bases columnaeque marmoreae uibrato impetu iaciuntur e muris arietesque confringunt. Quod si tanta uis fuerit, ut murus arietibus perforetur et, quod saepe accidit, decidat, salutis una spes superest, ut destructis domibus alius intrinsecus murus addatur hostesque intra binos parietes, si penetrare temptauerint, perimantur.

XXIIII. Aliud genus obpugnationum est subterraneum atque secretum, quod cuniculum uocant a leporibus, qui cauernas sub terris fodiunt ibique conduntur. Adhibita ergo multitudine ad speciem metallorum, in quibus auri argentique uenas Bessorum rimatur industria, magno labore terra defoditur cauatoque specu in exitium ciuitatis inferna quaeritur uia. Quae fraus duplicibus operatur insidiis. Aut enim penetrant urbem et noctu non sentientibus oppidanis egrediuntur per cuniculum reseratisque portis suorum agmen inducunt hostesque in ipsis domibus perimunt ignorantes aut certe, cum ad murorum fundamenta peruenerint, suffodiunt eorum maximam partem adpositis siccioribus lignis ruinamque muri tumultuario opere suspendunt; sarmenta insuper iungunt aliaque fomenta flammarum; tunc praeparatis bellatoribus operi ignis inmittitur conbustisque columnis ligneis atque tabulatis muro subito corruente inruptioni aditus reseratur.

V. L. 1 baſiſ *α'* 1 columnae[que] *ε* 2 de muriſ *Π* 4 decidat *G* decedat *Aμ* cadat *π* 5 deſtructiſ *GδP* diſtructiſ *Aμ* diſtractiſ *Π* 6 hoſteque ſi intra *Π* 6 [ſi] *Π* 6 inter *λ*
Cap. XXIIII. 8 obpugnationum *A'* oppugnationum *Π* oppugnationiſ *δP* pugnationum *μ* 9 a leporibuſ ſcilicet qui *Π*
13 exitium] exitum *ΠP*$_1$ 20 adpoſ.] et app. *uulgo* 20 ruinam[que] *uulgo* 22 bellatoribuſ operi igniſ *Π* bellatoribuſ ſuper igniſ *ε* bellatoribuſ in opera igniſ *δP* bell. ſubter i. *uulgo* 24 inruptioni *λ* irruptioni *Π* inruptioniſ *VP* irruptioniſ *D* et rumptioni *A* et ruptioni *MG* 24 reſeratur] miſeratur *A* (reſ. *Par.* 6503)

S. L. 1 baſeſ] uaſeſ *Π* 4 accidit] accedit *A*$_1$ cedit *μ* 7 peremantur *A'*
Cap. XXIIII. 11 multitudine] -em *α'* 13 ſpecu] ſpecum *α* 13 exicium *A*$_1$ 16 obpidaniſ *A'* 19 fundamenta] -ã *A* 19 ſubfodiunt *Π* 20 appoſitiſ *Π* 23 combuſtique *Π*

XXV. Innumerabilibus declaratur exemplis saepe caesos ad internecionem hostes, qui peruaserant ciuitatem. Quod sine dubio euenit, si oppidani muros ac turres retinuerint uel altiora occupauerint loca. Tunc enim de fenestris ac tectis omnis aetas ac sexus inrumpentes obruit saxis aliisque generibus telorum; quod ne sustineant obsidentes, portas ciuitatis aperire consuerunt, ut resistere desinant fugiendi potestate concessa. Necessitas enim quaedam uirtutis est desperatio. In hoc casu unum oppidanis auxilium est, siue per diem siue per noctem hostis intrauerit, ut muros turresque teneant ac loca superiora conscendant hostesque per uicos et plateas undique obruant dimicantes.

XXVI. Frequenter dolum excogitant obsidentes ac simulata desperatione longius abeunt. Sed ubi post metum murorum uigiliis derelictis requieuerit incauta securitas, tenebrarum ac noctis occasione captata cum scalis clanculo ueniunt murosque conscendunt. Propter quod maior est adhibenda custodia, cum hostis abscesserit, et in ipsis muris ac turribus teguriola conlocanda, in quibus uigiles hibernis mensibus ab imbri uel frigore, aestiuis

---

V. L. 2 internecionem *Π* internitionem *εV* internitionem *corr. in* internetionem *D* internetionem *P* 2 peruaſerant *GλD* peruaſert̃ *V* inuaſerant *Π* peruaſerant *M* perſuaſerant *AP* 3 euenit] obuenit *Π* 4 retinuerint [uel altiora occupauerint] *Π* 4 tunc] hinc *Π* 5 ac ſexuſ inrumpenteſ obruit *omiss. in contextu, suppletum* (1?) *in margine M* 7 ciuitatiſ (-iſ *in l. er. L*) *Glπ* ciuitatiſ (b;) *M* ciuitatib; *A* 7 conſuerunt *εD* conſueuerunt *ΠP* conſueuerint *V* 8 neceſſitatiſ *λ* 9 uirtuſ *μ* 9 In hoc caſu *A'* in occaſu (-ſũ *D*) *μπ* 10 uno *ε* 11 teneant] optineant *Π*

CAP. XXVI. 14 [dolum] *Π* 18 clanculum *δP uulgo* 20 teguriola (-ora A_1) *ε* tuguriola *π*; *cf. Orelli Insc.* 1773 21 imbribuſ *P uulgo*

S. L. 4 retenuerint *α'* 6 irrump. *Π* 12 conſcend.] conſcindant A_1

CAP. XXVI. 15 ſimulata] ſimulta *Π* 15 diſperatione *ε* 15 abeunt] habeunt *α'* 16 requieuerit] requieuerint *Π* 20 collocanda *Π* 21 hiberniſ] iuerniſ *α'*

defendantur a sole. Illud quoque usus inuenit, ut acerrimos ac sagacissimos canes in turribus nutriant, qui aduentum hostium odore praesentiant latratuque testentur. Anseres quoque non minore sollertia nocturnos superuentus clamoribus indicant. Nam ingressi Capitolinam arcem Galli Romanum nomen eruerant, nisi clamore anserum excitatus Mallius restitisset. Mira diligentia siue fortuna uiros, qui uniuersum orbem erant missuri sub iugum, auis una seruauit.

XXVII. Non solum in obsidionibus sed in uniuerso genere bellorum supra omnia ducitur hostium consuetudinem explorare diligenter ac nosse. Oportunitas enim insidiarum aliter non potest inueniri, nisi scias, quibus horis aduersarius a laboris intentione discedat, quibus reddatur incautior, interdum medio die, interdum ad uesperum, saepe nocte, aliquando eo tempore, quo sumitur cibus, cum utriusque partis milites ad requiem aut ad curanda corpora disperguntur. Quod in ciuitate cum coeperit fieri, obsidentes astu se a proelio subtrahunt, ut aduersariorum neglegentiae licentiam tribuant. Quae ipsa inpunitate cum creuerit, repente admotis machinis uel *adpo-*

V. L. 1 defendantur *Aμδ* defendatur (n *supra*) *Π* defendatur *GP* 3 odore] nidore *π'* 5 Nam] Nuper *Π* 6 eruerant *α'π'* eruerent *GλP* eruerant *corr. in* eruerent (*a* 1?) *Q* 6 anſeriſ *λ uulgo* 7 malliuſ] ÷ malliuſ *A* maniliuſ *P* manliuſ *Florus uulgo* 8 ſub iugo ſuo auiſ *Π*

Cap. XXVII. 11 ducitur *μGδP* dicitur *A* lucrum eſt *Π* 17 [cum] *ε*; *comma* cum — diſperguntur *uncis inclusit Scriuerius* 19 ut — tribuant] et — tribuunt *π'* 20 neglegentiae] negligentia ſibi *δP* 21 admotiſ] amotiſ *Aμ* ammonitiſ *Π*

S. L. 4 minore ſollertia] minoreſ ſolertia (1 2 *supra*) *A* (ſolertia *etiam G*) 4 ſuperuentuſ] -oſ *α'* 5 capitulina marcem A_1 capituli nam arcem *M* capitulinam arcem *λ* 6 clamore] clamorem *A* 8 uniuerſum orbem] uniuerſam urbem A_1 uniuerſum urbem *M* 9 ſeruauit] ſeruabit *Π*

Cap. XXVII. 13 horiſ] oriſ *ε* 15 incaucior *M* 17 utriuſque] utriſque *Π* 17 partiſ] parteſ *α* 18 coeperit] cęperit *Π* 19 aſtu ſe a] aſtuſeā *A* 20 impunitate *Π* 21 appoſ. *Π*

sitis scalis occupant ciuitatem. Et ideo in muris saxa ceteraque tormenta ponuntur in promptu, ut cognitis insidiis adcurrentes ad manum habeant quod supra caput hostium euoluant atque iaculentur. XXVIII. Cum neglegentia interuenerit, paribus insidiis subiacent obsidentes. Nam siue cibo siue somno fuerint occupati siue otio aut aliqua necessitate dispersi, tunc oppidani repente prorumpunt, ignorantes perimunt, arietes machinas ipsosque aggeres ignibus concremant omniaque in perniciem suam fabricata opera subuertunt. Propter quod obsidentes ultra ictum teli fossam faciunt eamque non solum uallo et sudibus sed etiam turriculis instruunt, ut erumpentibus ex ciuitate possint obsistere, quod opus loriculam uocant. [Saepe, cum obsidio describitur, inuenitur in historiis loricula urbem esse circumdatam.]

XXVIIII. Sed ex alto destinata missibilia siue plumbatae uel lanceae ueruta uel spicula in subiectos uehementius cadunt. Sagittae quoque arcubus missae et saxa manibus fundis siue fustibalis directa, quanto de excelsiore loco exeunt, tanto longius penetrant. Ballistae uero et onagri, si a peritis diligentissime temperentur, uniuersa praecedunt, a quibus nec uirtus ulla nec munimina pos-

---

V. L. 2 cognitiſ] incognitiſ *Π* 4 euoluant *GδP* et uoluant *Π* euolant *α'* euolunt (a 2) *λ* Cap. XXVIII. 5 ſubiacent *π* ſubiciant *α* ſubiciunt *λ* 9 in perniciem *π'λ* ad perniciem *P* interniciem *α* 11 ictum] iactum *DP* 11 [teli] *Π* 11 uallo] ualliſ *δ* 13 poſſit *Π* 13 loriculam *δP* loricam *Π* loriullam *α'* luriculam *Gλ* 14 ſaepe] et ſaepe *P* ſaepe — circumdatam *uncis inclusit Lang* 14 loricula *π* luricula *GL* luriculam *α'* lurica *Q*

Cap. XXVIIII. 16 miſſilia *P* 16 plumbata *Π* 17 lancea *Π* 17 ueruta *uulgo* uerruta (uerruta (r) *Q*) *εΠ* uel rota *V* uel rotae *DP* 18 cadunt] -ent *Π* 22 praecedunt] praecidunt δP_2 *uulgo ante Schwebelium* 22 munimina] munimenta *Π*

S. L. 2 prumptu *A'* 3 accurr. *Π* 3 habeant] -at *α* 3 capud *A* Cap. XXVIII. 4 negligentia *A* 5 op[illegible]ſidenteſ *M* 11 foſam *A* 12 turriculiſ] terriculiſ A_1 14 iſtoriiſ A_1 15 circumdatam] circumdata *A*

Cap. XXVIIII. fuſtabaliſ A_1 20 baliſtae *Π*

sunt defendere bellatores. Nam more fulminis quicquid percusserint aut dissoluere aut inrumpere consuerunt.

XXX. Ad capiendos muros scalae uel machinae plurimum ualent, si ea magnitudine conpactae fuerint, ut altitudinem exuperent ciuitatis. Mensura autem colligitur duplici modo; aut enim linum tenue et expeditum uno capite nectitur in sagitta, quae cum ad muri fastigia directa peruenerit, ex mensura lini murorum altitudo deprehenditur, aut certe, cum sol obliquus umbram turrium murorumque iaculatur in terram, tunc ignorantibus aduersariis umbrae illius spatium mensuratur itemque decempeda figitur et umbra ipsius similiter mensuratur. Quo collecto nemo dubitat ex umbra decempedae inueniri altitudinem ciuitatis, cum sciatur, quanta altitudo quantum umbrae mittat in longum.

Quae ad obpugnandas uel defendendas urbes auctores bellicarum artium prodiderunt uel quae recentium necessitatum usus inuenit, pro publica, ut arbitror, utilitate digessi, illud iterum iterumque commonens, ut sollertissime caueatur, ne quando aut potus inopia emergat *aut*

V. L. 2 conſueuerunt *ΠVP*

Cap. XXX. 4 conpactae] conpectae *α'* conſpectae A_2 *ant.* confectae *Giss.* 5 exuperent *Πλ* exuberent *α* exſuperent *δP* 6 linum (linu *Par.* 6503) tenue (-em *Π*) et expeditum *GΠV Par.* 6503 linum tenue expeditum *DP* linu tenue (-ae *A*) expeditum *α'* lino tenui et expedito *λ* 7 nectitur] necti *α* 7 in ſag.] et ſag. *δ* 11 illiuſ] meliuſ *Π* 12 collecto] c. numero *λ* 13 decempedae] decempedeſ *α'D* decempeda *G* decempediſ *λ* 14 quanta] tanta *Πλ* 17 prodiderunt] ediderunt *Π* 17 recentiüm] recentior *δP uulgo* 19 [iterum] iterumque *εP* 20 inmergat *δ*

S. L. 1 quidquid A_1 2 irrumpere *Π*

Cap. XXX. 4 ea] e *Π* 6 duplici] dupli A_1 7 faſtigia] faſtidigia A_1 faſtidia *M* 8 peruenerit] -int *α'* 8 altitudo] -dinē A_1 9 obliquuuſ *Π* (oblicuſ G_1) 9 umbram] umbra $A_1 Π$ 10 terram] terra *Π* 11 ſpacium *M* 11 itemque] idemque *α* 11 deecmpecda *M* 13 altitudinem] altitudine *α'* 16 Quaë] Quem *Π* 16 oppugn. *μ* 17 rcentium *M* 20 inopia emergat] inopię mergat *A* inopie mergat *M*

cibi, quibus malis nulla arte succurritur; ideoque intra muros tanto plura condenda sunt, quanto scitur clausurae tempus in obsidentum potestate consistere.

XXXI. Praecepto maiestatis tuae, imperator inuicte, terrestris proelii rationibus absolutis, naualis belli residua, ut opinor, est portio; de cuius artibus ideo pauciora dicenda sunt, quia iam dudum pacato mari cum barbaris nationibus agitur terrestre certamen.

Romanus autem populus pro decore et utilitate magnitudinis suae non propter necessitatem tumultus alicuius classem parabat ex tempore sed, ne quando necessitatem sustineret, semper habuit praeparatam. Nemo enim bello lacessere aut facere audet iniuriam ei regno uel populo, quem expeditum et promptum ad resistendum uindicandumque cognoscit. Apud Misenum igitur et Rauennam singulae legiones cum classibus stabant, ne longius a tutela urbis abscederent et, cum ratio postulasset, sine mora, sine circuitu ad omnes mundi partes nauigio peruenirent. Nam Misenatium classis Galliam Hispanias Mauretaniam Africam Aegyptum Sardiniam atque Siciliam habebat in proximo. Classis autem Rauennatium Epiros Macedoniam Achaiam Propontidem Pontum Orientem Cretam Cyprum

V. L. 2 clauſurae tempuſ] cluſura et tempuſ *Π* . 3 obſidentum *AΠVP* obſidendum G_1 obſidendum (t *superscr.*) *M* obſidentium $λDG_2$ *hoc capite desinit D*

Cap. XXXI. 11 parabat] parabant *ε* 15 miſenum *Π* miſerum *V* miſſenum *μP* meſſenum *G* meſſaenum *A* 19 miſenatium *ΠV* miſinantium *α'Q* miſſinantium *LP* meſenantium *G* 19 mauretaniam] mauritaniam *O* 21 rauennatium *V* rauennantium (rauennanantium *L*) *εΠP* 21 epiroſ *ε* epyrum *VP* piraſ *Π* epiron *uulgo ante Schwebelium* 22 cretam *lacuna patere* dir. *Π*

S. L. Cap. XXXI. 5 proelii r.] proeliiſ r. *M* 6 pautiora *A* 7 quia] qui A_1 8 terreſtre] tereſtre *M* terreſtrae *A* 11 claſſem] clauſem (ſ *superscr.*) *M* 13 laceſſere] laceſcere *M* 21 machedoniam *μ* (*P*)

petere directa nauigatione consueuerat, quia in rebus bellicis celeritas amplius solet prodesse quam uirtus.

XXXII. Liburnis autem, quae in Campania stabant, praefectus classis Misenatium praeerat, eas uero, quae Ionio mari locatae fuerant, praefectus classis Rauennatium retinebat; sub quibus erant deni tribuni per cohortes singulas constituti. Singulae autem liburnae singulos nauarc*h*os, id est quasi nauicularios, habebant, qui exceptis ceteris nautarum officiis gubernatoribus atque remigibus et militibus exercendis cotidianam curam et iugem exhibebant industriam. XXXIII. Diuersae autem prouinciae quibusdam temporibus mari plurimum potuerunt, et ideo diuersa genera nauium fuerunt. Sed Augusto dimicante Actiaco proelio, cum Liburnorum auxiliis praecipue uictus fuisset Antonius, experimento tanti certaminis patuit Liburnorum naues ceteris aptiores. Ergo similitudine et nomine usurpato ad earundem instar classem Romani principes texuerunt. Liburnia namque Dalmatiae pars est Iadertinae subiacens ciuitati, cuius exemplo nunc naues bellicae fabricantur et appellantur liburnae. XXXIIII. Sed cum in domibus substruendis harenae uel

---

V. L. 1 conſueuerat *Gπ* conſueuerant *α'* conſuerant *λ* 2 ampliuſ] pluſ *Π*

Cap. XXXII. 4 miſenatium *ΠV* miſenantium *AμP* meſenantium *G* 4 eaſ *ε* haſ *Π* eae *V* ea *P* 5 ionio mari *ε* in ionio mari *Π* ionio in mari *VP* 5 praefectuſ — retinebat *ε* prefectuſ — retinebant *Π* ad praefectum — pertinebant *VP* 5 rauennantium *εP* 6 deni *απ* [deni] *λ* decem *Böcking Not. dign. II p.* 997 8 nauarchoſ *uulgo* nauarcoſ *εVP* nabaſthoſ *Π* Cap. XXXIII. 13 diuerſa] diuerſa eiſ *uulgo* 14 actiaco *π* attiaco *αQ* atia *L* 16 patuit (patet *L*) *AμΠV* patuit eſſe *GP* 16 naueſ] nauiſ *α'* 17 ſimilitudine] et ſimilitudine *Π* ſimilitudinem *Aμ* 17 uſurpati *ε* 19 Iadertinae *uulgo* diadertine (-ę *V* -ae *λ*) *ΠVμ*A_2 diatertinae A_1 diadtertinae *G* dia≡dertinae *P*

Cap. XXXIIII. 21 ſubſtruendiſ *ΠVμ* ſubſtrahendiſ *A'* ſubſtrahendiſ ſtruendiſ *P*

S. L. 1 directa nauigatione] directam (-am *ex* -um *corr. M*) nauigationem *α'* Cap. XXXII. 3 quae] qui M_1 4 claſſiſ] claſſuſ *A* 5 locatae] locante A_1 5 rabennatium *Π* 7 ſingulaſ] iſ A_1 7 conſtituti] conſtituto *A* 10 cottidianam *μ* Cap. XXXIII. 11 prouintiae *Aμ* 14 demicante *α*

lapidum qualitas requiratur, tanto magis in fabricandis nauibus diligenter cuncta quaerenda sunt, quia maius periculum est nauem uitiosam esse quam domum. Ex cupresso igitur et pinu domestica siue siluestri, larice et abiete praecipue Liburna contexitur, utilius aereis clauis quam ferreis configenda; quamlibet enim grauior aliquanto uideatur expensa, tamen, quia amplius durat, lucrum probatur afferre, nam ferreos clauos tepore et umore celeriter robigo consumit, aerei autem etiam in fluctibus propriam substantiam seruant. XXXV. Obseruandum praecipue, ut a quintadecima luna usque ad uicesimam secundam arbores praecidantur, ex quibus Liburnae contexendae sunt. His enim tantum octo diebus caesa materies immunis seruatur a carie, reliquis autem diebus praecisa etiam eodem anno interna uermium labe exesa in puluerem uertitur, quod ars ipsa et omnium architectorum cotidianus usus edocuit et contemplatione ipsius religionis agnoscimus, quam pro aeternitate his tantum diebus placuit celebrari. XXXVI. Caeduntur autem trabes utiliter post solstitium aestiuum, id est per

---

V. L. 2 quaerenda] requirenda *Π* 2 quia] quam *VP* quanto *uulgo* 4 cupreſſo *ΠA₂* quo preſſo *A₁* coepreſſo *M* cipraeſſo *G* cypreſſo *λ* cip̄ſſo *P* ciproſſo *V* 4 pino *εP* 4 ſilūri *a* 2 *in l. er. A* 4 [larice] *π* 5 utiliuſ]. Meliuſ enim *Π* 6 configenda *AVP* configenda ſunt *GM Par.* 6503 configendaſ *λ* configitur *Π* compingenda *Stewechius* 6 quamlibet] quęlibet *V* quēlibet *P₁* 6 enim] eſſe *εP* 7 uidetur *VP* 7 durat] durando *Π* 8 tepore *L (Iuretus ad Symmachum p. 9)* tēpore (˜ *er.*) *Q* tempore *απ* 8 [et umore] *V* 9 [celeriter] *L* 9 [etiam] *λ* Cap. XXXV. 11 [luna] *α* 11 uiceſimam ſecundam *ΠV* uiceſimam et ſecundam *A* uigeſimam (uigiſimam *M*) ſecundam *Gμ* XX. II. *P* uiceſ. tertiam *uulgo* 13 octo] VII *P* 14 carie *π* cariae *α* caria *λ* 16 quod praeter omnium architectorum doctrinam cottidianuſ *λ* Cap. XXXVI. 20 per] poſt *VP*

S. L. Cap. XXXIIII. 2 querenda *A* 4 ſiue] ſine *Π* 4 larice]-ae *A'* 8 afferrae *A₁* 9 umore *sic recte M* humore *A'λΠVP* 9 robigo *sic recte Π* rubigo *εVP* Cap. XXXV. 14 inmuniſ *μ* 15 praeciſa] -am *α'* 15 labe] laue *α'* 17 cotidianuſ] cotidianiſ *A₁* cottidianiſ *M* 17 contemplatione] -em *ε* 19 cęlebrari *A* Cap. XXXVI. 20 traueſ *ε* 20 ſolſticium *u*

mensem Iulium et Augustum et per autumnale aequinoctium, id est usque in kł. Ianuarias. His namque mensibus arescente umore sicciora et ideo fortiora sunt ligna. Illud etiam cauendum, ne continuo, ut deiectae fuerint trabes, secentur uel statim, ut sectae fuerint, mittantur in nauem, siquidem et adhuc solidae arbores et iam diuisae per tabulas duplices ad maiorem siccitatem mereantur indutias. Nam quae uirides conpinguntur, cum natiuum umorem exsudauerint, contrahuntur et rimas faciunt latiores, quo nihil est periculosius nauigantibus [quam uire tabulata].

XXXVII. Quod ad magnitudinem pertinet, minimae liburnae remorum habent singulos ordines, paulo maiores binos, idoneae mensurae ternos uel quaternos interdum quinos sortiuntur remigio gradus. Nec hoc cuiquam enorme uideatur, cum in Actiaco proelio longe maiora referantur concurrisse nauigia, ut senorum etiam uel ultra ordinum fuerint. Scafae tamen maioribus liburnis exploratoriae sociantur, quae uicenos prope remiges *in*

V. L. 1 menſem] menſe α' menſeſ *uulgo* [et] *uulgo* 2 in] ad *uulgo* 2 kł *A'μΠP* k̄ *G* 2 ianuariaſ] iañ *A'P* iunuariaſ *Q* nſi 2 *ant.* 6 [et iam] diuiſae etiam *Π* 8 con≡≡≡guntur *Π* 9 exudauerint *Πμ* 10 quo] quod (quod *A*) *ε* 10 [quam u. t.] *uulgo* quam uire t. α' q uigere t. *G* q. uirida (-da *ex corr. L*) t. *λ* q. uiridia t. *Par.* 6503$_2$ quam minuare t. *Π* q. iare t. *V* q. hiare t. *(sed* hiare *a 2 in l. er. P) P Giss.* quam uiridia t. *retentum uult Scriuerius et antea scriptum* Namque nirideſ ſi compingantur c. n. h. exſ. contrahunt rimaſ et naueſ faciunt lentioreſ. quare nihil *etc*

Cap XXXVII 12 [Quod] *Π* 14 interdum *π* interno≡ (r 2) *A* internoſ *Gμ* 15 remigio *ε* remigium *P* remigum *ΠV uulgo* 16 enormę *V* inorme (inor≡me Q_1) *εPΠ* 16 actiaco *π* attiaco (atiaco *L*) *ε* 17 concurriſſe] cucurriſſe *ε* 18 maioribuſ] *πλ* maioriſ α' maioreſ *G*

S. L. 1 aequinotiũ *A* 3 humore *O* 3 ſicciora] ſitiora A_1 4 ne continuo] nec continuo *Π* 5 traueſ *Aμ* 5 ut] uel *M* 6 arboreſ] iſ A_1 8 indutiaſ] induciaſ *μπ* 8 natiuum] natibum α' 9 humorem *O*
Cap. XXXVII. 14 binoſ] uinoſ α'

singulis partibus habeant, quas Britanni † picatos uocant. Per has et superuentus fieri et commeatus aduersariorum nauium aliquando intercipi adsolet et speculandi studio aduentus earum uel consilium deprehendi. Ne tamen exploratoriae naues candore prodantur, colore Veneto, qui marinis est fluctibus similis, uela tinguntur et funes, cera etiam, qua ungere solent naues, inficitur. Nautaeque uel milites Venetam uestem induunt, ut non solum per noctem sed etiam per diem facilius lateant explorantes.

XXXVIII. Quicumque exercitu armatis classibus uehitur, turbinum signa debet ante praenoscere. Procellis namque et fluctibus liburnae grauius quam ui hostium saepe perierunt, in qua parte naturalis philosophiae tota est adhibenda sollertia, quia uentorum tempestatumque caelesti ratione natura colligitur. Et pro acerbitate pelagi, sicut prouidos cautela tutatur, ita neglegentes extinguit incuria. Igitur uentorum numerum atque uocabula ars nauigandi primum debet inspicere. Veteres autem

---

V. L. 1 habeant λ habebant *απ* 1 britanni≡ (i *posterius a* 2 *renouat.*) *Q* brittanni *VL*₁ britani *P* brittani *G* brittanii *α'ΠL*₂ 1 picatoſ ε pecatoſ *Π* pictaſ *VP uulgo* picataſ *Giss.* pincaſ *Stewechius; tale quid sane latere in illo* picatoſ *uidetur.* 3 ſpeculandi] ſpecula (ſpic. *α'*) ε 3 intercipi adſolet] intercipiaſ. Solet *Π* 4 [Ne tamen — exploranteſ] ε *uncis incluserunt Scriuerius et Schwebelius* 7 ungeri ſolet *Π* 7 nauiſ *Π* 7 nautaeque] nautae quoque *uulgo*

XXXVIII. 10 Quicumque exercitu a. cl. uehitur *Π* Qui cum exercitu a. claſſibuſ uehitur *α* Qui cum exercitu a. cl. uehuntur λ Quicumque exercitum a. claſſibuſ (*sed* b; *in l. er. P*) uehit *VP uulgo* 11 debent ε 12 ui] ui^ſ *Π* 13 tota] tuta *Π* 14 quia *V* quia ad *P* quiad *α* qui *Π* qua λ *uulgo* 14 uentorum] neruorum *V* 14 tempeſtatumque] tempeſtatum[que] *V* temporatumque *A'* 15 [natura] *A'* 17 *Inde ab* 'Igitur' *incipit E* 18 nauigantum *Π*

S. L. 2 ſuperuentoſ *α* 2 commeatoſ *α'* 5 candore] candoreſ *Π*

Cap. XXXVIII. 11 praenuſcere *α'* 14 ſolertia ε 15 aceruitate ε*Π* 18 Ватереſ] Verum *E*

iuxta positionem cardinum tantum quattuor **uentos** principales a singulis caeli partibus flare cred**ebant**, sed experimentum posterioris aetatis XII conpreh**endit**; horum uocabula ad summouendam dubitationem **non** solum Graeca sed etiam Latina protulimus, ita ut **uentis** principalibus declaratis eos, qui ipsis dextra laeu**aque** coniuncti sunt, indicemus. A uerno itaque solstitio, **id** est ab orientali cardine, sumemus exordium, ex quo **uen**tus oritur apheliotes, id est subsolanus; huic a de**xtera** iungitur caecias siue euroborus, a sinistra eurus **siue** uulturnus. Meridianum autem cardinem possidet **notus,** id est auster; huic a dextera iungitur leuconotus, **hoc** est albus notus, a sinistra libonotus, id est corus. **Occi-**

V. L. 1 tantum] tamquam *Π* 2 [a] *μ* 2 [caeli] *Π* 2 experimentum poſteriorif aetatif (-ef, -ef *α'*) duodecim *α* experimentum potiorif aetatif XII *E* per experimentum poſteriora (poſteriora *L*) aetaf (etaf *L*) d. *λ* per experimentum poſterior aetaf d. *P* experimento poſterior aetaf d. *V uulgo* non ſolum poſteriorif etatif [d.] *Π* 4 horum *εVP* quorum *E* [h.] *Π*, *qui punctum, quod post* comprehendit *omisit, post* uocabula *ponit* 4 ad ſummouendam *E* ad ſubmouendum *α'* (ad ſubmouendam *GλVP*) ad diluendam uero *Π* 4 [ita ut] lingua *Π* 5 etiam] et *E* 6 [ipſiſ] a dextra *Π* 7 indicauimuſ *Π* 7 A uerno *EΠ* hiuerno *α* hiberno *λP* 7 ſolſtitio] ęqnoctio *Π* (ſed ęquoc *in l er. a* 2) ſolfatio *V* 8 ſumemuſ *EΠ* ſumimuſ *εVP uulgo* 9 apheliotef *EΠ* afeliocef *ε* ΑΦΙΛΙΟΤΕϹ *V* ἀπηλιώτης *uulgo; omnium codicum consensus effecit, ut formam etymologiae ratione rectiorem formae usu rariori praetulerim* 9 a] ad *E* 9 dextera *E* dextra *εΠVP* 10 iungitur] adiungitur *V* 10 caeciaſ *EA'* ceciaſ *μ* celciaſ *Π* ΚΕΚΙΑϹ *P* καικίας *vulgo* [caeciaſ — iungitur] *V* 10 euroboruſ *EA'* eoroboruſ *μ* roboroſ quod latini uulturnum dicunt *Π* ΥΡΟΒΟΡΟΥϹ *P* euroboreuſ *Oudendorpius* [ſiue euroboruſ] *uulgo* 10 euruſ] εὖρος *uulgo* et *ita in sequentibus* [ſiue uulturnuſ] *Π* 11 notuſ *EΠλ* noctuſ *A'* notiſ *M* nothuſ *P* 12 a dextera *εΠ* ad dexteram *E* ad dextra *P* 12 leuconotuſ (-iſ *M*) *εΠ* leuconothuſ *D* ΛΕΟΥΚΟΝΟΤΟΥϹ *P* ΛΕΟΥΚΟΝΑΤΟΙϹ *V* 12 hoc] id *E uulgo* 14 albuſ notuſ] albuſ auſter quod latini euroauſtrum uocant *Π* 13 libonotuſ] ΛΥΒΟΝΟΤΟΙϹ *P* 13 coruſ *uulgo* choruſ *EεP* euruſ *V* auſtroafricuſ *Π*

S. L. 1 cardinum] -em A_1 1 quattuor] quartoſ *E* 1 uentoſ] uentuſ *corr. in* uentoſ *M* 3 conpraehendit EA_1 comprehendit *Π* 5 greca *etiam E* 5 protulimuſ] pertulimuſ *E* 6 leuaque *etiam E* 10 iungitur] iungit. *E* 12 iungitur] iungit. *E*

dentalem uero cardinem tenet zephyrus, id est subuespertinus; huic a dextera iungitur lips siue africus, a sinistra iapyx siue fauonius. Septentrionalem uero cardinem sortitus est aparctias siue septentrio; cui adhaeret a dextra thrascias siue circius, a sinistra boreas, id est aquilo. Hi saepe singuli, interdum duo, magnis autem tempestatibus et tres pariter flare consuerunt; horum impetu maria, quae sua sponte tranquilla sunt et quieta, undis exaestuantibus saeuiunt; horum flatu pro natura temporum uel locorum ex procellis serenitas redditur et rursum in procellas serena mutantur. Nam secundo spiramine optatos classis inuenit portus, aduerso stare uel regredi aut discrimen sustinere conpellitur. Et ideo difficile naufragium pertulit qui uentorum rationem diligenter inspexit.

XXXVIIII. Sequitur mensum dierumque tractatus. Neque enim integro anno uis atque acerbitas maris

V. L. 1 zephyruſ *EεV* zephiruſ *Π* ζεφιροις *P* 1 ſubueſpertinuſ] ſubueſpertinuſ ſiue ,faboniuſ *Π* 2 a dextera *μ* ad dexteram *E* ad dextra *P* a dextra *A'ΠV* 2 lipſ *αV* libſ *EΠ* lypſ *λ* λιπς *P* 2 [ſiue africuſ a ſiniſtra iapyx] *μ* 3 iapyx *E* iapix *A'ΠV* ιαπιξ *P* 4 ſiue fauoniuſ] ſiue fauoiuſ *E* id eſt coruſ *Π* 4 *ἀπαρκτίας uulgo* aparciaſ *EAμ* aparkiaſ *Π* apartiaſ *G* απαρτιας *P* apartiuſ *V* 4 ſeptemtrion *Π* 4 adhaeret] aderit *α* eſt *E* 4 a] ad *E* 5 thraſciaſ *EμG* traſciaſ A_1 thraſkeaſ *Π* τραςκιας *P* traſchiaſ *V* 5 circitiuſ *λ* 5 aquilo] aquiluſ *Π* aquib; *L* 7 etiam treſ *uulgo* 7 [pariter] *V* 7 conſuerunt *Eε* conſueuerunt *ΠVP* 8 exaeſtuantibuſ *EV* exeſtuantibuſ $ΠλPM_2G_2$ exaeſtuantibuſ *A* ex extuantibuſ M_1G_1 aeſtuantibuſ *uulgo* 9 horum] quorum *E* 10 rurſuſ *VP uulgo* in procellaſ] procelliſ *E* 11 ſecundo] in tertio *E* 11 ſpiramine] inſpiramine *Aλ* inſpi^mi^ratione *M* 11 optatoſ *EΠ* obtatoſ *λ* optataſ *V* obtatoſ *(posterius* o *in l er.) P* optate *α* 12 portaſ *V* 12 auerſo *E* 12 ^e^gredi *V* 12 aut] haud *Π* 14 inſpexit] intellexit *Π*

Cap. XXXVIIII. 15 *Inscriptionem habet etiam E* 15 ſequitur] queritur *Π* 15 menſum *E* menſuum *α* menſium *ΠVPλ* 16 Neque] que *Π* 16 acerbitaſ] tranquillitaſ *Π* 16 *totum locum λ sic praebent:* nim *(etiam P_2)* atque acerbitatem *(etiam P_2)* pa-

S. L. 3 ſeptemptrionalem *ε* (ſeptentr. *Par.* 6503.) 4 ſeptemtrio *ε* 7 impetu] impetum *Aμ* 11 ſerena mut.] ſerenã ut. A_1 12 aduerſo ſtare] aduerſoſ ſtare *ΠM* 13 compellitur *Π* 14 rationem] -e *α'*

Cap. XXXVIIII. 16 aceruitaſ *Eα* 16 mariſ] moriſ *E*

patitur nauigantes, sed quidam menses aptissimi, quidam dubii, reliqui classibus intractabiles sunt lege naturae. †Pachnitae decurso, id est post ortum Pleiadum, a die VI. kal. Iunias usque in Arcturi ortum, id est in diem VIII. decimum kal. Octobres, secura nauigatio creditur, quia aestatis beneficio uentorum acerbitas mitigatur; post hoc tempus usque in tertium idus Nouembres incerta nauigatio est et discrimini propior propterea, quia post idus Septembres oritur Arcturus, uehementissimum sidus. Et VIII. kal. Octobres aequinoctialis euenit acerba tempestas, circa nonas uero Octobres aeduli pluuiales, V. idus easdem Taurus. A Nouembri autem mense crebris tempestatibus

---

tiuntur [patitantur *L*] 1 patiantur *P* reliqui] quidam *Π* 2 intractabileſ ſunt] *hic desinit V, etiamsi spatium superſit in ipso uersu;* intractabileſ. ſed *E* 2 lege naturae. pachnitae decurſo *E* legē *lacuna* tepagnite decurſo *Π* lege naturae phagnite decurſo *M Bernensis*₁ l. n. phagnite decurſu *A'P* [l n. P. d.] *λ* l. n. Pharmuti decurſu *Turnebus* l. n. Pauni *uel* Paunitae decurſu *Scriuerius* l. n. Pachone decurſo *Mommsenus* (*Hermes II p.* 131) l. n. Phaenitae decurſu *uulgo* 3 pleiadum *E uulgo* pliadum *εΠP nescio an reponendum, cum E correxisse uideatur* 3 VI *E* ſexto *εΠP* 3 kal. iuniaſ *E* kalendarum iuniarum *MP* kalandarum (kalend. *A*₂) ianuarum *A* kalandarum (-end- *G*₂) iuniarium *G* kalendarum maiarum *Π* [a die VI—iuniaſ *λ* 4 [in Arcturi — eſt] *λ* VIII *E* octauum *εΠP* 5 kal. octobreſ *E* kalendaſ octubreſ *Π* kalendarum octubrium *α'L* kalendarum octobrium *QP* kalandarum octobrium *G* 5 ſecura] ut ſecura *uulgo* 6 poſt] ita poſt *uulgo* 7 in tertium *εP* in tertio *EΠA*₂ 7 iduſ [Nouembreſ — iduſ] *Π* nouembreſ *E* nouembriſ *ε* nouѣ *P* 8 propior] *G* proprior *AμP* peraptior *E* 8 ſeptembreſ *EΠ* ſeptembriſ *αQ* ſeptѣ *L* ſepѣ *P* 9 uehementiſſimuſ *Eμ* 9 VIII *E* octauo *ε* octauum *Π* 10 kal. octobreſ *E* kalendaſ octubreſ *Π* kalendarum octubrium *μ* kalandarum octobrium *A'P* 11 octobreſ *E* octubreſ *Π* octobriſ *A'Q* octubriſ *ML* octoѣ *P* 11 aeduli *E* hędi *Π* ędi *QP* edi *α* [aed.] *L* hoedi *uulgo* 11 V *E* quinto *ΠG* quintum *A*₁ quintam *μ* 11 eiuſdem *Π uulgo* 12 Tauruſ. A *uulgo* taurora. *E* taurura. *εΠP* 12 nouembrio *Π*

S. L. 3 ortum] ortu *Π* 4 diem] die *α'* 5 nauigatio] nauigio *A'* 6 aceruitaſ *EαΠ* 7 nauigatio] nauigio *A* 9 arcturuſ] acturuſ *A*₁ (acturuſ with r above *G*) 10 aceruа *α*

nauigia conturbat Vergiliarum hiemalis occasus. Ex die igitur tertio idus Nouembres usque in diem sextum idus Mart*ias* maria clauduntur. Nam lux minima noxque prolixa, nubium densitas, aëris obscuritas, uentorum imbri uel niuibus geminata saeuitia non solum classes a pelago sed etiam commeantes a terrestri itinere deturbat. Post natalem uero, ut ita dicam, nauigationis, qui sollemni certamine publicoque spectaculo multarum urbium celebratur, plurimorum siderum ipsiusque temporis ratione usque in idus Maias periculose maria temptantur, non quo negotiatorum cesset industria, sed quia maior adhibenda cautela est, quando exercitus nauigat cum liburnis, quam cum priuatorum mercium festinat audacia. XL. Praeterea aliquorum ortus occasusque siderum tempestates uehementissimas commouent; in quibus licet certi dies auctorum adtesta-

V. L. 1 conturbantur *λ* 1 uergiliarum *EΠP* uirgiliarum *L* uigiliarum *αQ (sed fortasse in hoc erat* ui^r^giliarum) 1 hiemaliſ occaſuſ *EΠα* hiemat occaſuſ *P* hiemali occaſu *λ* 2 tertio *ΠGP* tertiu *E* tertium *Aμ* 2 id. nouembreſ *E* idum nouembrium *Π* iduum nouembrium *εP* iduum nouembriſ *uulgo* 2 VI *E* ſextum *εP* ſextam *Π* 2 iduſ Martiaſ *Lang* id. martiarum *E* iduum martiarum *εΠP* 4 prolixa *ΠPG* plixa *E* prolifa *α'* poli *λ* 5 imbri uel niuibuſ (nibibuſ *A'*) *εΠP* imbrium nubibuſ *E* imbrium uel niuium *Schwebelius* 5 geminatiſ A_1 6 deturbat *EΠPG* deturbata *α'* deturbant *λ* 7 natalem uero] octauo igitur kalendaſ ianuariaſ *(sic correctum a* 1*) Π* 9 urbium *EΠ* gentium *εP* 10 periculoſa *P* 11 temptantur *εP* tempeſtantur *Π* teſtantur *E* 11 quod *E* 12 maiuſ *Aμ* 13 nauigat] pergat *Π* 13 priuatorum mercium *εP* priuatarum mercium *E* priuſ commercium *Π*
Cap. LX. 14 *In inscriptione* quomodo *pro* quemadmodum *E* 14 aliquorum *E Giss. uulgo ante Schwebelium* aliorum *εΠP* 16 certi dieſ] certa [d.] *Π*

S. L. 2 diem] die A_1 3 marciarum *μ* 5 ſeuicia *μ* 6 pelago ſed] pelagorum *E* 8 ſollemni *EΠ* ſolemni *Aμ* (ſolempni *G*) 8 publicoque] publiquoque *M* 9 celebratur] caelebratur *E* celebrantur *A* 10 ratione] rationem *EAμ* 10 maiaſ] magiaſ A_1 10 pericoloſe *E* 11 induſtria ſed] induſtriarum *E* 14 audatia *A* Cap. XL. 16 autorum *E* 16 adteſtatione] atteſtatione *Π*

tione signentur, tamen, quia diuersis casibus aliquanta mutantur et, quod confitendum est, caelestes causas humana condicio ad plenum nosse prohibetur, ideo nauticae obseruationis curam trifariam diuidunt. Aut enim circa diem statutum aut ante uel postea tempestates fieri conpertum est. Vnde praecedentes *προχειμάζων*, nascentes die sollemni *χειμάζων*, subsequentes *μεταχειμάζων* Graeco uocabulo nuncuparunt. Sed omnia enumerare nominatim aut ineptum uideatur aut longum, cum auctores plurimi non solum mensum sed etiam dierum rationem diligenter expresserint. Transitus quoque siderum, quos planetas uocant, cum praescripto cursu Dei arbitrio creatoris suscipiunt signa uel deserunt, frequenter assolent serena turbare. Interluniorum autem dies tempestatibus plenos et nauigantibus quam maxime metuendos non solum peritiae ratio sed etiam uulgi usus intellegit.

XLI. Multis quoque signis et de tranquillo procellae

V. L. 1 ſignentur] ſignantur *λ* firmentur *P* 1 quia] quod *E* 1 aliquanta *EεP* aliquando *Π* *uulgo ante Schwebelium* 2 quod] quia *E* 3 noſſe] ſcire *λ* 4 obſeruationeſ *E* 4 diuidemuſ *Π* 5 ſtatutum] ſtatum *uulgo* 6 *προχειμάζων etc.*] *scripsi, cum omnes libri in terminatione* -on *consentiant; habent autem* prochimazon *Π* procymazon *E* progymnazon εP_1 — chimazon *Π* cymazon *E* gymnazon εP_1 — metachimazon *εP* metacymazon *E* et chimazon *antecedente* ſubſequentem *Π*; *προχείμασιν — ἐπιχείμασιν — μεταχείμασιν uulgo; προχειμάζειν, ἐπιχειμάζειν (hoc=μεταχ.) reperitur apud Plin.* N.H. 18, 57 8 nuncuparunt] nuncupatur *E* nuncuparent *G* 9 aut ineptum uideatur aut longum *E* a. i. uidetur aut longum *Π* [a. i. u.] aut longum αP_1 [a. i. u.] eſt longum λP_2 [a. i. u.] longum eſt *uulgo* 10 menſum *E* menſuum *Aμ* menſium *ΠGP uulgo* 11 tranſitum *E* 11 quoque] que *εP* 12 dei EA_2 dĩ *Π* diei *A'P* die *M* dieſ *L* dierum *uulgo de Scriuerius Oudendorpius* 15 plenaſ *Π* *post hoc caput in E excerptum* ex II 2 *et* 6 *sequitur (uide praef.)* Cap. XLI. 17 et [de] *M* 17 tranquilla Π *Par.* 7232 procella *α'* procellae *GP* ſerena *uulgo; totum locum λ hunc in modum praebent* 'ſigniſ ex tranquillo et de tempeſtatibuſ procellae produntur'

S. L. 1 quia diuerſiſ] quiaduerſiſ *M* 2 confitendum] confidendum *α'* 3 conditio *A* 6 compertum *Π*(*P*) 6 die ſoll.] dieſ ſoll. *E* 7 ſollemni *EΠMG* ſollempni (-iſ *L*) *λ* ſolemni *P* ſolempni *A* 7 ſubſequenteſ] -iſ *α''* 8 greco *etiam E* 12 planetaſ] planeta *α'* 13 aſſolent *E* adſolent *εΠP* 16 ratio ſed] ratiorum *E*

et de tempestatibus tranquilla produntur, quae uelut in speculo lunae orbis ostendit. Rubicundus color uentos caeruleus indicat pluuias ex utroque commixtus nimbos et furentes procellas. Laetus orbis ac lucidus serenitatem nauigiis repromittit, quam gestat in uultu, praecipue si quarto ortu neque obtusis cornibus rutila neque infuso fuerit umore fuscata. Sol quoque exoriens uel diem condens interest utrum aequalibus gaudeat radiis an obiecta nube uarietur, utrum solito splendore fulgidus an uentis urguentibus igneus neue pallidus uel pluuia sit inpendente maculosus. Aër uero et mare ipsum nubiumque magnitudo uel species sollicitos instruit nautas. Aliquanta ab auibus aliquanta significantur a piscibus, quae Vergilius in Georgicis diuino paene conprehendit ingenio et Varro in libris naualibus diligenter excoluit. Haec gubernatores si se scire profitentur, sed eatenus, quatenus eos imperitiae usus instituit non altior doctrina formauit.

V. L. 2 orbiſ lune *Π* 2 oſtendit] oſtendit. Oſtendit *εP* 4 [ac luciduſ] *λ* 6 obtuſiſ *α'* optuſiſ *Π* obtunſiſ *GλP* 6 neque] non *Π* 6 rutila] mutila *Π* 7 fuerit] ſit *Π* 7 uel diem] noctemque *Π* [u. d.] *λ* 7 candenſ *λ* 8 gaudeat] reniteat *Π* candeat *Scriuerius* 9 uarietur] rutiletur *λ* 9 ſolito *O* ſolido *uulgo* 9 an] ac *μ* 10 neue] ne uel *Π Giss.* 10 uel] aut *Π Giss.* 11 [Aër uero] *Π* 12 uel] cuiuſ *Π* 12 Aliquanta] portenta *Π* 12 ab auibuſ aliquanta ſignificantur a piſcibuſ *ε* ab a. a. ſ. et a piſcibuſ *Π* ab au. aliquanta a piſcibuſ ſignificantur *P uulgo* 13 uergiliuſ *A* uirgiliuſ *μΠP* uergiliuſ *corr. ex* uirgiliuſ *G* 14 diuino paene] ſummopere *Π* 16 [ſi] ſe ſcire profitentur ſed eatenuſ quatenuſ eoſ ([eoſ] *Π*) imperitie uſuſ inſtituit non altior doctrina formauit *Π Par.* 7232 ſi ſe ſcire p. ſedeactenuſ quatenuſ eoſ imperitiae (inp. *MG*) uſuſ inſtituit non altior doctrina firmauit (-bit *α'*) *α* ſi ſ. ſ. profitenturperitiae magiſ uſuſ inſtituit quam altior doctrina firmauit *λ* |[ſi] ſe ſcire p. ſ. e. q. e. imperitiae magiſ uſuſ inſtituit q altior doctrina firmauit *P* ſeſe ſc. p. ſ. e. q. e. i. u. inſtruit non a. d. firm. *Ed. Col.* 1524

S. L. Cap. XLI. 2 orbiſ] urbiſ A_1 3 commixtoſ *εP* 4 procellaſ] prouellaſ *A'* 5 geſtat] geſtant *Π* 6 hortu *A'* 7 umore *recte G* humore *AμΠP* 10 palliduſ] paludiſ *A'* 14 Varro] barro *Π*

XLII. Elementum pelagi tertia pars muudi est, quae praeter uentorum flatu suo quoque spiramine motuque uegetatur. Nam certis horis, diebus pariter ac noctibus aestu quodam, quod rheuma uocant, ultro citroque percurrit et more torrentium fluminum nunc exundat in terras nunc refluit in altitudinem suam. Haec reciprocantis meatus ambiguitas cursum nauium secunda adiuuat retardat aduersa. Quae dimicaturo magna sunt cautione uitanda. Neque enim auxilio remorum rheumatis impetus uincitur, cui interdum cedit et uentus; et quoniam in diuersis regionibus, diuerso lunae crescentis minuentisque statu certis horis ista uariantur, ideo proelium nauale gesturus consuetudinem pelagi uel loci ante congressum debet agnoscere. XLIII. Nauticorum gubernatorumque sollertia est loca, in quibus nauigatur, portusque cognoscere, ut infesta prominentibus uel latentibus scopulis, uadosa ac sicca uitentur; tanto enim securitas maior est, quanto mare altius fuerit. In nauarchis diligentia, in gubernatoribus peritia, in remigibus uirtus eligitur propterea, quia naualis pugna tranquillo committitur mari liburnarumque moles non uentorum flatibus sed remo-

---

V. L. Cap. XLII. 2 quae] *A'λΠP* qua *M* quod *uulgo* 2 flatu ſuo *α' Giss.* flatuſ ſuo *Π* flatum ſuo *GλP* 3 uegetatur] mitigatur *Π* 4 rheuma] reuma *O* 5 percurrit *εΠ Giss. Par.* 7232 praecurrit *P* procurrit *uulgo* 5 torrentium] torpentium *Π* 6 reciprocantiſ *MQGA₂P₂* reciprocanſ *L* recuprocantiſ *A_1* recprocantiſ *P_1* recurrentiſ *Π* 8 dimicaturo *ΠP* dimicatur. O *α* dimicantur. Quae *λ* 9 auxilio *QΠ Giss. Par.* 7232 ab exilio *GP* ad exilio *α'* auilio *L_1* 9 rheumatiſ] reumatiſ *O* 14 agnoſcere] cognoſcere *Schwebelius* Cap. XLIII. 15 nauigatur] nauigaturi ſunt *Π* 15 portuſ] ſituſ *Π* 17 uadoſa] uada *Π* 17 tanto *Π* tantum *εP Giss. Par.* 7232 17 ſecuritaſ] ſ - - - *Π* 18 quanto] quantum *Giss. Par.* 7232 18 nauarchuſ] nauarciſ *M* nautarchiſ *Π* 19 eligatur *Π* 21 [flatibuſ] *Π*

S. L. Cap. XLII. 2 motu] mutu *α'* 3 uegitatur *Aμ* 7 adiubat *A'* 11 minuentiſ] inuentiſ *α'* miuentiſ *G_1* 12 nabale *A_1* Cap. XLIII. 14 nauticorum] nautiquorum *Aλ* 15 ſolertia *A'* 15 portoſque *M* 15 cognuſcere *M* 16 ſcopoliſ *μ* 21 moleſ] moliſ *Aμ*

rum pulsu aduersarios percutit rostris eorumque rursum impetus uitat, in quo opere lacerti remigum et ars clauum regentis magistri uictoriam praestat.

XLIIII. Multa quidem armorum genera proelium terrestre desiderat; sed nauale certamen non solum plures armorum species uerum etiam machinas et tormenta flagitat, tamquam in muris dimicetur et turribus. Quid enim crudelius congressione nauali, ubi aquis homines perimuntur et flammis? Praecipua ergo esse debet tegminum cura, ut catafracti uel loricati galeati etiam et ocreis muniti sint milites. De onere namque armorum nemo potest conqueri, qui stans pugnat in nauibus. Scuta quoque ualidiora propter ictus lapidum et ampliora sumuntur, praeter falces et harpagones aliaque naualia genera telorum. Sagittis missibilibus fundis fustibalis plumbatis onagris ballistis scorpionibus iacula inuicem diriguntur et saxa et, quod est grauius, qui de uirtute praesumunt, admotis liburnis iniectis pontibus in aduersariorum transeunt naues ibique gladiis manu ad manum, ut dicitur, comminus dimicant. In maioribus etiam liburnis propugnacula turresque constituunt, ut tamquam de muro ita de excelsioribus tabulatis facilius uulnerent uel perimant inimicos.

V. L. 1 aduerſarioſ] aduerſa *Π* 1 rurſuſ *Giss. Par.* 7232 2 impetuſ] uirtuſ *Π* 2 remigum et arſ] remi *locus uacuus* arſ *Π*

Cap. XLIIII. 4 quidem] quedã *Π* 8 aquiſ] et aquiſ *uulgo* 9 precipuæ *Π* 10 catafracti *μPΠ Giss.* catafracta *A* catafractati *GQ_2 Par.* 7232 [uel] *Π* 11 namque] quoque *Π* 11 poteſt] debet uel poteſt *post Scriuerium Schwebelius* 13 praeter] propter *λP_2 uulgo* 14 harpagoneſ *uulgo* arpagoneſ *A'ΠP* arpaconeſ *μ* arpagonaſ *A_2* 15 miſſilibuſ *P* 15 fuſtibaliſ] fundibaliſ *εP* 18 iniectiſ] ingectiſque *Π* iniectiſque *Giss.* uectiſque *Par.* 7232 19 manum ad manum *Giss.* 20 [In] *Π* 22 [faciliuſ] ſuiſ *Π* 22 [per]imant *G*

S. L. 1 aduerſarioſ] aduerſariuſ *A_1* 2 clauum] clabum *α'*
Cap. XLIIII. 5 nabale *A_1* 5 non ſolum] non ſum *M* 8 crudeliuſ] crudeliſ *A_1* 16 baliſtiſ *A* baliſtaſ *μΠ* baliſtiſ *G* 17 admotiſ] admonitiſ *A_1* ammotiſ *Π*

Oleo incendiario stuppa sulphure et bitumine obuolutae et ardentes sagittae per ballistas in hosticarum nauium alueos infiguntur unctasque cera et pice et resina tabulas tot fomentis ignium repente succendunt. Alii ferro interimuntur et saxo, alii ardere coguntur in fluctibus; inter tanta tamen mortium genera qui acerrimus casus est, absumenda piscibus insepulta sunt corpora. **XLV.** Adinstar autem terrestris proelii superuentus fiunt ignorantibus nauticis, uel circa oportunas insularum angustias conlocantur insidiae. Idque agitur, ut imparati facilius deleantur; si longo remigio fatigati sunt hostium nautae, si uento urguentur aduerso, si pro rostris est rheuma, si nihil *suspicantes* dormiunt inimici, si statio, quam tenent, exitum non habet, si dimicandi optata euenit occasio, fortunae *beneficiis* iungendae sunt manus, et ex oportunitate proelium conserendum. Quod si cautela hostium euitatis insidiis publico Marte confligat, tunc liburnarum instruendae sunt acies, non directae ut in campis sed incuruae ad similitudinem lunae, ita ut productis cornibus acies media *sinuetur*, ut, si aduersarii perrumpere temptauerint, ipsa

---

V. L. 1 Oleo incendiario] ex incendiario *Π* 1 ſulphure et *λ* *Giss. Par.* 7232 ſulphur (-or *A*) et *α'* ſulphore *G* ſulphure *ΠP* 1 inuolute *Π* 2 [alueoſ] *Π* 3 unctaſ] inunctaſ *uulgo* 3 [et] pice oleo *Π* 3 et] uel *Giss. Par.* 7232 4 [ignium] *Π* 4 interimuntur] opprimuntur *Π* interimunt *εP* 5 [alii] *εP* 5 intra tanta *P* 6 mortium] artium *Π* 6 abſumenda] abſumuntur *λ* *(ceterum de Q non liquet, cum dimidia pars ultimi folii desit)* Cap. XLV. 8 fiunt] fiant *Π* 10 imparati *GΠP* inparati *μ* *(Q?)* imperati *A* imperiti *Par.* 7232 imparati uel imperiti *Giss.* 11 defatigati *Π* 12 pro roſtriſ] *ΠP Giss.* *λ* *(Q?)* p. noſtriſ *α* pronum *Par.* 7232 12 reuma *O* 12 [ſi] nihil *εP* 13 ſi ſtatio *Π* *Par.* 7232 [ſi]ſtatio *α* et ſtatio *λ* *Giss. P* 14 dimicandi *Π* *Giss. Par.* 7232 dimicando *αP* dimicandum *μ* ad dimicandum L_2 14 optata euenit *Π* *Par.* 7232 optate (obt. *L*) uenit *ε* optata uenerit *Giss.* 18 ut] ſicut *Π*

S. L. 1 uitumine *Π* 2 oſticarum *M* 2 albeoſ *α'* 6 abſumenda] auſumenda A_1 abſumendi *M* Cap. XLV. 9 collocantur *Π* 18 incurbe (-æ *G*) *α* 19 ſinuetur] ſinetur *α*

ordinatione circumdati deprimantur. In cornibus autem praecipuum robur et liburnarum conlocatur et militum.
XLVI. Praeterea utile est, ut alto et libero mari tua semper classis utatur, inimicorum uero pellatur ad litus, quia pugnandi impetum perdunt qui detruduntur in terras. In eiusmodi certamine tria armamentorum genera plurimum ad uictoriam prodesse compertum est, asseres ſalces bipinnes. Asser dicitur, cum trabes subtilis ac longa ad similitudinem antemnae pendet in malo utroque capite ferrato. Hunc, siue a dextra siue a sinistra parte aduersariorum se iunxerint naues, pro uice arietis ui inpellunt; qui bellatores hostium siue nautas sine dubio prosternit ac perimit ipsamque nauem saepius perforat. Falx autem dicitur acutissimum ferrum curuatum ad similitudinem falcis, quod contis longioribus inditum *cha*latorios funes, quibus antemna suspenditur, repente praecidit conlapsisque uelis liburnam pigriorem et inutilem reddit. Bipinnis est securis habens ex utraque parte latissimum et acutis-

---

V. L. 2 conlocatur] conlocantur *M* conlocantur *G* collocantur *P* collocetur *uulgo* Cap. XLVI. 3 *hoc caput antecedenti adnectit uulgata* 3 alto et libero] altiſſimo *Π* 4 utatur] conſiſtat *Π* [uero] *Π* 4 quia] ut *Π* 5 qui detruduntur] cum truduntur *Π* 6 eiuſmodi] huiuſmodi *Par.* 7232 *uulgo* 6 genera] g. ſolent *uulgo* 7 prodeſſe compertum eſt *Π Giss. Par.* 7232 prodeſſe [c. e.] *εP uulgo* prodeſſe ſolent A_2 7 aſſereſ] id eſt a. *λ* 7 bipinneſ *A'Π* bipenneſ *μP (sed hic scripturus erat* bipinneſ) (*Q?*) 9 antemne *MP* antempne *A'* autem prę *L* antennae *Π Par.* 7232 *uulgo* 10 [hunc] *λ* (*Q?*) 11 iunxerit (t *in l. er.*) *Π* iunxerit A_1 12 qui] quia *αP Giss.* 15 inditum] indutum *Π* 15 chalatorioſ funeſ *Pelisser (cf. Turneb. Adu.* 24, 25) calatorioſ f. *Schwebelius* collatorioſ funeſ *Π* collatorio ſub funeſ *α* collatorioſ ubi funeſ *L* collatorioſ ſibi f. *Giss.* collocatorio f. *Par.* 7232 16 antemna] antempna A_2 antenna *Π Par.* 7232 17 liburnarum pigrioreſ (ſ *in l. er.; subest* m) *Π* 17 inutileſ (ſ *in l. er.; subest* m) *Π* 17 bipinniſ *A* bipenniſ *GμΠ* 18 ſecuriſ] ſecurem *A*

S. L. 2 praecipuum] praecipium *A'* 2 collocatur *Π* Cap. XLVI. 6 tria arm.] trea arm. *A* triarm. *μ* 8 traueſ *μ* trabiſ *Π* 8 ſubtiliſ] ſubtileſ *α'* 11 impellunt *Π* 16 collapſiſ *Π*

simum ferrum. Per has in medio ardore pugnandi peritissimi nautae uel milites cum minoribus scafulis secreto incidunt funes, quibus aduersariorum ligata sunt gubernacula. Quo facto statim capitur tamquam inermis et debilis nauis; quid enim salutis superest ei, qui amiserit clauum?

De lusoriis,' quae in Danubio agrarias cotidianis tutantur excubiis, reticendum puto, quia artis amplius in his frequentior usus inuenit, quam uetus doctrina monstrauerat.

V. L. 2 nautae uel militeſ cotidianiſ (cottid. *μG*) utantur (utuntur *λ*) *intermediis omissis εP lacunam indicant A', nam in utroque codice post* militeſ *reliqua linea est uacua; cod.* 7230 A *uoce* militeſ *prorsus desinit.* 2 [cum minoribuſ ſcafuliſ] *Stewechius locum de urinatoribus intellegens* 5 ei qui] ei que *Π* 7 de luſoriiſ *Giss. Par.* 7232 de roſtriſ *Π* 7 quae *Giss.* que *Par.* 7232 queſ *Π* queiſ *uulgo* 7 agrariaſco *lacuna* iſ *Π* agrarienſeſ *latere opinatur Oudendorpius* 8 tutantur *Π* utantur *ε Giss.* tantorum *Par.* 7232 8 excubiaſ *Par.* 7232 7 puto quia] p. de reliquiſ quia *λ* p. quia de reliquiſ *P* 7 in *hiſ]* huiuſ *λ* 8 monſtrauerit *uulgo*

Fl. Eutropiuſ Emendaui Sine Exemplario Conſtantino|polim Conſul Valentiniano Aūg. VII Et Abieni | *fol.* 53 *r.* Flauii Vegati Renati Viri Inluſtriſ Liber IIII expłc Feliciter | Lector Mem ento Scriptore *A* FłS. Eutropiuſ Emendaui Sine Exemplario Conſtantino|polim ConſulS Valenti|niano Augūſt. VIſ. Et Abieni | Flauii Vegati (-eti 2) Renati Viri Inluſt℞ Lib. IIII. Explicit Feliciter *M* F|L. eutropiuſ Emendaui Sine exemplario | Conſtantinopolim Conſulatu ualentiniani Auguſti VII *G* FLeutro Piuſ Emendaui Sine explario Conſtantino polico ConſulS Valentiniano Augſ̃ 'Septet' Abieno *lacuna unius lineae* Flauii Vegeti Renati Viri Inluſtriſ | Liber IIII. | Explicit Feliciter Amen *L* Explic Libri Quattuor Flauii Vegeti Renati Viri Illuſtriſ Comitiſ Ad Theodoſin Imprẽ *Π* Flauii Vegetii Renati Lib. Quartuſ Explicit *P (a* 2 *quaedam adscripta erant sed postea sunt erasa). In Q prorsus nulla subscriptio comparet. De adsutis a* 2 *quibusdam in cod. Π uide praefationem.*

S. L. 5 ſalutiſ ſup.] ſaluti ſup. *Π*

Index uerborum.

A.

B.

C.

D.

E.

H.

I.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

R.

T.

tenebrarum 145, 17.

Numerorum sigla.

Supplementum indicis.